

KRING ONLINE 3

SEPTEMBER 2017

- > Bijdragen uit het PPAK
- > Echo's van de studiedag 'Weg van het Onbewuste?'
- > Onderzoeksatelier 'Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse'
- > GGZ in België doorgelicht

**Kring voor
Psychoanalyse**
van de
New Lacanian School

KRING ONLINE

SEPTEMBER 2017

3 **Editoriaal**

5 **BIJDRAGEN UIT HET PPAK**

6 **Lichaam en dwangneurose**

Lieve Billiet

11 **Addict?**

Geert Hoornaert

17 **ECHO'S VAN DE STUDIEDAG 'WEG VAN HET ONBEWUSTE?'**

18 **Benaderingen van het gat**

Thomas Van Rumst

21 **Weg van het onbewuste?**

Dries Dulsster

Verslag van de tweede internationale
studiedag van de Kring voor
Psychoanalyse van de New Lacanian
School

23 **ONDERZOEKSATELIER 'ZORGVULDIGHEIDSKWESTIES IN DE PSYCHOANALYSE'**

24 **Psychiatrie vandaag?**

Charlotte Luyckx

26 **Waar is de "finesse" van het werk in een protocollair georganiseerde gezondheidszorg?**

Sara De Vos

29 **Een theorie van het ongeneeslijke** Els Van Compennolle

33 **Van ethiek over drift terug naar ethiek**

(... en weer naar drift)

Jeroen Sollie

37 **Boudewijn Büch of de kunst te spreken over iets waar geen woorden voor zijn**

Christel Van den Eeden

40 **De rechte draad [droit-fil] van de psychoanalyse is een zaak van verlangen**

Peter Decuyper

43 **Passe en poëzie**

Stijn Vanheule

45 **GGZ IN BELGIË DOORGELICHT**

46 **Uitsluiten, voor Dummies**

Geert Hoornaert

48 **Een tirannieke Ander**

Jonas Verbauwhede

50 **Domme psychotherapeuten en domme patiënten**

Lieve Billiet

52 **KLIPSY, een noodzaak. Voor een ethiek van het verschil**

Nathalie Lacey

54 **Hervormingen binnen de GGZ en de effecten op de psychotherapie**

Glenn Strubbe en Els Van Compennolle

Editoriaal

Vic Everaert¹

De politieke actualiteit die de GGZ in België danig aan het hertekenen is, kreeg in het vorige nummer van *Kring Online* (nr. 2, okt 2016) bijna de exclusieve aandacht. De leden en sympathisanten van *de Kring voor Psychoanalyse van de NLS* weten dat het verdedigen van de psychoanalytische kliniek en dus politiek, en de voorwaarden om deze in leven te kunnen houden een belangrijke drijfveer vormt binnen onze werkgemeenschap. De actualiteit noopt ons er de laatste jaren al te dikwijls toe om de funeste gevolgen van beleidsbeslissingen aan de kaak te stellen via publicaties, acties, seminaries, enz. Dat brengt met zich mee dat we bij momenten genoodzaakt zijn om documenten door te nemen die bitter weinig verkwikkend zijn, ten einde vat te krijgen op een realiteit die ons op zijn minst verontwaardigt en verontrust. In *Kring Online 3* hopen we jullie een flinke dosis tegengif te bieden voor al datgene waar we ons bij momenten misschien liever niet hadden moeten mee bezig houden.

Kring Online vormt de schriftelijke neerslag van het werk waarvoor de Kring (en geaffilieerde initiatieven) de ruimte biedt.

In het **eerste deel** publiceren we twee teksten die gebracht werden in het tweede werkjaar van het *Programma Psychoanalytische Kliniek (Ppak - Gent)* onder de titel *Het lichaam in alle staten*. PPaK-Gent heeft, net als elke andere vormingsinstelling van het *Instituut van het freudiaanse Veld*, tot doel een basisonderwijs in de psychoanalyse te verschaffen, met de nadruk op toepassingen van de psychoanalyse in de hedendaagse kliniek.

1 Klinisch psycholoog, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. vic.everaert@skynet.be

In de eerste bijdrage van Kring Online 3 neemt Lieve Billiet de dwangneurose onder de loep en beargumenteert zij dat een klinische structuur die intuïtief geassocieerd wordt met het denken, obsessies en dwang, ook een specifieke relatie met het lichaam onderhoudt. Van Geert Hoornaert publiceren we een tekst die de context schetst waarbinnen verslaving als fenomeen kon uitgroeien tot een hedendaags paradigma voor de kliniek. De genotswijze die eveneens intuïtief het beeld oproept van iets dat zich ver van het bed van de gemiddelde sterveling afspeelt, blijkt dan toch ook weer niet zo exceptioneel te zijn. Het kapitalistische discours dat hand in hand met de techniek en de hedendaagse wetenschap furor maakt, maakt ons allen verslaafd.

Deel twee vormt een echo van de studiedag die georganiseerd werd door *de Kring voor Psychoanalyse van de NLS* in december 2016 (*Weg van het Onbewuste?*). We publiceren één bijdrage van die dag, van Thomas Van Rumst, die zonder twijfel gesmaakt zal worden door wie wil weten waarom Lacan het Freudiaanse onbewuste naar het einde van zijn onderwijs overboord gooit om vervolgens ook zijn eigen lacaniaanse theorie bij te stellen, alvorens die hele psychoanalyse te bestempelen als een oplichterij ... waardoor we er vandaag mee verder kunnen. Dries Dulsster was zo vriendelijk en enthousiast een verslag neer te pennen van die dag. Mocht u die welbewuste derde december geen last gehad hebben van *FOMO (Fear Of Missing Out)* en bleef u afwezig in het Pand te Gent, dan raden wij u ten stelligste aan, ten einde geen spijt te krijgen, het verslag van Dries Dulsster niet te lezen.

In **deel drie** sijpelt de politieke actualiteit hier en daar weer binnen. Deel drie had even goed deel één kunnen zijn, aangezien het onderzoeksatelier binnen de Kring een centrale rol is gaan spelen. De deelnemers aan het onderzoeksatelier zijn er aan de slag gegaan rond Jacques-Alain Millers seminarie 'Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse' uit 2008-2009 (*Choses de finesse en psychanalyse*). Charlotte Luyckx, Sara De Vos, Els Van Compennolle, Jeroen Sollie, Christel Van den Eeden, Peter Decuyper en Stijn Vanheule hebben vanuit verschillende invalshoeken – de hedendaagse psychiatrie, het ongeneeslijke van de mens, ethiek en drift, Boudewijn Büch en de *passee* – een boeiend antwoord geboden op de lessen van Miller. Hun bijdragen die de conversaties telkens inleidden, zijn stuk voor stuk boeiende werkinstrumenten.

Tot slot geven we de politieke actualiteit een expliciete plaats in **deel vier**. Op 1 september 2016 werd de wet ter regeling van de GGZ-beroepen van kracht. Dat we van een heuse aardverschuiving binnen de Belgische GGZ mogen spreken wordt stilaan duidelijk. Tal van initiatieven staken de kop op; er werd o.a. een nieuwe beroepsvereniging (KLlpsy) en een collectief (COBES – Collectief voor het Behoud van het Spreken) opgericht en het regende publicaties ten einde de publieke opinie te informeren en te verwittigen voor het geschenk dat de regering aankondigde. Geert Hoornaert bracht op 21 oktober 2016, op de meeting in Brussel waarop het collectief werd opgericht, een scherpzinnige tekst over de inzet en de gevaren van de nieuwe

wet, een vlijmscherpe analyse van wat er op het spel staat; iedereen die werkt binnen de GGZ en *Uitsluiten voor Dummies* gelezen heeft, kan op zijn minst achteraf niet meer beweren het niet geweten te hebben. Jonas Verbauwhede verwittigt dan weer voor de gevaren van de toepassing van een aantal uitwassen van de wetenschap in de behandeling van jongeren: *Science Fiction* met een zure nasmaak, want de fictie blijkt meer en meer realiteit te worden. Lieve Billiet reageerde in een stuk dat De Wereld Morgen publiceerde op het zoveelste bedenkelijke pleidooi *pro* de nieuwe wetgeving en de promotie van de terugbetaling die als schaamlapje voor een aantal bijzonder problematische maatregelen uit deze wet mag gaan dienen. Ook hier krijgen we een glashelder argument te lezen dat gelukkig van een andere orde is dan de transparantie die de wetgever en haar vertrouwelingen voorstaan. Nathalie Laceur kreeg als voorzitter van KLlpsy op 'Knack.be' de ruimte om de goed-nieuws-show rond de nieuwe wetgeving te duiden. Zij toont aan dat de diversiteit van het volledige psy-veld op de helling komt te staan vanuit een enge en eenduidige wetenschappelijke visie die de wetgever lijkt te omarmen. Het is ook van daaruit dat KLlpsy, de beroepsvereniging van klinisch psychologen voor praktijken die het spreken centraal stellen, opgericht werd. Tot slot publiceren we een tekst van de hand van Glenn Strubbe en Els Van Compennolle waarin de wettelijke hervormingen en de effecten daarvan op de uitoefening van de psychotherapie uit de doeken gedaan worden.

Rest me nog jullie veel leesplezier toe te wensen!

**BIJDRAGEN
UIT HET PPAK**

Lichaam en dwangneurose¹

Lieve Billiet²

Je pense, donc je jouis

Het kan verrassend lijken om het in een bijdrage over het lichaam over de dwangneurose te hebben. Zijn het immers niet de hysterici die aan hun lichaam lijden, daar waar dwangneurotici gekweld worden door hun gedachten? Eind negentiende eeuw tracht Freud het opvallend verschil inzake symptomatologie van de twee psychoneurosen te verklaren vanuit het verschillend mechanisme waar de afweer van het Ik tegen een zgn. ‘onverenigbare’ voorstelling zich in beide gevallen van bedient: omzetting van de ‘excitatie-som’ in iets lichamelijks in de hysterie versus verschuiving binnen het psychische, valse verbinding aan een andere voorstelling in de dwangneurose.

We kunnen gerust stellen dat Freuds eerste model aansluit bij de klassieke opvatting inzake het onderscheid tussen lichaam en geest. Maar als zijn eerste model niet zijn laatste zal zijn, dan is het juist omdat hij, vanuit wat de kliniek hem laat zien en horen, die klassieke opvatting in vraag zal stellen. Wat hij via de hysterie zal ontdekken, is niet zozeer dat de symptomen lichamenlijk zijn – dat ‘een psychisch gegeven’ lichamenlijk vertaald wordt in de conversie – wat hij ontdekt is een ‘ander’ lichaam; een lichaam dat, verre van louter materie te zijn, een lichaam is dat spreekt, gedacht, voorgesteld, ingebeeld wordt, een lichaam dat leeft en geniet. Wat hij in de dwangneurose ontdekt is niet zozeer een labyrint van mentale constructies dat te ontcijferen valt, hij ontdekt er hoe gedachten belichaamd worden, hoe de denkactiviteit zelf, los van de inhoud, geërotiseerd kan worden, hoe de drift erin geïmpliceerd raakt. Hoe denken met andere woorden een wijze van genieten kan zijn. Of nog, hoe het dwangneurotische labyrint niet louter rond een betekenis maar vooral rond een genot draait. “Je pense, donc je jouis”, zal Lacan het enkele decennia later formuleren, formule die de obsessie variant vertolkt van de onuitgegeven verhouding tussen lichaam en geest die de psychoanalyse inaugureert.

Teveel en tekort

Die onuitgegeven verhouding is het resultaat van de dubbele ontdekking van Freud die de klassieke tegenstelling tussen lichaam en geest naar de achtergrond zal dringen ten voordele van de tegenstelling tussen het onbewuste en de drift, tussen het register van de betekenis en dat van de bevrediging – betekenis die altijd seksueel is en in het teken van een tekort staat, bevrediging die nooit beantwoordt aan het lustprincipe en altijd in het teken van een teveel staat. De kliniek van de hysterie zal Freud zeer snel op het spoor van de seksuele betekenis en van het tekort brengen – van wat Lacan de onbevredigbaarheid van het verlangen zal noemen – maar de kliniek van de dwangneurose zal hij herhaaldelijk en uitdrukkelijk veel interessanter voor de psychoanalyticus noemen. Meer nog dan de hysterie confronteert de dwangneurose hem immers met de dimensie van het ‘teveel’, van een vreemd, wreed, kwellend genot, dat het bezielde lichaam (een lichaam dat niet louter materie is maar leeft, dat in de ban is van iets) en de belichaamde geest (gedachten die niet louter mentaal, niet louter hersenspinsels, niet louter lucht zijn, maar een genotslading hebben) onderwerpt aan andere wetten dan die van het lustprincipe. Het zal de rode draad doorheen Freuds opeenvolgende bijdragen over de dwangneurose worden: wat een louter ‘mentale’ constructie lijkt in dienst van de afweer tegen een ‘lichamelijke’ bevredigingservaring is zelf terrein van driftactiviteit en bevrediging en als dusdanig manifestatie van een levend lichaam.

Betekenis en driftimpuls – De dood en het anale – Het imaginaire, het symbolische, het reële lichaam

Het lot van het spreekwezen speelt zich af in het spanningsveld tussen het symbolico-imaginaire register van de voorstelling en het reële register van de bevrediging. Betekenis en driftimpuls, dat is waar het in de freudiaanse lectuur van de psychopathologie om gaat. In de kliniek en de conceptualisering van de dwangneurose steken twee er dan met kop en schouder bovenuit: de dood en het anale. Heel de gevalstudie van de rattenman draait rond de centrale plaats van de dood als thema (de doodstraf uit het verhaal van de wrede kapitein, de vraag of er leven na de dood is, het graf van de dode vader, ...) én als wens (de agressieve driftimpuls), gekoppeld aan die van het anale, ook alweer als inhoud (de drek en al wat er symbolisch mee in verband staat: geld, goud, ...) én als bron van lust.

In deze bijdrage gaan we voorbij aan de details van de casus én van Freuds conceptualisering ervan om ons te beperken tot de vraag hoe Lacan één en ander zal herlezen, in het bijzonder wat die volgens Freud typisch ‘dwangneurotische driftimpuls’ betreft. In opeenvolgende teksten en seminars, vanaf het spiegelstadium tot seminarie X zal hij vanuit de aandacht voor het lichaam – voor het driftmatige, voor het genot – , een lectuur van de dwangneurose brengen die heel andere accenten legt dan de louterere aandacht voor de voorstellingen of handelingen dat doet en die ons in die zin zeer zeker kan helpen om in de grote vergaarbak die de

-
- 1 Bijdrage voor het PPak-Gent, Programma Psychoanalytische Kliniek, op 20 februari 2016.
 - 2 Analytica Lid van de School (AME) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPak-Gent. Klinisch psychologe. billietlieve@gmail.com

obsessief compulsieve stoornis met dank aan de DSM deze dagen in het klinisch veld geworden is terug scheidslijnen aan te brengen, om voorbij schijnbaar gelijkende symptoomcomplexen radicaal verschillende problematieken te onderkennen; of ook, om de dwangneurotische problematiek te onderkennen daar waar van dwangvoorstellingen of -handelingen niet eens sprake is.

Het lichaam is bij Lacan geen unidimensioneel gegeven. Ons parcours langs de lacaniaanse herlezing van de agressieve en anale driftimpulsen in de dwangneurose zal ons achtereenvolgens laten kennismaken met het lichaam als het beeld van een opgeblazen kikker – in het imaginaire –, met het lichaam als fallus die het tekort van de Ander moet dichtstoppen – in het symbolische, in het register van het verlangen, in de verhouding tot de castratie, en ten slotte met het lichaam als een stuk stront – object a, brok reële waar de pulsie rond cirkelt.

Verbrokkeling, orthopedische totaalvorm en rigide harnas van het Ik – de dwangneurose & Vauban

Het valt meteen op dat de agressiviteit zeer centraal staat in Lacans vroege teksten. Verrassend is dat niet. Het is immers vanuit de kliniek van de moordende *passage à l'acte* dat Lacans belangstelling voor de psychoanalyse ontstaat; het zijn klinische fenomenen als de negatieve therapeutische reactie en de negatieve overdracht en concepten als dat van de doodsdrift die daarbij meteen zijn bijzondere interesse wegdragen.³ Dat de dwangneurose in die vroege teksten nooit veraf is, kan ons dan eigenlijk ook niet verwonderen, gezien de koppeling van die twee bij Freud. Opvallend is dat het anale pas veel later een plaats zal krijgen in Lacans lectuur.

In de vroege teksten van Lacan is de doodsdrift synoniem voor het verbrokkelend geweld van de partiële driftimpulsen die in het lichaam tekeer gaan. De hele inzet van het spiegelstadium is dan om de stap te zetten van die ervaring van lichamelijke verbrokkeling naar de identificatie met een totaalbeeld – een “orthopedisch te noemen vorm van totaliteit” –, en vanuit dat lichaamsbeeld of parallel ermee een identiteit op te nemen, een ik, dat zo solide is als een versterkte burcht – “het op zich genomen harnas van een vreemdende identiteit, met een rigide structuur”⁴.

Eenzijds dus verbrokkeling en doodsdrift, anderzijds de orthopedische totaalvorm van het lichaam én het rigide harnas van het Ik. Met het spiegelstadium mag Lacan een

- 3 Zie o.a. de tekst *L'agressivité en psychanalyse* (1966 [1948]). In: *Ecrits*, Paris, Seuil, 101-124. Lacan noemt de negatieve overdracht daar “le nœud inaugural du drame analytique” (107).
- 4 Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique (1966 [1949]). In: *Ecrits*, Paris, Seuil, 93-100. “... une forme que nous appellerons orthopédique de sa totalité...” (97). “... l'armure enfin assumée d'une identité aliénante, qui va marquer de sa structure rigide tout son développement mental” (97).

algemeen gegeven beschrijven, de oppositie tussen driftimpulsen en het complexe en labyrintischer verdedigingswerk van het Ik doet meteen denken aan de dwangneurose zoals Freud die beschreef. En inderdaad, zo elk spreekweten zich tegen de ervaring van het reële lichaam, tegen de driftimpulsen, verdedigt via het schone beeld van het eengemaakte lichaam (het imaginaire lichaam) en het al even edele Ik, dan is de dwangneuroticus degene die in dezen toch even een tandje bijzet: geen amateuristisch bouwvallig lapwerk maar een bouwwerk dat bestand is tegen de tand des tijds, werelderfgoed. Lacan vergelijkt het eindresultaat van de hele dwangneurotische inspanning om de agressieve intentie te camoufleren, te verschuiven, te ontkennen, op te splitsen en dood te maken inderdaad met een “vestingwerk à la Vauban”.⁵ In mentaal: de dwangneuroticus doet zijn uiterste best om zich altijd en overal als een man uit één stuk voor te doen, vlekkeloos zoals dat schone beeld in de spiegel, onberispelijk en solide zoals zijn Ik. Anders dan de hysterica die de verscheurdheid in ziel en lijf ten toonspreidt, tracht de dwangneuroticus elke barst aan de oppervlakte te voorkomen.

Het Ik heeft een rigide structuur en het beeld in de spiegel is in se een statisch beeld. Het is een fier, een opgericht, maar ook een doods beeld waar alleen de narcistische investering een beetje leven zal kunnen in brengen. Die narcistische investering – even diep inademen om er een beetje beter uit te zien – heeft een soort ‘opblaaseffect’ dat in de dwangneurose het meest uitgesproken is. De dwangneuroticus heeft voor Lacan iets van de kikker uit de fabel van La Fontaine. Om er even groot uit te zien als het rund, blaast hij zich op... tot hij ontploft. De fiere kikker ontpopt zich tot driftkikker als de bel barst, als ondanks alle verdedigingswerk de agressieve impuls toch doorbreekt. Als fiere kikker is hij intussen nogal stijf, in ziel en lijf, geremd, verkrampd, maar ook een blaaskaak met hoogdravende principes en idealen: zuiverheid, schoonheid, menslievendheid.

Eén en ander vinden we geïllustreerd in de inzake dwangneurose bijzonder boeiende en leerrijke getuigenissen van Sergio Caretto. In de familiekring Ergi genoemd⁶, gaat hij “rechttop!”, als onbuigzaam en rechtlijnig man door het leven. Geen sprake van de schouders te laten hangen ten huize Caretto⁷. Rechtlijnigheid, zuiverheid en onberispelijkheid geven er de toon aan. In een vroegere herinnering ziet de kleine Ergi zijn vader urenlang in de weer met een warmwaterdruppelpistool om het vuil van de hond weg te krijgen. In

5 “fortifications à la Vauban”: *L'agressivité en psychanalyse, o.c.*, 108.

Frans bouwmeester Sébastien Le Prestre de Vauban (1633–1707), meester van het vestingwerk, waarvan er heel wat op de lijst van het werelderfgoed van de Unesco staat: https://nl.wikipedia.org/wiki/Vestingwerken_van_Vauban

6 Dat is wat overblijft van zijn voornaam op een gepersonaliseerd T-shirt dat hij als kind draagt, nadat de eerste en laatste letter er afgevallen zijn. Ergere (oprichten, rechtzetten) – ergi: imperatief tweede persoon enkelvoud. S. Caretto, *L'homme droit*. In: *La Cause freudienne*, 75, 45.

7 In het dialect van de streek (Piemonte) betekent Ca-retto: huis van de rechte, de rechtheid, de rechtlijnigheid, de juistheid, de onkreukbaarheid. *Ibid.*, 41.

een andere ziet hij zijn vader met een vergrootglas verifiëren of de stoelgang van de kleine jongen wel zuiver genoeg is, of er geen wormpjes in zitten. De brave jongen zelf gaat samen met zijn mama zijn speelgoed en zijn spaarcentjes aan de arme kindjes geven. Kortom, niets dan rechtvaardigheid, zuiverheid, schoonheid, liefde, menslievendheid als omhulsel van de driftimpuls. Dat is het imaginaire lichaam en het opgeblazen Ik van de dwangneuroticus dat een vestingwerk à la Vauban vormt tegen agressieve en dodende tendensen.

Ontdubbeling van dood en agressiviteit – ben ik levend of dood? – castratie en sterfelijkheid – de destructie van het verlangen – de vraag van de Ander (1)

Zijn dood en agressie in de vroege teksten van Lacan onverbrekelijk verbonden, dan worden beide een tijd later ont koppeld. Dat gebeurt wanneer het accent verschuift van het register van het imaginaire, van het imago, naar het symbolische, naar de betekenaar. Van daaruit zal de agressiviteit gesitueerd worden in de spiegelrelatie, in de rivaliteit met de ander gelijke, de dood in de mortificerende werking van de betekenaar. De doodsdrijf wordt meteen geïdentificeerd met de herhaling van de betekenaarsketting.

Zijn lot als spreekwezen maakt van de mens een aan de dood beloofd wezen (*être pour la mort*). Geboren in de taal, is hij getekend door het besef van zijn sterfelijkheid. Ook bij de Lacan van het symbolische krijgt de dood dus een centrale plaats en ook dit keer zal de dwangneurose niet veraf zijn. Binnen het nieuwe perspectief worden hystericiteit en dwangneurose tegenover elkaar gesteld niet vanuit het contrast tussen de imaginaire breuklijnen versus de eenheid die het lichaamsbeeld kenmerkt, maar vanuit de respectievelijke vragen die verbonden zijn aan het statuut van het subject in de betekenaarsketting, van de onbewuste waarheid die erin verscholen ligt: 'ben ik een man of een vrouw' versus 'ben ik dood of levend'?

De wetmatigheid van de betekenaarsketting wordt verbonden aan de wet die door het oedipuscomplex wordt ingesteld, door de tussenkomst van de vader; het zijnstekort (*manque-à-être*) dat effect is van de symbolisering is de vertaling van het castratiecomplex. Het concept dat nu op de voorgrond komt te staan is dat van het verlangen. Dat verlangen zal voor de dwangneuroticus een gigantisch probleem vormen. Want wie verlangen zegt, zegt verdeeldheid, tekort, castratie, sterfelijkheid en dat zint onze man uit één stuk die de dwangneuroticus wil zijn niet. Die moet daar niet van weten, daar haalt hij zijn neus voor op. Hij zal het tekort nu te lijf gaan, niet louter door een mooi beeld (imaginaire) op te hangen van zichzelf, maar door het verlangen van de Ander te vernietigen. Hij doet dat door het te reduceren tot een vraag en zijn lichaam wordt een wapen dat hij daarbij in de strijd zal gooien. We zullen zien met welke lichamelijke klacht hij daarbij wel eens opgezadeld raakt. Want hij komt inderdaad niet ongeschonden uit die strijd.

In ronduit schitterende passages beschrijft Lacan in het vijfde seminarie hoe de kleine dwangneuroticus in spe herkenbaar is aan de wijze waarop hij iets kan vragen. Niet 'wat' het kind vraagt is zo bijzonder – gewoon een klein doosje bijvoorbeeld -, maar de hardnekkige, niet-aflatende, insisterende wijze waarop het het vraagt, maakt de vraag voor de Ander ronduit ondraaglijk. Het is het kind waarvan de ouders zeggen dat het *idées fixes* heeft. Als het iets wil, dan wil het dat en alleen dat⁸; onmogelijk het iets anders te geven in de plaats. Er is geen enkele opening naar de metonymische structuur van het verlangen, ten aanzien waarvan elk antwoord op de vraag naast de kwestie is, een kluitje in het riet, ten aanzien van het fundamentele tekort. Er is al evenmin een opening naar de dimensie van de liefde die in elk antwoord besloten ligt. Want elke vraag, zegt Lacan, is niet alleen de vraag naar een object, maar potentieel ook een vraag naar liefde. Wie iets vraagt en dat krijgt, krijgt immers niet alleen wat hij vroeg, maar ervaart ook dat de Ander bereid is het te geven. Die bereidheid is meteen een bewijs van zijn liefde. Geen efficiëntere strategie om elke dimensie van liefde en verlangen te weren uit de vraag dan van die vraag een eis te maken. Daarom eist de kleine driftkikker die de dwangneuroticus in wording is dan ook een klein doosje en niets anders. Zijn destructiviteit is er nu gericht op het verlangen van de Ander dat nochtans ook de enige toegang is tot zijn eigen verlangen.

In het vijfde seminarie gaat Lacan verder op wat hij in het vierde reeds introduceerde. Afhankelijk als het is moet het kind voor de bevrediging van zijn behoeftes passeren langs de vraag, langs de taal dus, langs de Ander. Die 'omweg' blijft niet zonder gevolgen. Want enerzijds zal de Ander soms wel, soms niet antwoorden, waardoor het kind al snel, meer nog dan de bevrediging van zijn behoefte, de aanwezigheid van de Ander wenst; waardoor de aanwezigheid van die Ander al snel teken van liefde zal worden. Anderzijds zal de passage langs de taal in elke vraag iets voorbij de louter behoeftbevrediging aanwezig stellen. Tussen de roep om bevrediging en de vraag naar liefde moet het verlangen zijn plaats vinden en georganiseerd raken, stelt Lacan. Het is op de plaats van de Ander dat het subject het verlangen ontdekt, in de mate de Ander zelf 'gegrepen' blijkt, in de ban van een verlangen dat aanvankelijk en in de grond vreemd is aan het subject. Maar de Ander functioneert wel degelijk als relais voor de toegang van het subject tot zijn eigen verlangen.⁹ Zal de hystericiteit haar verlangen voeden in de identificatie met het verlangen van de Ander – zij verlangt te verlangen -, dan zal de dwangneuroticus zich toeleggen op de vernietiging van het verlangen van de Ander – hij moet niet weten van het verlangen -, door de plaats van de Ander te reduceren tot het register van de code, van de regel, van het verbod, van het automatisme. Onze man uit één stuk probeert man uit één stuk te blijven, door ook de eenheid en de eenduidigheid van de Ander te herstellen. 'Weg met alle verlangen, weg met alle leven in de Ander',

8 Lacan, J. (1998 [1957-1958]). *Le Séminaire, Livre V, Les formations de l'inconscient*. Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 400.

9 *Ibid.*, 406.

dat is de lectuur die Lacan brengt van de agressieve driftimpuls, van de doodswens van de dwangneuroticus in het vijfde seminarie. Die mortificatie van de Ander laat hemzelf intussen natuurlijk niet 'borrelend en bruisend van leven' achter. Hij zal zich aan allerlei exploten en halsbrekende toeren moeten wagen, extreme dingen moeten doen als records proberen te breken, survivaltochten ondernemen, ... om zich een beetje levend te voelen, hij kan slechts iets van het verlangen vrijwaren door het onmogelijke, het verbodene ervan te cultiveren.

Op welke manier is het lichaam nu in dit alles geïmpliceerd? Het verlangen van de Ander vernietigen, mortificeren, dat is het reduceren tot een vraag, dat is het afstoppen, dichten met een object, object waar de dwangneuroticus zichzelf toe reduceert. Onze kleine obsessie in spe botst op het register van het verlangen in de confrontatie met het verlangen van de moeder. Het object van dat verlangen wordt gesymboliseerd door de fallus. Die fallus, symbool van het verlangen, is niet gelijk welke fallus, het is een 'precaire' fallus, want het is een fallus die 'getekend' is door de castratie. Het is de fallus die ge verlangt omdat ge hem niet hebt (het meisje), of die ge wel hebt maar elk moment dreigt te verliezen (de jongen).

Maar de dwangneuroticus wil het spel anders spelen. Wat hem interesseert is niet van de fallus te hebben of niet te hebben (symbolische fallus), maar van die te zijn (imaginaire fallus). Hij identificeert zich met de imaginaire fallus om 'het gat van het verlangen van de moeder te dichten'. Is de symbolische fallus een 'precaire' fallus, dan roept de imaginaire fallus louter kracht en soliditeit op. Die kracht is finaal nochtans een dode kracht, ze berust op mortificatie. Het is een beeld van erectie¹⁰, maar dan een erectie die permanent is. Dat is essentieel wil het tekort, het verlangen niet alweer om de hoek komen piepen. Maar zoals elkeen weet is priapisme niet bepaald bevorderlijk voor de potentie en onze 'opgezwollen' dwangneuroticus zal in de praktijk dan ook wel eens last krijgen van impotentie. Lacan zal er een mooie illustratie van geven in *La direction de la cure* via het geval van een dwangneurotische man die tijdelijk last heeft van impotentie en op merkwaardige wijze geneest wanneer zijn vriendin hem vertelt dat ze gedroomd heeft dat ze zelf een fallus had maar evengoed ook nog een vagina die bovendien graag bezoek van de fallus wilde.¹¹ Voor Lacan stelt het onbewuste van de vriendin met haar droom naast de imaginaire ook de symbolische fallus aanwezig waardoor de man in kwestie terug toegang vindt tot het verlangen én het gebruik van het instrument.

Voorwaarde voor het gebruik van het instrument in het spel van het verlangen is het assumeren van de castratie. De dwangneuroticus 'verdedigt' zich tegen de castratie, tegen de dimensie van het verlangen, door het verlangen van de Ander te reduceren tot een vraag en zich meteen als imaginaire fallus als object van die vraag aan te bieden; door zich met ziel en lijf ten dienste van de Ander te stellen; door zich

helemaal te geven aan de Ander. Het is de voor de dwangneurose zo typische dimensie van de oblativiteit.

Separatie – object oorzaak van het verlangen – het anale – de vraag van de Ander (2)

In het tiende seminarie zal Lacan een nieuwe theorie van het verlangen introduceren en daarmee een nieuwe lectuur van het probleem van het verlangen en van het lichaam in de dwangneurose. Hij zal het verlangen dan niet langer benaderen vanuit het object waarop het verlangen gericht is, de fallus dus, maar vanuit het object dat er de oorzaak van is; niet vanuit de problematiek van de castratie, maar vanuit de problematiek van de separatie. In die context zal de kwestie van de vraag van de Ander die zo fundamenteel is in de obsessie neurose gekoppeld worden aan het anale, dat in Freuds conceptualisatie van de dwangneurose zo'n belangrijke plaats innam.

De subjectwording is niet louter een kwestie van aliënering aan de betekenaar, aan de Ander, er komt een tweede operatie aan te pas, deze van de separatie, die het 'afvallen' impliceert van iets dat niet binnen de betekenaar gerepresenteerd kan worden, de productie van een rest die niet in taal kan uitgedrukt worden. Die rest is dus 'afval' van de operatie van symbolisering, van de aliënering, het is ook, letterlijk, het 'afvallen' van een stuk van het lichaam. De stukken van het lichaam die afvallen zijn de objecten van de freudiaanse partiële driften, waar Lacan er nog enkele zal aan toevoegen. De kadukigheid, de afvalligheid wordt nu een essentieel kenmerk van het object.

Als het lichaam geïmpliceerd is in het verlangen, als het lichaam in dat verlangen een rol speelt, is het niet meer voor zover iets van dat lichaam of dat hele lichaam het object van het verlangen symboliseert (de fallus), maar voor zover een stuk van dat lichaam afgescheiden wordt, gesepareerd, opgeofferd. Voor zover met dat lichaam het pond vlees (*livre de chair*) betaald wordt dat de prijs is voor het verlangen en voor het genot van de pulsie dat van daaruit mogelijk wordt. Op de voorgrond staat niet langer het agalmatisch karakter van het object – de fallus in volle glorie – op de voorgrond staat nu het afvalkarakter – palea – ervan. Als er één object is dat dat bij uitstek zal representeren is het natuurlijk wel het anale. Dat is alleen maar goed om door te spoelen ten slotte. Of toch niet? In een eerste tijd, de tijd van de zindelijkheidstraining, lijkt het anale object ook wel een agalmatisch karakter te hebben, niet als object van het verlangen, maar als object van de vraag van de Ander. Het kind wordt gevraagd op het potje te gaan en het anale product wordt als een schoon cadeau in ontvangst genomen. Freud had het al opgemerkt, het anale object is eigenlijk het eerste geschenk aan de Ander.¹² Maar nauwelijks is dat schone geschenk in ontvangst genomen en bewierookt, of het vervalt van agalma in palea, en het kind is er getuige van dat zijn

10 ERGI, zie hoger

11 Lacan, J. (1966 [1958]). *La direction de la cure*. In: *Ecrits*, Paris, Seuil, in het bijzonder 630-633.

12 S. Freud (2006 [1916-17e]). Over driftomzettingen, in het bijzonder van de anale erotiek. In: *Werken 7*, Amsterdam, Boom, 625.

schoon cadeau als strontcadeau in het riool verdwijnt. Het anale object illustreert op die manier als geen ander de dubbelheid agalma/palea van het object.

Maar het anale object is dus ook het object dat – via de zindelijkheidsstraining – als geen ander gekoppeld is aan de vraag van de Ander. De hele problematiek van vraag en verlangen die Lacan in het vijfde seminarie had uitgewerkt zal hij in het tiende terug opnemen om er, vanuit de theorie van de separatie, een nieuwe dimensie aan toe te voegen. De vraag van de Ander zal Lacan nu stellen, betreft altijd het anale object. Voor Lacan is die vraag dubbel en het is vanuit die dubbelheid dat hij de ambivalentie van de dwangneuroticus zal lezen.¹³ De Ander vraagt het kind niet alleen het anale object af te geven als hij het op het potje zet, eerst vraagt hij het om dat op te houden. Dat ophouden, die ‘retentie’ is even kenmerkend voor de dwangneuroticus en evengoed gekoppeld aan de vraag van de Ander, als zijn bij wijlen grenzeloze vrijgevigheid. Maar de afwisseling van ophouden (retentie) en afgeven kan zich ook op een heel ander niveau afspelen, zoals mooi geïllustreerd wordt in een casus van Vlassis Skolidis.¹⁴ Het gaat om een man die zich uitslooft om werk te vinden, daar vervolgens het beste van zichzelf te geven, zich op te werken en schoon geld te verdienen, om dan plots zijn ontslag te geven onder het voorwendsel dat hij een betere job wil, maar in de praktijk gewoon in passiviteit vervalt en maanden werkloos blijft. Het is een patroon dat zich telkens herhaalt en het is precies het compulsief karakter van dat patroon dat de dwangneurotische koppeling aan de vraag van de Ander verraadt.

De vraag van de Ander vormt de sleutel voor de lectuur van de wederwaardigheden van de dwangneuroticus. Ga het na in de levensloop van dwangneurotici, stelt Lacan in het tiende seminarie. Hoe vermetel, gecompliceerd, geraffineerd de pogingen van de dwangneuroticus om zijn ‘verlangen’ te bereiken ook kunnen zijn, – in mentaal: hoezeer hij ook de indruk kan wekken dat hij met zijn buitensporige ondernemingen, zijn exploten alleen maar zijn eigen ‘goesting’ doet, dat niets of niemand hem daarbij kan tegenhouden, dat hij weet wat hij wil – altijd dragen die pogingen het merkteken van een oorspronkelijke veroordeling (*condamnation originelle*), altijd hebben ze iets verdoemds, in de mate hij maar tot iets in staat is, als hij kan passeren langs de vraag van de Ander.¹⁵ Als hij in zijn fantasma een Ander kan installeren die dat van hem vraagt. Die Ander is altijd op één of andere manier aanwezig als vragende partij in wat hij doet of laat.

Wat de Ander vraagt, is altijd het anale object. Wat de dwangneuroticus geeft, is ook altijd het anale object, evengoed waar het vermomd wordt als agalmatisch cadeau: het cadeau van zijn geld dat hij in één en al liefdadigheid weg-

schenkt, het cadeau van zijn lichaam waarmee hij zich uitslooft voor de Ander, het cadeau van alle woorden en heel het discours dat hij zijn analyticus in de kuur schenkt, ... niets houdt hij achter, niets houdt hij op. De centjes en het speelgoed dat de kleine Ergi spaart om ze weg te geven aan de arme kindjes – alles voor de Ander – kwamen hoger reeds ter sprake, maar evengoed zijn de woorden en gedachten die hij als volwassene zijn analytica in de kuur geeft, niets anders dan de kaka die hij aan zijn mama gaf.

In het tiende seminarie zal Lacan, vanuit de theorie van het object en het verlangen, de postfreudiaanse idealisering van de oblativiteit, van de overgave en toewijding aan de Ander, als uiting van veronderstelde genitale maturiteit bekritisseren.¹⁶ Er is geen genitale maturiteit, er is geen seksuele verhouding. Er is slechts een verhouding tot de Ander mogelijk en een beetje genot, via het fantasma dat een Ander installeert, een Ander ‘uitvindt’ die bijvoorbeeld iets vraagt. Op het anale niveau van de vraag kan er een schijn van complementariteit zijn, op het genitale niveau is er niet de minste complementariteit, niet de minste verhouding, er is slechts castratie.

Naast het anale kunnen ook de andere objecten van de pulsie via het fantasma een band met de Ander en een schijn van verhouding installeren. Lacan zal uiteindelijk vier objecten ‘weerhouden’: het orale, het anale, het invocatieve en het skopische. Ook andere dan het anale kunnen in de dwangneurose een grote rol spelen. Dat is met name zo voor het object van de stem en het object van de blik, die beide modaliteiten kunnen zijn van het Boven-Ik dat volgens Freud zo ongewoon sterk en streng is in de dwangneurose. Het laat toe nog weer andere accenten te leggen, een andere lectuur te brengen van de mortificatie of de inhibitie, een andere dimensie van het genot in de dwangneurose te belichten. Freud had overigens ook al gewezen op het belang van de zgn. kijkdrift in de dwangneurose en tal van elementen in de gevalstudie van de rattenman getuigen daarvan. Het object van de stem stelt geen Ander aanwezig die vraagt (anale object), maar een Ander die verbiedt of gebiedt, terwijl het object van de blik een Ander aanwezig stelt die toekijkt of alles ziet. Het doet denken aan de kleurige prenten die zovele Vlaamse huiskamers enkele decennia geleden sierden: God ziet mij, hier vloekt men niet. Het geloof in God is het geloof in een oog dat toekijkt, dat het allemaal zal gezien hebben. En dat geloof is in de dwangneurose best hardnekkig. Het is bijzonder moeilijk, zal Lacan in het XXIII^{ste} seminarie stellen, om de dwangneuroticus los te rukken uit de greep van de blik.¹⁷ Maar dat is weer een ander verhaal.

13 Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *Le Séminaire, Livre X, L'angoisse* (texte établi par Jacques-Alain Miller), Paris, Seuil, in het bijzonder 341-358.

14 V. Skolidis (2008). Une mise en jeu de l'objet anal. In: *La Cause freudienne*, 69, 52-55.

15 Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *O.c.*, 338.

16 *Ibid.*, 371.

17 Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire Livre XXIII, Le sinthome* (texte établi par Jacques-Alain Miller). Paris, Seuil, 18.

Addict? ¹

Geert Hoornaert ²

Wellness en Geestelijke Gezondheid

In 1969 wordt de Amerikaanse schrijver Norman Mailer door het tijdschrift *Life* naar Houston gezonden om er een reportage te maken over de lancering van Apollo 11 en de eerste maanlanding. In zijn verslag³ herhaalt hij meermaals de volgende vaststelling: dit extreme exploit van de wetenschap, waarvoor een staf van 400.000 ingenieurs en wetenschappers en een budget van 24 miljard dollar gemobiliseerd werd, had een gigantische, bijna duivelse neutralisatie van lichamen in hun levendigheid als voorwaarde én als gevolg. Hij bemerkte doorheen de oppervlakkige uitbundigheid en de trots die op alle gezichten te bespeuren was een ondertoon van curieuze depressie en ingetogen somberheid, en zag hierin het teken dat iedereen begrepen had dat de triomf van de wetenschap een toekomst van ongekende discipline inluidde, een toekomst waarin geen enkel lichaam enig obstakel mag vormen voor het functioneren van de technologische machines. Hij voorspelde dat dit annexeren van het individu aan de machine tot nieuwe verzuchtingen zal leiden, die echter in hun formulering zelf niet zullen ontsnappen aan het technologiees: voornamelijk de verzuchting naar *wellness*, term die vandaag inderdaad alomtegenwoordig is, en een gigantisch marktgebied bestrijkt waar exotische levenswijsheden, medische wetenschap, psychologie, moraal en farmaceutica zich onontwarbaar verstrengelen.

Die term van *wellness* dateert uit de periode waarin het Apollo 11 project in volle voorbereiding was. Halbert Dunn, de uitvinder ervan, definieerde ze als volgt: "an integrated method of functioning which is oriented toward maximizing the potential of which the individual is capable. It requires that the individual maintain a continuum of balance and purposeful direction within the environment where he is functioning"⁴. We zien het, wanneer het wetenschappelijk discours een samenleving domineert, wordt het welzijn van het individu gekoppeld aan zijn harmonische inschakeling op de circuits die zijn omgeving kenmerken. Deze ideologie zal uiteindelijk de baan effenen naar de hedendaagse definitie van de 'geestelijke gezondheid', zoals Jacques-Alain Miller ze samenvat in zijn tekst *Santé Mentale et ordre public*: de geestelijke gezondheid is een functie waarvan de eisen

dwingend worden naarmate de intensiteit van de verkeerscirculatie toeneemt.⁵ Is gek hij die de eisen die zijn omgeving hem stelt, veronachtzaamt. En hoe complexer die omgeving, hoe hoger de eisen – en hoe meer het subject vatbaar is voor de beloftes van de *wellness*. Want indien zijn omgeving gekenmerkt wordt door complexe machines, dan houdt zijn aanpassing eraan het ideaal in om zelf zoveel mogelijk machine te worden⁶ – hetgeen uiteindelijk een extreem belastende opdracht is.

Kende Lacan Dunn? Wat zeker is, is dat het parfum van het tijdperk niet aan hem ontsnapte. Nemen we zijn interventie van 16 februari 1966, die *La place de la Psychanalyse dans la Médecine*⁷ noemt; hij richt zich daar tot het college van artsen in La Salpêtrière, het hospitaal waar Freud de klassieke hysterie ontdekte toen hij bij Charcot op stage ging. Geheel die interventie draait rond de ethiek van de geneesheer in een tijdperk dat niet langer dat van het door de taal versnipperde lichaam van de hysterie is, maar het tijdperk waarin het lichaam het onderwerp van alsmear ingrijpender wetenschappelijke manipulaties wordt. 1966 dus; terwijl Lacan spreekt, zijn de Gemini Low Earth Orbit missions, die de lancering van Apollo 11 voorbereiden, volop bezig; en dagelijks worden de lichamen van de astronauten gescreend en gemonitord, en in allerhande omgevingen ondergedompeld die letterlijk onnaars zijn. Het is vanuit deze actualiteit dat Lacan vertrekt, en dat hij de artsen een aantal vragen voorlegt, die na zijn interventie met geschandaliseerd boegeroep werden onthaald.

De functie van de arts: van geneeskunst naar techniek

De moderne wetenschap, begint hij, heeft de functie van de arts volledig veranderd. Was deze vroeger een prestigieuze autoriteit, die in zijn meest nobele uitingsvorm ook iets van een filosoof had, dan moet hij zich vandaag invoegen in de alsmear versnellende verwetenschappelijking van de maatschappij. Vooreerst had hij het levend contact met de zieke in te ruilen voor de studie van het kadaver, wat de geneeskunde echt wetenschappelijk zou maken (Bichat). Daarna had hij er in zijn functie mee rekening te houden "dat een nieuwe wereld aangebroken is die een aantal conditioneringen vereist die noodzakelijk worden in elk leven dat de effecten van de wetenschap ondergaat". Het organisme is heden immers gegrepen in een aantal hoogst gedifferentieerde organisaties die door de wetenschap in het leven werden geroepen, en vooraf niet bestonden. Zo wordt de doorgedreven "functionele formalisatie" van het cardiovasculaire en ademhalingsstelsel niet alleen gestuwd door de vereisten van de chirurgie, ze wordt nu ook opgelegd door de noodzaak om subjecten in satellieten te doen verblijven, satellieten die zelf ook als stalen kunstlongen zijn, die een leefbaar

1 Bijdrage voor PPAk-Gent, Programma Psychoanalytische Kliniek, op 5 maart 2016
2 Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPAk. Klinisch psycholoog. hoornaert.geert@telenet.be
3 Mailer, N. *Moonfire, The epic Journey of Apollo 11*, Taschen
4 [https://en.wikipedia.org/wiki/Wellness_\(alternative_medicine\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Wellness_(alternative_medicine))

5 Miller, J.-A. (1997). *Santé mentale et ordre public*. In: *Mental 3*, 15.
6 *Ibid.*, 25
7 Lacan, J. (1966). *La place de la psychanalyse dans la médecine*. In: *Cahiers du Collège de Médecine*, 761-774.

milieu moeten creëren binnen een omgeving die geheel ‘acosmisch’ is, en het organisme kan blootstellen aan omstandigheden – temperatuur, luchtdruk, zwaartekracht- die letterlijk onnaars zijn. Binnen dit soort technologieën wordt de arts niet als ‘filosoof’ geconsulteerd, hij moet zich gewoon inschrijven in een aantal procedures die de koppeling van het in de ruimte gestuwde lichaam aan de gadgets moeten stroomlijnen; en de geneesheer heeft hier geen enkele geprivilegieerde plaats tussen diverse technische specialisaties die het wetenschappelijk exploot moeten mogelijk maken. Hij houdt zich bijvoorbeeld bezig met het corrigeren van de effecten van de gewichtsloosheid op het lichaam; een ander buigt zich over het probleem van het te gebruiken type kerosine. Zijn kunst wordt m.a.w. een aan het wetenschappelijk discours onderworpen techniek.

En inderdaad, wat heeft deze vanuit de industrie toegewezen taak nog te maken met de klassieke functie van de arts, vraagt Lacan? De aeronautiek is één zaak, vervolgt hij, maar de arts ondergaat onnoemelijk veel andere appels; de wetenschappelijke wereld overlaadt zijn handen met een ongekend aantal chemische geneesmiddelen, en vraagt aan de arts deze te verspreiden, en hun werkbaarheid op zijn cliënteel uit te testen. Maar waar moet die arts dan zijn grens leggen, en op wat moet hij juist antwoorden – op de vraag van de patiënt? Niet zeker, want met de intrusie van de wetenschap in de geneeskunde is ook de vraag van de patiënt veranderd: een ‘recht op gezondheid’ vergezelt de expansie van moderne wetenschap, en dit recht wordt zelfs gedragen door een technocratisch georganiseerde Wereldorganisatie (WHO), vervolgt Lacan. “De veralgemeende macht van de wetenschap, die de verhouding tussen geneeskunde en gezondheid heeft veranderd, en tot het idee van een ‘recht’ op gezondheid heeft geleid, brengt mensen bij de arts die hun ticketje voor *wellness* (“*ticket de bienfait*”) komen opvragen, met het oog op een onmiddellijk en precies doel. Hoe moet de arts op deze nieuwe vraag van de patiënt antwoorden?” De intrusie van de wetenschap in de geneeskunde heeft m.a.w. iets grondig gecompliceerd in de relatie arts-patiënt.

Het is op dat moment van zijn vertoog dat Lacan een belangrijke notie introduceert, deze van de “epistemo-somatische breuk” (*faillite épistémologique*). Het epistemo-somatische is het geheel van kennis en technologie die door een puur wetenschappelijke benadering van het lichaam wordt geaccumuleerd, en tot enorme medische vooruitgang heeft geleid. Let wel, het ideale lichaam in deze benadering is het kadaver, omdat dit het enige lichaam is waar de wetenschappelijke blik tot haar meest obscure uithoeken toegang heeft. De vooruitgang van de wetenschap rond het lichaam zal, vervolgt Lacan, hoe langer hoe meer een breuk naar de oppervlakte brengen, die hij de “epistemo-somatische breuk” noemt, en waarvan de psychosomatiek getuigt. Want die wetenschappelijke benadering, stelt hij, sluit alsmaar meer een bepaalde dimensie van het lichaam uit, dat niet het lichaam is zoals de wetenschap het kan meten, radiograferen, kalibreren, in diagrammen gieten – maar een levend lichaam, t.t.z. een lichaam zoals het *is*, in haar ware aard van lichaam: als dat wat dient om te genieten – het levend lichaam dus. “De dimensie van het genot wordt volledig door de epistemo-somatische benadering uitgesloten”,

noteert hij. En dit om de eenvoudige reden dat het leven zelf, de drift, de ‘wil’ die het lichaam bewoont en beproeft, aan de meting ontsnapt. Lacan schuift hier de psychosomatiek naar voor als een illustratie van de symptomen die van de epistemo-somatische breuk getuigen, als symptomen van het levend lichaam die ontsnappen aan de exclusief objectiverende benadering van het lichaam.

Van de arts, vervolgt Lacan, wordt nu, of hij dat nu wenst of niet, verwacht dat hij de gezondheid benadert als een factor die een belangrijke rol speelt in de economische productiviteit. Zijn rol schrijft zich dus in binnen het disciplinaire. Maar de effecten van de wetenschap op het lichaam zijn niet enkel disciplinair: ze kent ook een tegengestelde pool, zegt Lacan. We kunnen die illustreren, vervolgt hij, met de producten die de wetenschap op de wereld loslaat, en het spectrum van kalmeringsmiddelen tot hallucinogenen bestrijkt. Het gegeven dat de wetenschap middelen ontwikkelt die rechtstreeks impact op het genot hebben maakt, stelt Lacan, het probleem van wat men tot nu toe de toxicomanie heeft genoemd, nog complexer. Wat vroeger politieel verboden was, wordt nu wetenschappelijk geproduceerd; en vandaag stelt zich aldus de vraag wat, vanuit het oogpunt van het genot, een geordend, keurig (*un usage ordonné*) gebruik van het product zou zijn. “*Du point de vue de la jouissance, qu’est-ce qu’un usage ordonné des toxiques?*”. Vanaf welk moment wordt het gebruik van een product een probleem? Waar ligt de grens tussen een door de economie gestimuleerde consumptie en een verwerpelijke verslaving? Vanaf welk moment slaat een door Viagra ondersteunde liefdesdaad om in een ‘ongezonde’ seksverslaving? Nu het juridische daar niet langer op kan antwoorden, wordt de vraag aan de arts voorgelegd. Maar de antwoorden die daar geformuleerd worden – DSM bijvoorbeeld, die de ethische complexiteit neerslaat in een arbitraire statistiek, genre meer dan 4 biertjes per dag is alcoholicus – zijn geheel ontoereikend.

Het lichaam tussen disciplineren en aansporing

Indien we het over *addict* hebben, mogen we deze twee effecten van de wetenschappelijke dominantie niet over het hoofd zien: disciplineren en aansporing. Enerzijds moet het lichaam zich neutraliseren in de discipline die door de moderniteit vereist wordt, maar diezelfde wetenschap, die van het lichaam een neutralisatie vereist, produceert objecten die dit lichaam exciteren en verslaven. In een eerste beweging moet het lichaam zich onderwerpen aan de technologische objecten, zich eraan aanpassen, zich ernaar plooiën; in de tweede is dit lichaam soeverein in het grenzeloos consumeren ervan. Wanneer ik het heb over ‘verslaven’, dan overdrijf ik niets. Binnen een strikt economische logica is de verslaving van de cliënt de ideale toestand. Het tijdschrift *Time* bracht onlangs verslag van de wetenschap die achter de creatie van mobiele telefoonspelletjes schuilt; “*There’s a science to creating a cell-phone game that gets you hooked*”⁸; de inzet

8 *Time*, *The Candy-coloured Ninja Doodle Angry Flappy Baby*, Vol. 186 n°7/20154 (August 24, 2015)

voor de verschillende bedrijven is om het optimaal verslavend algoritme te vinden. Drie zaken lijken daarin cruciaal te zijn; vooreerst een goede 'mechanic', het is te zeggen de lichamelijke beweging die je altijd maar herhaalt (bv bolletje naar ander bolletje verschuiven); de 'sameness' van het scenario (iteratie ipv lineaire ontwikkeling); en de 'compulsion loop', gecreëerd door skinneriaanse bekrachtiging ('levels'). Biomedisch onderzoek toont dan aan dat telkens je een 'loop' doorloopt de hersenen een minuscule dosis dopamine vrijgeven die een kleine 'flash' geven, "and pretty soon you can't stop and you'll pay money to keep going, long after the game has ceased to be in any meaningful sense fun". Er is m.a.w. een bepaald moment waar men voorbij het plezier gaat, en de verslaving het overneemt van het subjectief gevoel van bevrediging. Het genot neemt dan de vorm aan van 'het niet meer kunnen stoppen'.

Organisatie van het gedisciplineerd lichaam en de gezondheid door de wetenschap, (des)organisatie van het genietend lichaam door de industrie en de wetenschappelijke economie, het zijn uiteindelijk twee verschijningsvormen van wat Lacan "het opstijgen van het object a naar het zenit"⁹ noemde, om een effect van het tanend belang van de Naam-van-de-Vader in de cultuur te beschrijven. Het zijn niet langer regels, wetten, en verboden die een limiet uittekenen aan de gebruiken van het lichaam; het subject moet voor dit lichaam gebruiken uitvinden zonder over een duidelijk discours te beschikken dat hem aanduidt wat een geordend (*ordonné*) gebruik van het object is. Dit object is niet noodzakelijk een toxisch object – Lacan zegt in zijn lezing van '66 dat deze notie van 'toxicomanie' een politionele notie is, t.t.z. een notie waar het object nog in relatie staat tot de Ander en tot de door de Ander gestelde grenzen. Het "opstijgen van het object a naar het sociale zenit" betekent dat de wetenschap, onder de vorm van kapitalisme, objecten creëert die niet langer gekoppeld zijn aan de Ander, maar wel rechtstreeks aan de genieting. En elk object kan deze plaats innemen, toxisch of niet. "Vraag blijft echter wat al die wetenschap ons nu uiteindelijk oplevert? [...] Voor het merendeel van de mensen [...] zijn dat niet meer dan gadgets: een televisie – maar ook een reis naar de maan".¹⁰ De industrie produceert dus vooreerst objecten, zoveel is duidelijk. Maar indien men de zaak van dichterbij bekijkt, stelt men vast dat de industrie in eerste instantie tekort, *manque-à-jour* produceert. "Production insatiable du manque-à-jour"¹¹, zei Lacan. De geproduceerde objecten moeten uw verlangen om ze te consumeren opzweepen, en de belofte van een meer-aan-genieten inhouden. Het object creëert dus eerst een tekort – dat object, dat daar in de vitrine ligt, heb ik nog niet – om het u daarna, mits het aankopen ervan, te doen consumeren – waarna dit tekort kan verschuiven naar een nieuw object. In die zin produceert het kapitalisme het onverzadigbare, eerder dan de bevrediging. Elke consumptie van het object wakkert het verlangen naar een ander object aan, daar de bevrediging die in de consumptie gevonden werd, natuurlijk nooit de 'totale' bevrediging is.

9 Lacan, J. (2001 [1970]) Radiophonie, in: *Autres Ecrits*, 414.

10 Lacan, J. (2015 [1974]) De derde. In: *iNWIT* 13, 54.

11 Lacan, J. (2001 [1970]) Radiophonie, in: *Autres Ecrits*, 435.

Klassieke toxicomanie: compensatie

De moeilijkheid waarvoor deze objecten het subject plaatst, vat Lacan in *Télévision* als volgt samen: "le mode de jouissance devient précaire, car il ne se situe plus que du plus-de-jouir".¹² Dit kunnen we als volgt vertalen: het zijn objecten die niet door een 'geordend' discours vergezeld zijn, maar die enkel benaderd kunnen worden vanuit hun functie van meer-aan-genieten. Ze hebben geen andere 'boodschap' en geen ander 'gebruik' dan de pure consumptie, waarbij het soms onduidelijk wordt wie wie consumeert. Dit is niet altijd zo geweest. In de klassieke toxicomanie was het object – de drug – een object dat binnen een discours gegrepen was, waarrond gevestigde discours bestonden, legalistische maar ook andere, en speelde het gebruik ervan zich af in een veld tussen het subject en de Ander. Een korte historische schets toont al vlug aan hoezeer de vraag naar wat, vanuit het oogpunt van het genot, een geordend gebruik van het toxisch object dan wel is, zich nu volledig anders stelt dan een eeuw geleden.

Een eeuw geleden was de drug een *Sorgenbrecher*, een zorgenverdrijver – we vinden die term in Freuds *Onbehagen in de Cultuur*¹³. Hij schrijft ze in in de reeks van de door de mens gehanteerde methodes om zich "te beschermen tegen het leed dat uit menselijke betrekkingen kan voortkomen". Het product staat met andere woorden in relatie met het meesterdiscours, het vormt een compensatie voor het offer dat de samenleving eist. Freud volgt hier Baudelaire – herlees zijn *Petit Poème en Prose* n° XXXIII *Enivrez-vous*, en je zult zien, de roes is gecorreleerd aan de castratie. Geniet, zegt hij, van de wijn, de poëzie of de deugd; het is het enige dat het gewicht die de tijd op onze schouders legt, enigszins verlicht.

Het middelengebruik is hier dus gesitueerd binnen de kern van onbehagen dat door de aanwezigheid van de grote Ander wordt veroorzaakt: ze compenseert de effecten van de aanwezigheid van de Ander op de genieting.

A -----> J/ (-) -----> compensatoir genot (a)

Van compensatie naar contestatie

Tijdens de jaren '60 en '70 verschoof het accent van de compensatie naar de contestatie. Wat aangeklaagd wordt is minder de Vader, die al aanzienlijk aan autoriteit heeft ingeboet – uiteindelijk was het niet de vader, maar de wetenschap die zich als machtig had getoond – maar de Ander zelf, het Symbolisch systeem op zich, de ordenende macht van de betekenaar. De taal zelf wordt aanzien als een euvel, en we kunnen binnen deze beweging van contestatie grofweg twee richtingen onderscheiden. Vooreerst zijn er diegene die

12 Lacan, J. (2001 [1974]) *Télévision*, in: *Autres Ecrits*, 534.

13 Freud, S. (2006 [1930a]) *Het onbehagen in de cultuur*.

In: *Werken* 9, Amsterdam/Boom, 471 – 473.

beschouwen dat de taal een aliënerende afstand tot de realiteit inbouwt, realiteit die extatisch en pre-verbaal zou zijn; het tijdperk kent dan ook een grote fascinatie voor het Oosten, het boeddhisme, en allerhande Indische goeroes. Men zocht dus een genieten dat niet door de taal werd verbod, dat voorbij de taal ligt. Anderen gaan meer het accent leggen op het gegeven dat alle technieken van controle via de manipulatie van het woord verlopen. De toxicomanie wordt dan gepromoveerd als een technologie die de greep van het subject in het aliënerend symbolisch raster moet losmaken. Rimbaud gaf reeds een aanzet met zijn “*dérèglement de tous les sens*”, schrijvers als William Burroughs of Allen Ginsberg roepen nu op tot het druggebruik om zich van het woord en haar hypnotiserende effecten te onttrekken. De intoxicatie beoogt een desintoxicatie van het woord en de dictatuur van de code. Peyotl, amfetamines en LSD zijn hefbomen die een aliënerend dispositief van gestandaardiseerde betekenaarscircuits en de wijzen waarop ze het lichaam boetsen en controleren, moeten omverwerpen. Het gaat er niet langer om om aan de greep van de Vader en het sociale te ontsnappen, de aanval richt zich op de code zelf; ze is de kooi die de deuren van de perceptie blijft vergrendelen.

In deze tweede tijd zien we reeds dat de wil om te genieten zich poogt los te maken van de logica van het verbod. Het druggebruik moet de baan effenen naar een genieting waar de Ander niet langer in tussenkomt. Jim Morrison’s *Mother, I want to fuck you* toont de horizon van de ‘psychedelische revolutie’: de verzuchting naar een genot dat echt nieuw zou zijn, echt de Ander en de Vader onttoont, en in haar weg naar de bevrediging zich van het meest directe object kan bedienen.

A/ -----> J Une (+)

Sameness

Compensatie en contestatie, de twee termen zijn niet langer geschikt om de context waarbinnen het object vandaag geconsumeerd wordt, te omschrijven. Misschien is het u opgevallen dat de term van *sameness*, waarmee de industrie het fenomeen van iteratie, dat een belangrijk aandeel heeft in verslavende kwaliteiten van een object aanduidt, exact dezelfde term is die Leo Kanner in 1943 koos om een centrale verzuchting en het kernsymptoom in het autisme te omschrijven. Het paradigma van het genot dat vandaag overheerst is het paradigma van het autisme: IS, noemt het het hoofdsymptoom van het autisme tegenwoordig – “*Insistence on Sameness: compulsive adherence to stereotyped repetitive behaviours*”¹⁴. De autist is in zekere zin *addict* aan zijn zeer precieze gedragsmatige sequensen die zijn wijze van genieten tegen de Ander moeten beschermen. Binnen deze wijze van genieten is de Ander *altijd* een disruptieve

14 Neurobiological Mechanisms of Insistence on Sameness in Autism <https://www.autismspeaks.org/science/grants/neurobiological-mechanisms-insistence-sameness-autism>

factor: het is waarlijk een wijze van genieten die *incompatible* is met het bestaan van de Ander. Maar mogen we deze formule niet veralgemenen naar elk spreekwezen, en er inderdaad een algemeen paradigma van het genot van maken? Is de genieting niet altijd iets dat zich op autistische wijze voltrekt, tzt in een beleving waar het subject gegrepen wordt door de genieting in het eigen lichaam? Het seksuele is geen goede vriend van de symbolische uitwisseling, en de drift is een stille affaire, bemerkte Freud reeds; er is veel kans dat, indien uw partner tijdens de liefdesdaad zou beginnen kletsen, de boog van uw genot zal verslappen.

In het autistische ervan, in haar eenzaamheid als praktijk, brengt het fenomeen van de addictie op de meest elementaire wijze de structuur aan het licht. Ze illustreert dat het symptoom, gedefinieerd dan als een solitaire wijze van genieten, zich altijd inschrijft op de plaats van het structureel tekort, dat het tekort is van een ‘natuurlijke’ seksuele partner. “De seksuele verhouding bestaat niet”, zei Lacan. Traditioneel dacht men dat de seksualiteit een affaire van twee is, dat de dualiteit en de complementariteit haar domein is: man en vrouw, of man en man, of vrouw en vrouw¹⁵. En dat deze volwassen seksualiteit een ontmoeting is tussen twee lichamen. Tot Lacan heerste, ook in de psychoanalyse, de opvatting dat het kleine kind vertrok vanuit het auto-erotisme; de bevrediging speelt zich vooreerst inderdaad af in het eigen lichaam, maar bij het opgroeien, en onder invloed van wat Oedipuscomplex en wat castratiedreiging, gaat de libido zich dan toch, zo rond de puberteit, op het andere geslacht richten, zo luidde het. Vooroordeel!, zegt Lacan. Er is fundamenteel geen overgang van de ‘Eén-alleen’ naar de ‘fusionele Eén’, waarbij twee lichamen in de liefdesdaad zouden versmelten. Uw genot blijft fundamenteel zonder complementariteit met het genot van een ander. Wat men ontmoet op de weg naar de bevrediging in de seksuele daad, is de genietende substantie van het eigen lichaam, niet de ander. Dat het spreekwezen uit de natuurlijke verhouding verbannen is betekent echter niet dat hij zonder partners is, integendeel. De afwezigheid van de seksuele verhouding geeft nu net aanleiding tot wat Jacques-Alain Miller een “theorie van de partner”¹⁶ heeft genoemd. Maar op het niveau van de drift is die partner nooit ‘natuurlijk’, het is niet de ander, als Andere, die men in de liefdesdaad ontmoet – het is het genot in het eigen lichaam. In de genieting komt men er nooit toe om waarlijk in het vel van de ander te kruipen, en daar te participeren in een gedeeld genot. De partner is dus altijd een symptoom, een genieting dat tot het eigen lichaam behoort; dit symptoom bekleedt de plaats van de ontbrekende partner. Het niet bestaan van een natuurlijke seksuele verhouding betekent dat de essentiële partner van het genot van het subject een object is, zijn eigen meer-aan-genieten. “Je bois parce que Dieu n’existe pas”, zei Marguerite Duras,¹⁷ waarmee ze licht werpt op haar eigen “theorie du partenaire”. De drift bevredigt zich

15 Miller, J.-A. (2011) Les prophéties de Lacan. In: *Le Point 18, août 2011*.

16 Miller, J.-A. (2002) La théorie du partenaire, les effets de la sexualité dans le monde. In: *Quarto 77*, Bruxelles, 11.

17 Entretien avec B. Pivot, *Apostrophes*, 28.09.1984.

op auto-erotische wijze, ze is eigenlijk niets meer dan een circuit dat de ontmoeting met het eigen genot organiseert. En binnen dit circuit is de partner, als Andere, secundair, enkel de bevrediging is primair.

De toxicomanie als structureel mechanisme

In die zin, zegt Miller, sluit de toxicomanie zich perfect aan op de lijnen van de structuur (*La toxicomanie épouse les lignes de la structure*¹⁸). “De toxicomaan laat de partner links liggen en wijdt zich rechtstreeks aan het a-seksueel object van meer-aan-genieten. Ze vertaalt wonderlijk goed ieders eenzaamheid met zijn partner van het genot.”¹⁹ De toxicomanie is dus niet zomaar een aberratie, ze toont de normaliteit van wat speelt in de seksuele verhouding tot de Ander: dat de partner als Ander slechts een enveloppe is die de autistische dimensie van het symptoom omsluit.²⁰ Het fenomeen van de *addict* is aldus de grondtoon in het grote concert van de wijzen van genieten die het spreekwezen bevredigen, en ook doen lijden: “de verslaving is de wortel van elk symptoom”, zegt Miller in *Lire un symptôme*²¹. Het regime van de Naam-van-de-Vader kon nog, met haar conventies en de door de traditie meegegeven gebruiken, de indruk wekken dat men het andere geslacht integraal kon ontmoeten, mits men de uitgeschreven wegen volgt. De moderniteit heeft de fundamentele eenzaamheid van het genot naar de oppervlakte gebracht. De industrie heeft dit gegeven gretig aangegrepen om een kapitalistische markt rond te ontwikkelen. Deze markt gaat er niet langer van uit dat de mens zich aan het technisch apparaat hoeft aan te passen. Vandaag vertrekken technische concepten vanuit het idee dat gebruiker en product maximaal één moeten worden. De objecten van de industrie worden nu gekalibreerd vanuit dit ideale oogpunt: ze moeten zich vastplakken op die plaats waar het subject een tekort kan situeren. Ze moeten, qua design, maximaal biomorf zijn, tzt het hiaat tussen het lichaam en hun buitenlijvigheid als object maximaal dichten, zodat ze rechtstreeks op de plaats van het tekort kunnen gekoppeld worden. De perfecte *usability* van een object ligt in haar optimale afstemming op de biomechanica van het lichaam van hij die het consumeert – de ‘interface’ noemt men dat, als de maximaal te reduceren intermediaire ruimte tussen het lichaam en het object. Lacan had deze evolutie voorspelt toen hij de nieuwe objecten van de industrie omschreef als “des prolongements du corps”²², als verlengingen van het lichaam, of nog, als ‘supplementaire organen’.

Deze termen van ‘verlengstukken van het lichaam’ en ‘supplementaire organen’ zijn uitermate geschikt om de revolutie, die het wetenschappelijk discours binnen het klassieke regime van de Vader teweegbracht, te omschrijven. Het regime van de Vader was het regime van het tekort, van de ‘min’, een regime dat via het verbod iets van het orgaan negatieveert (de castratie). Het kapitalisme produceert daarentegen een ‘plus’, een lichamelijke supplement, dat telkens maar opnieuw – en hier hebben we het mechanisme van de verslaving – elk tekort moet verzadigen.

De taal van de verslaving

Binnen deze moderniteit is het niet uitgesloten, noteert Pierre Sidon in het tijdschrift *La Cause du désir* n°88 dat aan het fenomeen *addict* gewijd is²³, dat onze hedendaagse diagnostiek zal vervangen worden door een diagnostiek vanuit het object, *addict-aan*, en dat we voor de symptomen de taal van de verslaving zullen spreken. Want zelfs al is er een overvloed van aanbod, toch is de verslaving zeer selectief; elke *gamer* kiest bijvoorbeeld, tussen de hele reeks mogelijkheden, *zijn* ding.²⁴ En het object van verslaving is van een grenzeloze diversiteit, even divers eigenlijk als de diversiteit van de subjecten zelf. In principe is er niets dat ons zou moeten tegenhouden om deze singuliere verhouding tot een bepaald genotsobject te weerhouden voor de diagnoses, ten nadele van het omhulsel van het symptoom, haar interpreteerbare kant.

Het is duidelijk dat deze diagnostiek de verslaving niet zou definiëren vanuit het aantal uren dat je doorbrengt achter je computer, of vanuit de frequentie van uw shoppinggedrag. Ze zou de zogenaamde verslaving situeren op het niveau van een singulier antwoord op het niet-bestaan van enige ‘natuurlijkheid’ in de drift. Een kliniek van het symptoom als genotswijze. Freud onderlijnde reeds hoezeer de driften van het kleine kind op zijn eigen lichaampje gefixeerd zijn, en hoe weinig de Ander daarin een plaats heeft; de zaak kan eventueel migreren van een orale naar een anale fase, wat onveranderd blijft is het autistische, het solitaire van die genieting. En wanneer dit kindje groter wordt, en het andere geslacht ontmoet, dan zal de *eros* als voorwaarde stellen dat die nieuwe partner het oude object, dat van de solitaire drift, draagt. De nieuwe partner omsluit m.a.w. een vertrouwd, gefixeerd object. Kan een analyse iets aan deze ‘verslaving’ veranderen? Is een partnerschap met een analytische er slechts toe gedoemd het ongeneeslijk autisme van de drift te herhalen? Neen. De psychoanalyse is een praktijk rond het symptoom, rond de genieting die zich inschrijft op de plaats waar de seksuele ‘verhouding’ ontbreekt. De analytische vertrekt niet vanuit het illusoire idee dat het verdwijnen van het symptoom de baan naar de harmonie zou effenen; vele ‘therapieën’ speculeren op deze illusie. Maar

18 Miller, J.-A. (1996-1997) *L'orientation lacanienne. L'Autre qui n'existe pas et ses comités d'éthique*. Onuitgegeven les van 26 maart 1997.

19 Miller, J.-A. (2002) La théorie du partenaire, les effets de la sexuation dans le monde. In: *Quarto* 77, Bruxelles, 14.
20 Ibid., 15.

21 Miller, J.-A. (2011) Lire un symptôme. In: *Mental* 26, 58.

22 Lacan, J. (1966) La place de la psychanalyse dans la médecine. In: *Cahiers du Collège de Médecine*, 761-774.

23 Sidon, P. (2014) Love addicts. In: *La Cause du désir* n° 88, Navarin, 51.

24 Maudet, E. (2014) Dans le jeu vidéo. In: *La Cause du désir* n° 88, Navarin, 58.

hij predikt evenmin een cynisch standpunt, dat het subject, vanwege het fundamenteel autistische van zijn genieting, ervan zou ontslaan om met de Ander een band te vormen. De psychoanalyse zet in op een nieuw type discours, een nieuwe vorm van liefde, die niet langer de gelijkheid van de partner vereist, maar zijn singulariteit, zijn absoluut verschil, verdraagt.

**ECHO'S VAN
DE STUDIEDAG
'WEG VAN
HET ONBEWUSTE?'**

Benaderingen van het gat¹

Thomas Van Rumst²

Ik zal vertrekken van de reacties die ik heb opgevangen van enkelen die de voorstelling hebben gelezen van het thema van het volgende congres van de NLS, geschreven door Lilia Mahjoub, de huidige voorzitter van de NLS.

Ik heb gehoord dat het ingewikkeld was, en moeilijk om zich te laten oriënteren door zo'n tekst. Het is inderdaad moeilijk indien men daarin een gevestigd weten zoekt om een kant en klare oriëntatie te hebben. Ik zou eerder zeggen dat het aanwijzingen zijn van verschillende etappes in het onderwijs van Lacan rond het onbewuste. Geen aanwijzingen die de etappes vastleggen in een 'Lacan en het onbewuste' 1, dan 2, dan 3, enz., maar aanwijzingen waarvan de uitgekozen stukken gaten maken in het weten en waardoor een verdere uitwerking mogelijk blijft, gaten die van zuurstof voorzien.

Er wordt niet gezegd wat het onbewuste zou zijn, maar eerder wat het onbewuste in geen geval is! Het zijn dus geen gedachten waarvan we ons niet bewust zouden zijn; evenmin is het onbewuste gelijk te stellen met de droom. Het onbewuste als dat wat niet bewust is: dat is het misverstand dat dit vreemd woord *Unbewusste* met zich meedraagt. Dit woord heeft door zijn negatie *Un* het nadeel van "eender wat ter wereld eronder te veronderstellen, zonder de rest te verrekenen!"³ Net zoals de bacterie die Adam niet benoemd heeft in de Genesis, kan het onbewuste zowel overal als nergens zijn. Lacan stelt daartegenover dat het "nochtans een welbepaald ding is".⁴

Het freudiaanse gat

Lacan zal dan ook op dit ding terugkomen om ons eraan te herinneren dat "onze zaak deze is van ons ervan te vergewissen van het frappante gegeven in onze historische beleving, een gegeven dat voor ons essentieel is, namelijk dat er

namen zijn".⁵ Alleen spreken we niet van de Adamaanse geit zoals we spreken van het freudiaanse *Ding*. Als we in Lacans kielzog spreken van het onbewuste als het freudiaanse *Ding*, dan is dit niet zozeer om een predicaat te plakken op het ontdekte ding, maar "om aan te duiden dat Freud er voor iets tussen zit in dat *Ding*, dat *Ding* dat hij benoemd heeft. Hij heeft het onbewuste benoemd."⁶ Dit werpt een ander licht op wat we een ontdekking noemen. Het is niet meer zozeer de kwestie of het onbewuste reeds ergens in een duister continent lag te wachten tot Freud het kwam opgraven, maar het feit dat het onbewuste als ding "slechts ex-sisteert en effecten heeft van het moment dat het wel degelijk door iemand benoemd is geweest".⁷ Dat Freud-moment heeft een gat geslagen in het universele discours in de zin dat "die ontdekking in geen enkel voorafgaand discours haar plaats vond". Het was Lacan die voor een repercussie van deze discontinuïteit zorgde. De "breuk" van 1953, zoals hij dat noemde, was er niet zozeer omdat er onenigheid was rond het al dan niet tot ding maken van waar het in de praktijk om ging: "Het ging er om van het op de juiste manier tot ding te maken".⁸

Een ding dat nog maar begint te ex-sisteren is niet een object dat daar, zoals de geit, reeds is. Het is juist op grond van een afwezigheid dat het freudiaanse ding het onbewuste werd genoemd, op grond van een gat. Het is eveneens dat gat dat het mogelijk maakt om de dingen op de juiste manier te benoemen en die er niet uit bestaat van namen te plakken op alle soorten dingen zoals dat met de DSM gebeurt. Lacan probeerde om van zijn ervaring "het benoembare te reduceren". Dus niet in het wilde weg benoemen. "Ik probeer, zegt hij, me eraan te houden van enkel dat te benoemen wat ik met Freud het *Urverdrängt* noem, wat erop neer komt van het gat te benoemen. Het is vertrekken van het idee van het gat. Niet zozeer zeggen *Fiat lux*, maar *Fiat gat*"⁹, laat er een gat zijn.

De sloop van de psychoanalyse

Hoe nu dat gat benaderen, dat wat Freud inspireerde om van het onbewuste te spreken?

Freud, die zich met hystericae bezighield, constateerde dat ze meer zeiden dan ze dachten, dat ze niet wisten wat ze zegden. Het gaat dus om een gat in het weten. Zo herneemt Lacan in 1977 de freudiaanse ontdekking: het onbewuste als een gat en niet als een weten. Met de idee van onbewuste voorstellingen, zegt hij, "zit Freud volledig naast de kwestie van het onbewuste".¹⁰

-
- 1 Lezing op de internationale studiedag *Weg van het Onbewuste?*, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, op 3 december 2016 te Gent.
 - 2 Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Klinisch psycholoog. thomas.vanrumst@gmail.com
 - 3 Lacan, J. (2001 [1973]). *Télévision*. In : *Autres écrits*, Paris, Seuil, 511. Dit citaat, net als alle andere in de tekst werden door de auteur uit het Frans vertaald (*nvdr*).
 - 4 *Ibid.*

-
- 5 Lacan, J. (2015 [1975]). Des religions et du réel. In: *La Cause du désir* 90, Navarin, Paris, 12.
 - 6 *Ibid.*
 - 7 *Ibid.*
 - 8 *Ibid.*
 - 9 *Ibid.*
 - 10 Lacan, J. (1977). *Propos sur l'hystérie*. In: *Quarto II*, Bruxelles, 8.

Ook Freud wist dus niet goed wat hij zei en Lacan weerhield zich niet om dit te zeggen. Hij vroeg zich zelfs af of iemand ooit de *Droomduiding* heeft uitgelezen, zo verward dat is! "Als ik ooit gesproken heb, zei hij, van een 'terugkeer naar Freud', dan was dat opdat men zou beseffen hoe mank dat loopt".¹¹ In die periode, die Jacques-Alain Miller benoemt als zijn "allerlaatste onderwijs", doet Lacan een ware sloop van de zowel freudiaanse als lacaniaanse psychoanalyse.¹² Het spreken – toch wel centraal in ons werk – was reeds gedegradeerd tot het gebrabbel van een monoloog. Idem voor de taal die slechts een brouwsel van weten zou zijn met betrekking tot Detail in één woord. Ten laatste, na het joyciaanse avontuur is het de beurt aan de psychoanalyse zelf. Lacan drukt zich echter in voorwaardelijke of vragende zin uit: "Waardoor zou de psychoanalyse geen autisme per twee zijn?"¹³ Of nog: "De psychoanalyse zou op één of andere manier fake zijn, schijn."¹⁴ En hij gaat nog verder: "De psychoanalyse is misschien wel een oplichterij!"¹⁵

We horen daar bijna woord voor woord wat de tegenstanders van de psychoanalyse zeggen, alleen zeggen zij het niet in voorwaardelijke zin. Was Lacan nu een ontvonden oude vent geworden? Wanhopig door zijn nakende dood? Waarom niet? Maar het zou echter interessanter zijn om rekening te houden met de interne logica van zijn demarche die, gericht naar het reële, hem tot een punt brengt waarin de demarche zelf terugvalt tot het niveau van de semblant. Elke keer we op een reële stoten, beginnen de semblants te wankelen, tzt. geven ze zich als semblant te kennen. Zo verloopt het ook met de psychoanalyse. Hier toont Lacan ons de psychoanalyse op de rand van de crisis. Hij bereidt ons voor op wat vandaag gebeurt. Hij ondergraaft de psychoanalyse vanuit de limiet van zijn idee van het reële, de uitvinding die zich aan hem opgedrongen heeft.

Google en de dwaze betekenaar

"Het is in de mate, zegt Lacan, dat Freud een ware ontdekking heeft gedaan [het onbewuste] – in de veronderstelling dat die ontdekking waarlijk zou zijn – dat men kan zeggen dat het reële mijn symptomatisch antwoord is."¹⁶ Als men die uitvinding nu symptomatisch mag noemen, is dat omdat zij dient om iets samen te houden, iets dat het tegelijkertijd uiteenhaalt. Het betreft de werkzame realiteit van het onbewuste, haar *Wirklichkeit*, waarin het symbolische en het imaginaire in continuïteit zijn, waarin betekenaars in een weten gearticuleerd worden en zin voortbrengen. Dat is het principe van de interpretatie waarop onze praktijk gebaseerd is, op de veronderstelling dat een betekenaar gearti-

11 Lacan, J. (1977). Ouverture de la Section clinique. In: *Ornicar?* 9, Paris, 9.

12 Miller, J.-A. Le tout dernier Lacan, cours de 2006-2007.

13 Lacan, J. (1977). La varité du symptôme, *Ornicar?* 17/18, 13.

14 Lacan, J. (1977). Nomina non sunt consequentia rerum, *Ornicar?* 16, Paris, 13.

15 Lacan, J. (1977). L'escroquerie psychanalytique, *Ornicar?* 17/18, Paris, 8.

16 Lacan, J. (2004 [1976]). *Le Séminaire, Livre XXIII, Le sinthome*. Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 132.

culeerd wordt. Vandaag de dag heeft het weten zo geen structuur van articulatie, maar eerder de structuur van Google waarin de betekenaar getotaliseerd wordt zonder enig effect van zin. Google heeft geen gat in het weten, het heeft zelfs de metafunctie van te weten waar het weten is. Zoals Jacques-Alain Miller in een klein artikelje opmerkt: God als verondersteld wetend subject "antwoordt nooit, Google altijd en meteen".¹⁷ De concurrentie is meedogenloos: de onmiddellijkheid van de klik tegenover de tijd die nodig is voor een articulatie. Die beloofde articulatie met een te ontdekken weten wordt zelf als een misbruik bestempeld. "De psychoanalyse, zo stelt Lacan, heeft ontegensprekelijk iets weg van een misbruik. We doen alsof we iets weten. Het is nochtans niet zo zeker dat de hypothese van het onbewuste zwaarder doorweegt dan het bestaan van de taal."¹⁸

Uit dat allerlaatste onderwijs van Lacan, beklemtoonde Jacques-Alain Miller de woorden: "Als er psychoanalyse is...". Hij doet dat naar aanleiding van de psychoanalyse als autisme per twee, wanneer we heel alleen voor onszelf spreken. Lacan stelt een mogelijke uitweg uit dit autisme voor via het bestaan van iets dat we allen gemeenschappelijk hebben: detail in één woord. Het betreft hier de woorden in hun "dwaze materialiteit", zoals bij Google, alleen impliceert en raakt hun materialiteit hier het lichaam.

Dat er analyse is, is geen evidentie meer, we zullen een andere moeten vinden. En het is alweer Lacan die deze levert, namelijk het bestaan van de taal, in twee woorden. De taal als een brouwsel van weten over detail, in één woord, weegt zwaarder door dan het freudiaanse hersenspinsel van de hypothese van het onbewuste. Wat is er meer evident dan het feit dat er taal is? En talen die evolueren?

Het gat en het weten

Het gaat erom van alle belang toe te kennen aan de woorden en het lichaam dat ze vormen, dat van het symbolische. Niet aan zijn overwicht t.a.v. het lichaam, noch zijn voorstellingskracht, maar in de praktijk ervan. Lacan geeft trouwens een positieve definitie van het onbewuste in die termen: "Er zijn slechts particuliere onbewusten, in de mate dat elkeen, op elk moment, de taal die hij spreekt een duwtje in de rug geeft."¹⁹ Dit soort beschouwingen over de praktijk van de taal komen steeds voor in een context waarin Lacan het heeft over wetenschappelijke installaties en zeker wanneer hij het heeft over Freuds *Entwurf* waar hij het onbewuste bekosttoofd heeft.

De leukste gelegenheid was wanneer Lacan het had over zijn kleinzoon en toekomstig wiskundige, Luc, nadat hij zijn bezoek uit de doeken had gedaan van Saclay, een onder-

17 Miller, J.-A. (2007). "Google", *Le nouvel observateur*, n° 2210.

18 Lacan, J. (1977). Ouverture de la Section clinique. In: *Ornicar?* 9, Paris, 10.

19 Lacan, J. (2004 [1976]). *Le Séminaire, Livre XXIII, Le sinthome*. Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 133.

zoekscentrum dat over de meest recente apparatuur beschikte. De kleine Luc vertelde dat hij zijn best deed om de woorden die hij niet begreep luidop te zeggen en leidde daaruit af dat zijn hoofd daarom opzwol – hij had namelijk net als zijn grootvader een groot hoofd. “Uit die zodanig juiste manier, zegt Lacan, van het onbewuste te definiëren, want daar gaat het uiteindelijk om, namelijk dat woorden ons hoofd binnendringen, leidt hij uiteraard verkeerdelijk af dat hij daarom een groot hoofd heeft [...] Iets geeft hem het gevoel dat spreken parasitair is.”²⁰ De beweringen van de kleine Luc zijn niet minder waardevol dan wat Lacan in dat wetenschappelijk centrum gezien heeft en we kunnen deze technologische referentie meer hedendaags maken door te verwijzen naar de digitale databanken. Onze mails en al de rest worden nu opgeslagen in één of andere woestijn in de Verenigde Staten in opslagplaatsen die steeds meer ruimte en energie vereisen – het parasitaire vindt hier een ecologische uitdrukking. Onze digitale sporen worden dus geschreven en gestockeerd en we vinden ze gemakkelijk terug. Eens geschreven, wachten ze ons op om herontdekt te worden. Dit is net hetzelfde principe als het onbewuste als cybernetisch geheugen. Het parasitaire komt voort uit de connectie van het symbolische met het imaginaire van het lichaam.

Het reële als apart element toevoegen aan het onbewuste, zoals Lacan dat heeft gedaan, scheidt het symbolische van het imaginaire maar dan wel op zodanige wijze dat de ene niet zonder de andere gaat. Dat heeft zo zijn gevolgen, waarvan ik hier alleen die voor het symbolische bespreek.

Lacan vraagt zich bij die gelegenheid af of we wel een geheugen hebben: “Kunnen we stellen dat we meer bekomen door te zeggen dat we er één hebben dan door ons in te beelden dat we het hebben, dat we erover beschikken?”²¹ We beelden ons dus in dat we over een geheugen beschikken van sporen en woorden, en dat we deze dan maar te lezen hebben als waren ze het boek van ons leven waaruit soms een bladzijde ontbreekt. Welnu, het spreken van de analysant is niet alleen een lectuur, het is vooral een schrijven. Op dezelfde manier, zoals Lacan stelt, dat we ons inbeelden dat we de taal die we spreken kiezen, terwijl we de taal die we spreken juist creëren elke keer we spreken. Een taal weet men niet, men beoefent haar en dat in het ongewisse. Onze hoofden zouden ontploffen, zoals dat met de kleine Luc dreigde te gebeuren, als er niet het gat van het symbolische was, het onderkomen van het onbewuste dat het geheugen opslokt.

Dit geeft alle gewicht aan de act van het spreken, het zeggen en het uitspreken als praktijk. Zeggen is een doen, net als spelen met de knopen van Lacan. We rijgen woorden aan een als knopen die ons hoofd te binnen vallen, *Einfälle*, soms met misgrepen, verglijdingen of vergissingen. Deze zijn dan onze *practice based evidence*.

20 Lacan, J., (1977). *Nomina non sunt consequentia rerum*. In: *Ornicar?* 16, Paris, 11.

21 Lacan, J., (2004 [1976]). *Le Séminaire, Livre XXIII, Le sinthome*. Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 133.

Weg van het Onbewuste?

Verslag van de tweede internationale studiedag van de Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School

Dries Dulster¹

Op drie december 2016 organiseerde de Kring voor Psychoanalyse haar tweede internationale studiedag, met als titel 'Weg van het Onbewuste'. Luisterend naar de verschillende echo's achteraf was het duidelijk een dag die ervoor gezorgd heeft dat velen weg waren, verzot waren, van dat onbewuste.

Veel had ongetwijfeld te maken met de casuspresentaties. Elk getuigen ze van een heel eigen invulling van het 'weg van het onbewuste'.

De dag begon met een casus over Pericallis van Réginald Blanchet. Pericallis studeerde dramaturgie, leest wat over toneel, maar hij speelt nooit, zelfs niet voor het plezier. Hij stelt zich tevreden met te dromen acteur te zijn. Hij zou het kunnen, maar doet het niet... Hij meldt zich daarbij aan met de klacht dat het altijd de ander is die voor hem beslist en dat dit de impasse is waar hij zich in bevindt. Blanchet wijst er op dat deze impasse net de manier is van dit spreekweten om zich te verdedigen tegen het onmogelijk Reële. Niettemin droomt hij er van beslissingen te kunnen maken. 'Hij zou het kunnen, maar...' Deze opmerking markeert het embleem van zijn bestaan, waarbij Blanchet verwees naar de roman 'Bartelby' van H. Melville. Het 'Ik zou kunnen, maar...' markeert een fictie van onmogelijkheid. Het gaat hier niet om een onmogelijk verlangen zoals bij de obsessie, noch om het verlangen van het verlangen van de Ander bij de hysterie. Het gaat om een sluier, een fictie van onmogelijkheid, die een subjectieve onmogelijkheid komt te versluieren. De onmogelijkheid die hem karakteriseert om zijn verlangen in act om te zetten, het feit dat zijn verlangen slechts een gedroomd verlangen is, vormt net de naam van zijn genot. Het is een genot dat niet onder het fallische regime valt. Buiten dit regime doet het tekort niet verlangen, noch genieten. Het verlangen wordt volledig geabsorbeerd door het genot. Pericallis getuigt van een eigen invulling van 'weg van het onbewuste', hij is er van losgekoppeld, met alle problemen van dien op de as van het verlangen.

De tweede casus, gepresenteerd door Stijn Vanheule, toonde mooi aan dat het niet is omdat men weg is, losgekoppeld van het onbewuste, dat men deze weg niet kan volgen, dat men er niet op kan gokken. Voor Jennifer was de passie voor een specifieke artistieke discipline, die haar leven richting gaf, stilgevallen. Ze is bijzonder onzeker en lijdt onder het feit dat ze niet weet wat anderen denken en willen. Deze onzekerheid was naar haar werk overgeslagen en Vanheule wijst erop dat Jennifer zich met deze twijfel identificeert en er een lijden aan overhoudt. Oplossingen die komen van een Ander bieden geen houvast, daar kan ze maar aan twijfelen. Wat er in deze casus uitspringt is het werk met de droom. Klassieke equivoque interpretaties laat Jennifer aan zich voorbijgaan. We kunnen zelf weg zijn van het onbewuste, daarom is de Ander er nog niet mee weg. De dromen lijken rond iets anders te draaien en de kuur krijgt een heroriëntering. Stijn Vanheule gokt op het onbewuste en suggereert haar om voor haar artistiek werk te vertrouwen op wat de dromen tonen. Daar lijkt ze brokstukjes van weten te vinden waar ze mee aan de slag kan. Niet de interpretatie van een onbewuste waarheid uit de droom, maar het zich toe vertrouwen op droombeelden biedt perspectief. Ze vormen de basis voor een arbeid waarmee Jennifer zichzelf subjectief in de wereld aanwezig kan stellen en waarmee ze zich in de wereld een weg weet te banen op basis van haar onbewuste.

De derde casus werd gepresenteerd door Véronique Voruz. De casus was een mooie getuigenis van het feit dat wanneer men een leven leidt zoals in een roman, men zich daarom nog niet in het domein van het leven bevindt. Leven gaat niet over het leven schrijven als een roman. Niettemin was het schrijven het enigste moment waarop deze dame zich op haar plaats voelde. Sinds haar huwelijk schreef ze enkel nog boeken over de ravage tussen het koppel, een schrijven waarnaar ze haar leven leek in te richten. Het was de inzet om het privéleven te scheiden van de roman, en er tegelijkertijd over te waken dat het schrijven steeds au sérieux werd genomen.

Een dramaturg, een schrijfster, een danseres. De casussen sloten naadloos aan bij het culturele intermezzo dat ons werd voorgeschoteld: een conversatie van Philippe Hellebois en Nathalie Lateur met Erwin Jans en Myriam Saduis. Voor Jans en Saduis, respectievelijk dramaturg en regisseuse, was het niet vreemd om te horen dat in de casussen iets van de cultuur op de voorgrond stond. Erwins Jans haalde bijvoorbeeld aan dat we de cultuur net kunnen zien als het glazuur op het afval. Ook zij volgen de weg van het onbewuste, het zijn de dromen die de weg wijzen, de dromen die richting geven en die bijvoorbeeld, zoals gesteld door Myriam Saduis, een oplossing kunnen bieden op punten waar men vast komt te zitten.

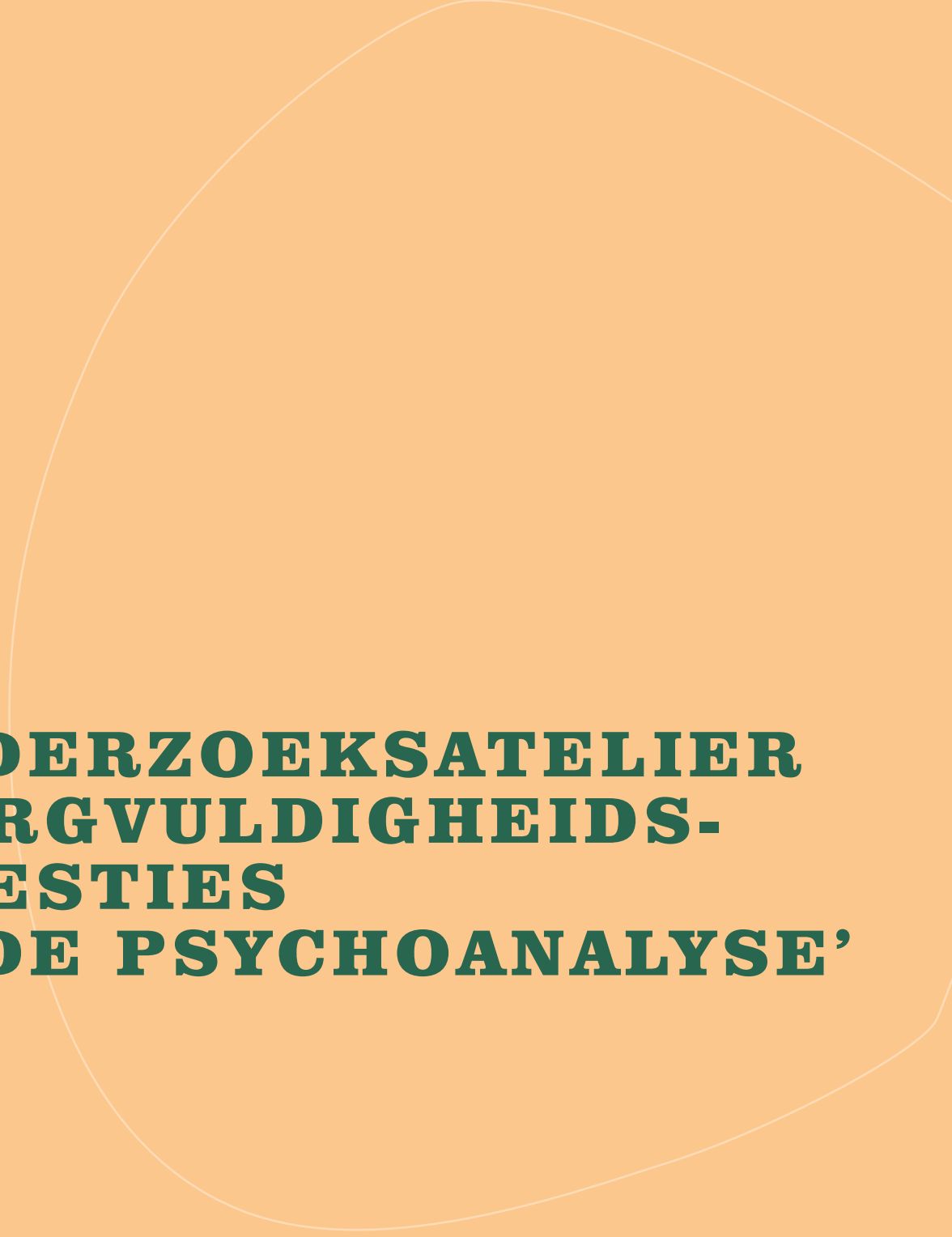
Het gaat om de te bewandelen weg van het onbewuste en dat als oriëntatie te laten dienen. Het was de inzet van de theoretische bijdragen van Bernard Seynhaeve, Anne Lysy en Thomas van Rumst. De drie teksten leken een ode aan het genie van Freud. Voor Thomas Van Rumst gaat het om de ontdekking van 'het gat'. De introductie van het

1 Klinisch psycholoog, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. driesdulster@gmail.com

onbewuste die een gat heeft geslagen in het bestaande discours, in het weten. Anne Lysy had het over de navel van de droom en Bernard Seynhaeve interpreteerde de Irma-injectie droom van Freud als passe droom. Ik twijfel er niet aan dat deze teksten binnenkort in één of ander tijdschrift zullen worden gepubliceerd. Daarom wijs ik hier enkel op een vraag van de discussanten die me is bijgebleven. De weg van het onbewuste volgen lijkt te gaan over een passie van een willen-weten. Peter De Cuyper stelde zich de vraag waar deze passie precies van afhangt. Hoe komt deze zuurstof in de kuur terecht? Voor Bernard Seynhaeve lijkt dit te gaan over een 'insondable décision de l'être'. 'Waarom' gaan sommigen zo ver op hun weg van het onbewuste? Voor Seynhaeve is er echter geen waarom, maar gaan we daar aan voorbij. Het is omdat men net als Freud 'un dur' is. Het gaat over een niet stoppen, tot het einde gaan. Een 'waarom' lijkt niet aan de orde te zijn.

Als afsluiter dan een getuigenis van iemand die de weg van het onbewuste net tot dat einde gevolgd heeft. De vraag stelde zich dan wat er is van het onbewuste op het einde van de kuur? Dominique Holvoet getuigde van een 'démontage', een desactivering van het fantasme tot het punt dat zijn verhaal, zijn hystorie, geen belang meer had. Zijn weg van het onbewuste leidde naar een droom waar hij alleen stond, zonder oedipale Ander, zonder fantasme, zonder Sujet-supposé-savoir. Voor hem stopt de analyse echter niet, maar gaat deze verder op een andere manier, waarbij hij aandacht heeft voor de formaties van het onbewuste in de zin dat ze een reële interpreteren en de mogelijkheid bieden dat zijn analysanten er ook toe komen een 'Un-tout-seul' te smeden. De discussie nadien bewees des te meer dat na de passe het werk niet gedaan is. De interpretaties en vragen van Bruno de Halleux en Lieve Billiet toonden aan dat getuigen over de analyse in een school van cruciaal belang is en dat het de AE verder aan het werk zet.

Dit laatste blijkt voor mij trouwens eens te meer het belang van een school te zijn. Het zet aan het werk, het enthousiasmeert. Daarmee zie ik jullie dus allen op het congres van de NLS in april te Parijs en op PIPOL 8 in juli te Brussel. Tot dan!

**ONDERZOEKSATELIER
'ZORGVULDIGHEIDS-
KWESTIES
IN DE PSYCHOANALYSE'**

Psychiatrie vandaag?¹

Charlotte Luyckx²

De vraag die mij al een tijdje bezighoudt, is hoe de psychoanalyse en haar ethiek in een psychiatrische instelling kunnen overleven.

Het is al lang gedaan met de humanistische institutionele psychiatrie van na de tweede wereldoorlog. Die psychiatrie is opgeslorpt door de mentale gezondheidszorg en het verlengde van de publieke orde geworden. Met ten eerste de imperatief dat alles wetenschappelijk moet zijn, ten tweede de economische imperatief die vertrekt vanuit het idee dat elke mens een verspilling is die moet worden ingeperkt en ten derde de tendens tot standaardisering die eigen is aan de bureaucratie, is men aan de ontmanteling van de psychiatrie begonnen. Behandelingen worden stelselmatig vervangen door rehabilitatie enerzijds en gespecialiseerde centra anderzijds.

En we worden dat gewaar: de afbouw van bedden, kortere opnames, de absolute miskenning van de psychose en de exclusie van een steeds groter wordende groep patiënten. Psychiatrische zorg verplaatst zich hoe langer hoe meer naar de marges van de samenleving, de gevangenis en de straat.

De nieuwigheid op mijn werk is dat de directie zich de laatste maanden ook effectief komt moeien op de werkvloer en eisen stelt over de duur van de opnames. De psychiatrie is een sadistische kliniek aan het worden: mensen worden op straat gezet of erger, ze worden gekoeioneerd tot ze nog liever op straat zouden staan dan in een psychiatrie te verblijven. Er is steeds minder ruimte, zowel voor patiënten als voor ons.

Het is in deze context dat we vandaag werken en de vraag is hoe.

Hoe kunnen we in zulke omstandigheden toch een ontmoeting mogelijk maken?

Of zelfs, hoe kunnen we een nieuwe psychiatrie uitvinden? Eén die we zelf zullen moeten bricoleren zonder te kunnen terugvallen op een gevestigd discours. Want het ziet er niet naar uit dat het humanisme snel zal terugkeren in de psychiatrie.

In de eerste hoofdstukken van *Choses de finesse*³ vond ik enkele indicaties – ook al roepen die op hun beurt nieuwe vragen op:

De kritiek van Miller in 2008 is dat het therapeutische te centraal is komen te staan.

Maar in het therapeutische onderscheidt hij twee varianten:

1. Enerzijds de autoritaire psychotherapie, die van het cijfer en de norm vertrekt, die wil genezen en rehabiliteren: het subject terug op het spoor zetten van wat de samenleving van hem verwacht, hem onderwerpen en aanpassen aan de norm en uniformeren: iedereen gelijk. Uitgevoerd door psychologen die zich analytici noemen maar in werkelijkheid met het welzijn en de mentale gezondheid van hun medeburgers begaan zijn. Zij beschouwen de psychoanalyse als een therapie en stellen de Lacaniaanse oriëntatie ten dienste van de samenleving en het kapitalistisch discours.
2. Daarnaast is er ook een institutionele psychotherapie mogelijk die zich door de psychoanalyse laat oriënteren, die ruimte biedt aan het spreken, die niet wil genezen of normeren, maar de norm in het verlangen van het subject zelf vindt. Ze uniformeert niet, ze probeert net het verschil te produceren. Een kliniek die niet ten dienste van de gemeenschap maar ten dienste van het subject staat. Een kliniek van het singuliere, dat niet te normaliseren of therapeutiseren valt.

Deze manier van werken is een keuze en het is een ethische keuze.

Deze institutionele psychotherapie is een pragmatische kliniek, die eerder vanuit een *savoir-faire* dan vanuit een weten vertrekt. Het is een kliniek van casus en controle. Pragmatiek geldt als discipline die de regel probeert te vinden vanuit een particulier geval. In tegenstelling tot het meesterdiscours, dat categorieën produceert en geen subject kent, tenzij als exemplaar.

Het is een kliniek waar een analytische act mogelijk is. Niet de analytische act die tot het einde van een analyse leidt, maar een gereduceerde versie ervan.

Bij de analytische act gaat het er niet om zelf iets doen, maar om het doen van het subject te autoriseren. Men brengt een coupure aan in het discours en wekt de vrije associatie op. Die act komt voort uit het verlangen van de analyticus. En dat verlangen is een opheffing van elke vraag: een analyticus vraagt u niet om slim, waarheidsgetrouw, goed of degelijk te zijn, hij vraagt slechts om te zeggen wat er in uw hoofd omgaat. Hij wil u niet conformeren aan normen, goed doen of genezen, maar het meest singuliere van uw

1 Lezing voor het Onderzoeksatelier *Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse* in *De Kring voor psychoanalyse van de NLS*, Gent, 8 oktober 2016.

2 Klinisch psycholoog, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. charlotte.luyckx@hotmail.com

3 Miller, J.-A. (2008-2009) *L'orientation lacanienne. Choses de finesse en psychanalyse*, enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII. Onuitgegeven lessen van 12 en 19 november 2008.

wezen bekomen. Zodat u de mogelijkheid hebt om wat u differentieert te assumeren.

Het verlangen van de analyticus is het verlangen om het absolute verschil te bekomen, die vuiligheid die uw singulariteit uitmaakt. En dat vormt het fundament voor een analytisch georiënteerde kliniek.

Miller is stellig: we moeten tegen de stroom en het kapitalistisch discours ingaan.

De wereld is in beweging en sleurt de psychoanalyse mee in haar kielzog. De effecten van die beweging worden wege- waar, hoe kan het ook anders, maar dat wil niet zeggen dat we ermee moeten instemmen.

Om ons van de autoritaire psychotherapie te verwijderen, pleit hij voor een terugkeer naar Lacan, naar de pure analyse en naar de beginselen van de psychoanalyse, de *Choses de finesse*: het onbewuste, de verdringing, het verlangen, object a, ..., die minieme dingen die enkel met een *esprit de finesse* kunnen worden benaderd.

Om de psychoanalyse te beschermen, opdat ze niet door het meesterdiscours wordt opgeslorpt, dienen we ons te organiseren met behulp van taal en School:

1. Ten eerste heeft Lacan een eigen, speciale, becijferde taal uitgevonden voor analytici. Niet de taal van de Ander, maar de taal van de Eén. Het is noodzakelijk dat analytici geïsoleerd worden van het meesterdiscours dat buiten de School heerst.
2. Ten tweede hebben analytici een enclave nodig: een School met eigen wetten, onderscheiden van de rest van de samenleving. Een School als toevluchtsoord en uitvalsbasis tegen het onbehagen in de samenleving.

Men kan stappen buiten die enclave zetten, maar men mag het meesterdiscours of de maatschappelijke eisen niet binnenlaten. Zoals het paard van Troje: als men het binnenlaat, volgt de ontbinding van de taal en idealen van de School van binnenuit.

Maar hoe kunnen we ons verhouden tot de eisen van het kapitalistisch discours? Hoe kunnen we dat concreet aanpakken in onze praktijk?

Primum vivere, stelt Miller. In eerste instantie overleven, het is te zeggen, ons aanpassen aan de context. Maar *Propter vitam vivendi perdere causas*. Zodoende, zouden we onze bestaansredenen opgeven. Hoe kunnen we zulk een evenwicht vinden? Het kapitalistisch discours en het analytisch discours gaan niet hand in hand, men kan niet de twee tegelijk dienen.

Tot slot: De psychoanalyse is fragiel, klein en altijd bedreigd. Ze houdt slechts stand door het verlangen van de analyticus om ruimte te scheppen voor het singuliere van de Eén.

In *A ciel ouvert, entretiens*⁴, las ik nog het volgende. Als we een plaats voor het subject willen vrijwaren, moeten we ervoor zorgen dat de instelling voldoende gedesorganiseerd is. Het gaat erom het principe van wanorde te introduceren, de psychoanalyse als ontregeling van de instelling. Het is aan ons om een ruimte te creëren waar een beetje wanorde kan en mag bestaan, tegen de vraag naar sociale orde in.

Eric Laurent⁵ op zijn beurt schrijft: "We kiezen ervoor te blijven pleiten voor de singuliere logica van het subject en ons subversief op te stellen ten aanzien van de logica van het cijfer en datgene wat het meesterdiscours ons opdringt. Als we een plaats voor het subject willen vrijwaren, zullen we in eerste instantie een plaats voor onszelf moeten creëren en manieren uitvinden om zelf een uitzondering te zijn".

Een eigen taal en School dus, casussen en controle, aandacht voor de *finesse* en zelf een uitzondering proberen zijn. Maar ergens halverwege tussen overleven en vastklampen aan het verlangen, ploeterend tegen de stroom in, blijft toch de vraag: hoe? Hoe die ruimte heruitvinden?

4 Otero, M. Brémond, M. (2013). *A ciel ouvert, entretiens. Le Courtil, l'invention au quotidien*. Buddy Movies, Paris, 28 - 30.

5 Laurent, E. (2005), *Êtes-vous évaluable?*, conferentie gebracht op 18 november 2005, te consulteren op <http://pontfreudien.org/content/éric-laurent-êtes-vous-évaluable> Eigen vertaling.

Waar is de “finesse” van het werk in een protocollair georganiseerde gezondheidszorg?¹

Sara De Vos²

In lessen 3 en 4 van “Choses de finesse”³ keert J.-A. Miller terug naar een geschrift van Freud, *Die Feinheit einer Fehlhandlung*. Aan deze tekst ontleent Miller de titel van zijn lessenreeks en aan de hand van deze verwijzing naar Freud zet hij het belang van de “finesse” in het psychoanalytisch werk opnieuw in de verf. Wat deze finesse kan betekenen, blijkt onder meer te maken te hebben met de gelaagdheid van het onbewuste en met de factor tijd die men nodig heeft in een analytisch proces. Hij wijst ons anderzijds op het risico dat deze noodzakelijke ingrediënten verdwijnen in een maatschappij die zich meer en meer organiseert vanuit een meesterdiscours rond regels en protocollen.

Het oorspronkelijke artikel behandelt een faalhandeling van Freud betreffende een nota die hij toevoegt aan de edelsteen die hij een vriendin cadeau wil doen. De faalhandeling houdt in dat Freud het woord “bis” tweemaal schrijft en deze tweede “bis” dan ook moet doorhalen.

Freud zelf had zijn faalhandeling al toegeschreven aan zijn gêne omtrent het feit dat hij in de nota tweemaal het woord “für” gebruikt had en nadien aan het feit dat hij de ontvanger van het cadeau al eerder een steen geschenken had. Het fenomeen van de herhaling van het woord “bis” is in feite de herhaling van het geschenk. Hier merkt men hoe de verschuiving aan het werk is: er wordt een betekenaar vervangen of Freudiaans uitgedrukt kan men zeggen dat de zaakvoorstelling (geschenk) gesubstitueerd wordt door de woordvoorstelling (bis). Freuds derde en vierde interpretatie luiden: “Ik wil de steen niet geven en zoek hier een motief voor”, en “Ik heb geen zin om de steen weg te schenken,

niet alleen omdat ik er al eens één gegeven heb, maar ook omdat ik hem liever zelf wil houden.”

Miller neemt geen genoegen met Freuds interpretaties. Vertrekend vanuit het gegeven dat de ontvanger van het cadeau een vrouw is, vraagt Miller zich af wat de seksuele betekenis is van de faalhandeling. Miller associeert bij de bis veeleer “bis repetita placent”, een uitdrukking die eerder zijn toepassing heeft in het seksuele veld. Dit brengt hem bij het niet-bestaan van de seksuele verhouding, wat Lacans vertaling is van Freuds oerverdringing.

Miller gaat hierop door wanneer hij ontdekt dat vrouw in kwestie Dorothy Burlingham was, een analytica waarmee zijn dochter Anna samenleefde. Hoewel het onduidelijk blijft of zij ook een seksuele relatie hadden, kan men met zekerheid zeggen dat hun band intiem was. Miller veronderstelt dan dat het woord “bis” dat Freud moet schrappen, in zijn Latijnse betekenis –Freuds associaties gaan immers ook in de eerste plaats naar het Latijn- ook zou kunnen verwijzen naar het koppel gevormd door de twee vrouwen, dit koppel dat Freud –door de bis te willen schrappen- mogelijks symbolisch en onbewust afkeurt. Miller verwijst voor deze hypothese naar Freuds associatie met de uitdrukking “non bis in idem” –geen tweemaal hetzelfde- die met een ontkenning van de “bis” aanvangt.

Miller benadrukt dat deze interpretaties de vorige niet te niet doen of devalueren, maar dat ze een aanvulling zijn, een toevoeging, en dat, afhankelijk van de klemtoon die men legt (bijvoorbeeld: de ontvanger van het geschenk is een vrouw, of de ontvanger van het geschenk is de vriendin van zijn dochter, ...) men ofwel de ene ofwel de andere interpretatie krijgt.

Miller bedient zich van deze uitwerking van het artikel van Freud met de toegevoegde “sur-interpretaties” om te kunnen uitleggen hoe de interpretaties in een analyse elkaar vervangen, hoe ze accumuleren of sedimenteren als verschillende lagen. Dit komt overeen met de structuur van het onbewuste.

Het onbewuste bestaat uit het naast elkaar bestaan van elementen die logischerwijs tegenstrijdig zijn. De minste associatie levert tegenstrijdigheden op. Het onbewuste kent echter geen tegenstrijdigheden. Een interpretatie die de structuur van het onbewuste respecteert, mag zich dus ook niet richten op een logische deductieve lijn maar dient juist de tegenstrijdigheden toe te laten.

De logica van het onbewuste is dus een logica ontdaan van het principe der tegenstrijdigheden. In het onbewuste kan men alles bewijzen, ook de tegenstrijdigheden. Daarom zegt Lacan: “L’Autre, le grand Autre est inconsistent”. Hij bedoelt hier dat het veld van de taal en de Ander door wie we gesproken worden inconsistent is.

Het is ondanks of zelfs dankzij deze tegenstrijdigheden dat in een analyse de punten van fixatie duidelijker worden, die een zwaartepunt vormen van zich herhalende elementen. De inconsistentie belemmert de herhaling niet, integendeel, de inconsistentie maakt de herhaling van elementen in een discours nog duidelijker.

-
- 1 Lezing voor het Onderzoeksatelier *Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse* in *De Kring voor psychoanalyse van de NLS*, Gent, 12 november 2016.
 - 2 Psychiater, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. saradevos@yahoo.com
 - 3 Miller, J.-A. (2008-2009) *L’orientation lacanienne. Choses de finesse en psychanalyse*, enseignement prononcé dans le cadre du département de l’université Paris VIII. Cours du 26 novembre et du 3 décembre 2008.

Miller benadert dan een belangrijk punt waarmee hij ook zijn les eindigt: de noodzaak van de tijd die men moet doorlopen tussen een onbewust element en zijn tegengestelde. Men moet de tijd respecteren. Telkenmale men de tijd wil forceren, gaat men van een consistentie uit die er niet is op het niveau van het onbewuste. Zich kunnen verhouden tot deze inconsistentie – dit kunnen verdragen! – is bovendien van cruciaal belang in de vorming tot psychoanalyticus.

In het licht van de huidige ontwikkelingen in de gezondheidszorg is het essentieel te spreken over het concept "tijd". Zorgvertrekkers die tijd nemen, worden beschouwd als niet-efficiënt in hun behandelingen. Veel instellingen reageren daarop, uit angst voor dreigende marginaliserende maatregelen, door hun behandelduur zo minimaal mogelijk te houden. Het laatste KCE-rapport dat een organisatie en financieringsmodel voor de ambulante psychologische zorg schetst, neemt een economische logica als uitgangspunt en duwt de zorgvrager in een protocollair "stepped care" systeem waarin het aantal sessies aan strikte controle onderworpen wordt.⁴

Miller benadrukt de inconsistenties waarin we ons een weg moeten zien te vinden en laat dit contrasteren met de vele pogingen tot consistent denken die we op maatschappelijk vlak terugvinden in hoe ziekte en gezondheid geconcipieerd worden.

Om over het lichaam en de gezondheid iets te vertellen, beroept Miller zich op filosoof en medicus Canguilhem die in het bijzonder nadacht over het demarcatieprobleem tussen ziekte/gezondheid, normaal/zieklijk. Voor Canguilhem is er geen objectief meetbaar weten over gezondheid. Voor Canguilhem heeft gezondheid te maken met de mate waarin een individu zich kan aanpassen aan de omgeving: "Health is a margin of tolerance for the inconsistencies of the environment".⁵ Gezondheid is voor hem geen stabiele toestand, maar een vermogen om flexibel te reageren op veranderingen in de omgeving of op het eigen onbehagen. Hij erkent evenwel dat dit eigen onbehagen of welbevinden ook bepaald wordt door een sociale omgeving die politiek en ideologisch gekleurd is. De mate waarin men dus o.a. kan conformeren aan de sociale normen zou dan de gezondheid kunnen bevorderen. Gezondheid is dus voor Canguilhem in essentie sociaal-maatschappelijk bepaald. Miller vertaalt dit als: de mate waarin men kan meedraaien in het heersende meesterdiscours, bepaalt hoe gezond men is. Degene die gezond is, is degene die kan circuleren in de maatschappij. En degenen die dit niet kunnen, dat zijn de psychiatrische patiënten en de criminelen. Wie gestoord is, wordt bovendien naar maatschappelijke normen ook gemakkelijk als potentieel gevaarlijk beschouwd. In het laatste KCE-rapport luidt het inderdaad als volgt: "Psychische problemen kunnen steeds moeilijker te behandelen worden. Ze

zijn niet alleen voor de betrokkene, maar ook voor de maatschappij een grote belasting, in de vorm van ziekteverzuim en verlies van productiviteit."

Canguilhem verbindt het concept gezondheid ook met een harmonisch functioneren van het lichaam. En het idee van harmonie roept het concept van de hygiëne op. Het hygiënisme presenteert zich als een constant weten betreffende de gezondheid, een weten over de gezondheid dat men de ander voorschrijft: hoe de gezondheid bewaren, versterken, ... Dit is een meesterdiscours. Achterliggend heerst een socio-politico-medische ideologie. De gezondheidsimperatieven overnemen die door de overheid gepromoot worden, is zich schikken in het meesterdiscours. Wanneer een arts Rilatine voorschrijft, stelt hij dus ook een sociaal-politieke handeling en geeft hij zijn patiënt de boodschap zich te conformeren. Hij legitimeert met zijn voorschrift het heersende sociale discours. De overheid lanceerde onlangs het idee van ADHD-referentiecentra: de staat pretendeert dus omtrent de burgers met dergelijke klachten een expertise te hebben. De arts (of elke andere zorgverstreker) dient er zich bewust van te zijn dat hij in dit geval louter een doorgeefluik of uitvoerder wordt van wat de politiek naar voor schuift.

De voorbeelden zijn legio. Onlangs werd zelfs een voorstel gelanceerd dat artsen zou verplichten om hun "mentale gezondheid" te laten controleren door een collega. Ze zouden immers een grotere kans lopen op een zogenaamde "burn-out" omdat ze geneigd zouden zijn zichzelf minder goed te verzorgen.

Ook de organisatie van de preventieve geneeskunde (vaccinaties, vooral de verplichte vaccinering, screening van kanker, enz.) maakt deel uit van dit hygiënisme. De hygiënist houdt zich bezig met het regelen en beheersen van een populatie. Hij houdt zich niet bezig met individuen. Bevolking, of volksgezondheid, is een woord van de meester, het betreft groepen en categorieën, men is de partner van administratie en politiek. Dit is volledig in strijd met het één-per-één-werk dat de psy-werker geacht wordt te doen.

Ook in residentiële behandelingen worden we geconfronteerd met hygiënist. In het beste geval bevindt dit meesterdiscours zich in de keuken van de kliniek of bij de "gespecialiseerde" kinesist of diëtist.

Zo was een opgenomen patiënt ervan overtuigd dat hij een lactosevrij dieet moest volgen maar niet zomaar een standaard lactosevrij dieet, ook één zonder brood, geen wit en geen bruin brood. Enkele jaren voordien had hij immers een parasitaire infectie opgelopen en aangezien recent gebleken was dat de parasiet nog steeds aanwezig was en hij zich sedertdien dagelijks onder de vorm van buikloop voelde leeglopen, diende hij niet alleen lactose te vermijden maar ook brood. Het gevaar bestaat erin dat in dergelijke situaties diëtisten en koks die "de lactosetheorie kennen", weten wat goed is voor de patiënt: in een lactosevrij dieet is immers wel degelijk brood toegelaten. In dit geval werden inderdaad de pogingen van de patiënt om zijn voeding strikt te controleren als te complex benoemd en werd onze patiënt "erg bepalend" genoemd. Dat hij zich altijd en overal diende te verantwoorden voor wat hij wou bekomen, werd al gauw als de essentie van zijn problematiek beschouwd.

4 <https://kce.fgov.be/nl/publication/report/organisatie-en-financieringsmodel-voor-de-psychologische-zorg#.WLKXdBj-c.V>

5 Verhoeff, B. (2010) Normaal of pathologisch? – de visie van arts en filosoof Georges Canguilhem (1904 – 1995), in: *Tijdschrift voor psychiatrie*, nr. 52 / 9, 639-647.

Zo kan een instelling met te strakke regels en voorschriften ook de flexibiliteit van het individu in het gedrang brengen. Men kan het bijvoorbeeld onbetamelijk vinden dat een patiënt tijdens de maaltijd een koptelefoon draagt. De aangevoerde argumentering is dan vaak van een hygiënistisch regelgevend discours: "Dat hoort niet, hij sluit zich af van zijn omgeving". Hier zet het meesterdiscours aan tot een zo normaal mogelijk gedrag.

Ook zit dit zogenaamde gezondheid bevorderende discours steeds vervat in allerlei psycho-educatieve initiatieven, gaande van slaaphygiëne-sessies tot de KOPP-werking⁶, waarin men iets "weet" over welke gevolgen het heeft om bijvoorbeeld op te groeien met een psychotische ouderfiguur. De overheid promoot deze initiatieven, meer nog ze verbindt deze psycho-educatie met kwaliteitscriteria.

Tegenover de publieke gezondheid stelt Canguilhem de subjectieve gezondheid die zich afspeelt in het veld tussen de zieke en de geneesheer. Canguilhem spreekt, zonder het aldus te benoemen, over de overdracht. "Mijn geneesheer, zegt hij, is iemand die aanvaardt dat ik hem instrueer over die dingen waar ik toe bevoegd ben om ze hem te zeggen, m.a.w. over wat mijn lichaam me vertelt via de symptomen waarvan de betekenis me niet duidelijk is. Mijn geneesheer is iemand die aanvaardt dat ik hem zie als een exegeet voordat ik hem als mijn reparateur aanvaard." Deze verhouding tot de arts verschilt helemaal van de verhouding tot de machine, die men vandaag meer en meer ontmoet. De diagnostische machine, onder de vorm van vragenlijsten bijvoorbeeld die gebaseerd zijn op de DSM, levert cijfers op. Het is een diagnostiek vanuit de derde persoon. Ofwel verdwijnt het contact helemaal (consultaties via skype, via chat enz.), ofwel wordt de arts of de psy zelf de machine die louter uitvoert. Het nieuwste KCE-rapport vermeldt trouwens ook het mogelijke belang van "cognitieve gedragstherapie via internet", "online-contacten" en "zelfhulpprogramma's via de computer".

Ook Lacan betracht via zijn mathemen, zo vertelt Miller, de psychoanalyse bewijsbaar te maken, maar kon niet anders dan de "finesse" zijn plaats te geven. Er is iets van de orde van de "opinion juste", een register dat geen mathematische waarde heeft, maar dat in de beleving van de analysant "op zijn plaats valt" of "klopt", een register waar men zich tracht te oriënteren in de inconsistentie en men de factor tijd niet van zijn belang kan ontdoen.

6 KOPP: sessies die georganiseerd worden voor Kinderen van Ouders met Psychische Problemen

Een theorie van het ongeneeslijke¹

Els Van Compernelle²

Inleidend

In de lessenreeks *Choses de finesse en psychanalyse* (2008-2009) beklemtoont Miller hoezeer Lacans onderwijs elke notie van gezondheid ondergraaft.³ De toon wordt meteen, van in de eerste les, gezet: “De nieuwe psychoanalytische kliniek ridiculiseert het idee van genezing, relateert het therapeutisch effect” en “Deze tweede kliniek vernietigt elke referentie aan de normaliteit, aan de geestelijke gezondheid”.

Hij spreekt er over een *nieuwe* psychoanalytische kliniek. In een eerste tijd, een ‘eerste kliniek’, is dit idee niet zo expliciet aanwezig. Daarin stond in eerste instantie het idee op de voorgrond dat symptomen, die wijzen op een pathologisch proces, de indicatie zijn van iets dat niet werd gezegd, dat werd verdrongen, een verdrongen waarheid. Deze symptomen kunnen geanalyseerd, ontcijferd worden. Er kan hier dus ook een mogelijke uitweg gedacht worden, die van de genezing, hoe problematisch dit concept ook moge zijn.

In tweede instantie verschoof de klemtoon naar het fantasma en de mogelijke traversering van dat fantasma, waarbij de passe dan als mogelijke uitweg kan gedacht worden. In een artikel uit 2001 stelt Miller dat de passe – volgens die eerste conceptualisering van Lacan – als het ware neerkomt op een radicalere vorm van genezing, een genezing die definitief zou zijn.⁴

Het laatste onderwijs komt echter neer op het uitwerken van een theorie van het ongeneeslijke. Miller gaat hier verder op in in de lessen van 26 november en 3 december 2008. Hij stelt er: “De mens is ziek”, “de mens is een ziek beest”. En hij stelt dat Lacan het concept *sinthoom* heeft uitgevonden om deze ongeneeslijkheid in rekening te kunnen brengen.

1 Lezing voor het Onderzoeksatelier Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse in De Kring voor psychoanalyse van de NLS, Gent, 12 november 2016

2 Analytica met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Klinisch psychologe. e.vancompernelle@gmail.com

3 Miller, J.-A. (2008-2009) L’orientation lacanienne. *Choses de finesse en psychanalyse, enseignement prononcé dans le cadre du département de l’université Paris VIII*. <http://www.causefreudienne.net/choses-de-finesse-en-psychanalyse/>

4 Miller, J.-A. (2001). Pure psychoanalyse, toegepaste psychoanalyse en psychotherapie. In: *Inwit* 11, 75-122.

Gezondheid versus ongeneeslijkheid

Eerst gaat Miller in op het idee van ‘gezondheid’. Hij verwijst naar Canguilhem, om te stellen dat gezondheid neerkomt op: circuleren, meedraaien in de sociale band, de normale gang van zaken niet storen, wat het imperatief is van het meesterdiscours en wat de therapieën die zich daarop baseeren, beogen. Wat betreft de lichamelijke gezondheid is de referentie de idee van een mogelijke harmonie op lichamelijk vlak, die dan ‘de waarheid van een lichaam’ zou zijn. Maar, zo stelt Miller, het standpunt dat de gezondheid de waarheid is, is in elk geval duidelijk onhoudbaar op het vlak van het psychisch functioneren. “Voor het spreekwezen is er geen harmonie mogelijk, dat is de fundamentele waarheid van de psychoanalyse,” stelt hij. Wanneer men het psychische als vertrekpunt neemt en niet het lichaam kan enkel gesteld worden dat het symptoom de waarheid is van de mens. “*De mens is een ziek beest, hij is ziek van het denken.*”

Die ziekte en de ongeneeslijkheid ervan benadert Miller in deze twee hoofdstukken op verschillende manieren, geeft hij vorm op verschillende manieren. Het spoor dat ik hier ga volgen, is dat van de oerverdringing, over de veralgemeende forclusie, naar het *sinthoom*, als verschillende manieren dus om te benaderen wat dan die intrinsieke ziekte van het spreekwezen is die maakt dat hij de geestelijke gezondheid nooit kan bereiken. En, treffend, daarbij wordt telkens ook de vraag gesteld naar het *al dan niet eindig zijn van de analytische ervaring*. Het is de vraag of, wanneer die ongeneeslijkheid fundamenteel is, er een mogelijk einde van de kuur gedacht kan worden.

(1) Oerverdringing

De ‘navel’ en het reëel onbewuste

Miller snijdt dit thema aan aan de hand van een brief van Freud aan Hollos, waarin Freud een analyse uitwerkt van het feit dat hij heeft nagelaten om Hollos te bedanken voor het opsturen van zijn boek. Miller stelt er dat Freud nooit is gestopt met het ondervragen van zijn verhouding tot zijn eigen “ik wil er niets van weten”, tot zijn eigen onbewuste, ook als dit leidde tot het in vraag stellen van zijn theoretische concepten. Want – zo stelt Miller met Freud – eenvoudigweg omdat dit nooit uitgeput is, het is nooit af. Fundamenteel, aan de oorsprong van die stelling is het feit *dat er steeds een element blijft ontbreken*.

In Freuds conceptualisering geldt dat principe van het oneindige (*l’infini*), het principe dat het nooit af is, voor de droom: de *navel* van de droom is het punt waarop interpretaties samenkomen maar ook weer openen op een oneindige horizon; het geldt voor de interpretaties, die nooit voltooid zijn (men wordt getroffen door een waarheid, maar gaat weer verder, voor een andere toer, voor een volgend waarheidseffect), wat de analyse een oneindig karakter geeft. Het geldt dus voor het onbewuste. Voorbij elke verdringing die kan opgeheven worden, is er de *oerverdringing*, die volgens Freud niet op te heffen is, die voor altijd is,

die alle verdringen naar zich toe trekt als een soort gravitatiepunt en die maakt dat er geen volledigheid mogelijk is in het opheffen van de verdringen, structureel dus.

In een analyse impliceert dit dat bepaalde elementen er steeds buiten blijven staan en niet in associaties kunnen komen, die als een 'navel', als een niet te verhelderen element werkzaam zijn en blijven in het ontstaan van de onbewuste formaties. Denk bijvoorbeeld aan het geval Signorelli, waar de minutieuze analyse van het vergeten van de naam Signorelli in schrill contrast staat met wat niet wordt uitgewerkt en onderaan in Freuds schema staat: 'verdrongen gedachten, seksualiteit en dood'; zijn analyse stopt op een bepaald punt.

Aansluitend bij dat idee van 'oerverdringing' moest ik denken aan wat Miller in zijn lessenreeks zegt over het *reëel onbewuste* en wat hij daartegenover stelt met betrekking tot het 'overdrachtelijk onbewuste', een visie die misschien een andere formulering van dat principe is. Miller verwijst naar Freuds opmerking omtrent een lapsus in het schrijven die hij begaat en die Freud zelf "een zware vergissing" noemt. Miller voegt eraan toe dat die zware vergissing slechts een lapsus wordt wanneer men er een onbewuste intentie in impliceert. Die zware vergissing is het reëel onbewuste. Het reëel onbewuste is dus van een andere orde dan de formaties van het onbewuste, of: is nog niet een formatie van het onbewuste, omdat het niet is gekoppeld aan een onbewuste intentie, of geherformuleerd: aan de veronderstelling dat er een weten uit te puren is. Het staat buiten die veronderstelling van weten. En dat kan in de overdracht gebracht worden, zijnde een eerste veronderstelling van weten, waardoor een S1 aan een S2, een weten wordt gelinkt; wat Miller doet zeggen: "de oerverdringing gaat bij de neurose gepaard met een 'oeroverdracht'." Maar het lijkt toch ook te impliceren dat die S1 structureel apart staat en blijft staan. Misschien is dat reëel onbewuste één van de manieren waarop Lacan het begrip oerverdringing herneemt, waarbij hij het echter meteen ook betreft op de analytische ervaring, op de overdracht.

De oneindige analyse en de passe: de leugenachtige waarheid

Miller opent via de oerverdringing het thema van de onvolledigheid van de analytische onderneming, voor elk subject, als freudiaans principe (zie Freuds "De eindige en de oneindige analyse"). Hij vermeldt dat Lacan met zijn constructie van de *passe* (het woord 'constructie' lijkt me van belang) dit principe probeerde te invalideren, door voorbij de ontcijfering van het symptoom, als horizon ervan, de traversering van het fantasma als einde te conceptualiseren. Maar Miller voegt er meteen aan toe: "Ce principe freudien de l'infini est à remettre à l'ordre du jour". Een opmerkelijke uitspraak. En hij legt de link met het laatste onderwijs van Lacan, dat die ondervraging uit zichzelf met zich mee zou kunnen brengen. Ik ga hier straks verder op in.

Interessant vind ik hoe Miller dan ook nog aanvult: "De oerverdringing, die aan de basis van die oneindigheid ligt, dat is formidabel!" Het is een uitweg of hulpmiddel, is de verze-

kering dat niet alles gezegd is en maakt dat de constructies die men maakt tijdens de analyse steeds opnieuw in vraag worden gesteld.

In het domein van het mentale, zo stelt Miller, is de *waarheid leugenachtig*, en dit omwille van de primaire verdringing, een 'ik weet niet' dat niet te reduceren is. Als steeds iets ontbreekt, als steeds iets buiten of los van het symbolische blijft staan, is het onmogelijk om de waarheid te zeggen over het reële; vandaar dat waarheidseffecten elkaar opvolgen in een analyse en contradicties en tegenstrijdigheden in de interpretaties het waarheidseffect niet invalideren. Het onbewuste kent geen tegenstellingen. Wanneer men analyseert en interpreteert, is een verhouding tot die inconsistentie fundamenteel. Hij beklemtoont daarbij dat dit essentieel is in de vorming tot psychoanalyticus: *hij moet zich vormen in de discipline van de inconsistentie!*

Waar hij stelt: 'de waarheid is leugenachtig', vult hij aan: 'en het reële liegt tegenover de partner', het reële 'ne dit pas vrai'. Hier komt duidelijk naar voor dat het reële en de waarheid fundamenteel gescheiden zijn.

(2) Veralgemeende forclusie

'Er is geen seksuele verhouding' en 'iedereen is gek'

Een tweede manier waarop Miller in het derde en vierde hoofdstuk spreekt over het ontbreken van elke vorm van harmonie voor het spreekwezen en over de intrinsieke ziekte van de mens, is wanneer hij de overgang maakt naar de forclusie, niet in de zin van de forclusie van de Naam-van-de-Vader, maar de forclusie als *veralgemeende forclusie*, de forclusie die slaat op het seksuele.

Hij doet dit naar aanleiding van de hierboven vermelde faalhandeling van Freud, een lapsus in het schrijven, die hem de vraag doet stellen naar de seksuele betekenis van die faalhandeling, de vraag van de verhouding tussen de geslachten. Wat in die faalhandeling tot uiting komt, is het probleem van de seksuele verhouding, het feit dat er geen weten, geen wet, geen instantie is die man, vrouw en hun verhouding definieert, hun verhouding is niet geschreven in het reële.

Miller geeft hier die oerverdringing een andere naam: "de oerverdringing, de naam van die oerverdringing, dat is 'il n'y pas de rapport sexuel'." In het symbolische bestaat er geen oplossing voor het probleem van de verhouding tussen de geslachten. Dit is het fundamentele reële van de psychoanalyse en het niet te reduceren probleem van elk spreekwezen.

En het gaat hier – zo vult hij aan – om een werkelijke *forclusie van de betekenaar van de vrouw*.

En dus kan Lacan op dat vlak stellen: '*tout le monde est fou*'; over het onderwerp van de vrouw en de seksuele verhouding kan elkeen slechts een eigen constructie maken, ieder een heeft zijn seksuele waan die een mogelijke verhouding construeert. Als er geen verhouding is die Eén maakt tussen het mannelijke en het vrouwelijke, dan moet elkeen daar een oplossing construeren, zich verweren met de semblant,

maar dat blijft fundamenteel los staan van dat reële buiten elke zin en wet. Lacan gaat er daarbij van uit dat het reële en het symbolische volledig los staan van elkaar. Het reële, dat fundamenteel reële van de psychoanalyse, is 'hors-sens' en er is geen standaardoplossing voorhanden om het aan de semblant te verbinden. Iedereen moet dus uitvinden. Ook hier komt dus weer naar voor hoe reële en symbolische fundamenteel gescheiden zijn.

Belangrijk in elk geval is wat hij stelt op de laatste pagina van de derde les: "de fundamentele waarheid van de psychoanalyse is: dat het niet gebruikelijk is dat er harmonie is voor het spreekwezen, dat ziekte intrinsiek is bij het spreekwezen, en dat *die ziekte de forclusie genoemd wordt, de forclusie van de vrouw, die met zich meebrengt dat er geen seksuele verhouding is. En dat is de drijfveer voor de minste formatie van het onbewuste.*"

Met andere woorden: elke onbewuste formatie vindt daar zijn drijfveer, het is de navel, de oerverdringing, die maakt dat er voor een spreekwezen geen harmonie mogelijk is.

De verhouding tot het onbewuste verhelderen, maar niet ervan houden

En ook daar legt Miller weer een link met dat principe van het oneindige: die onbewuste formaties blijven floreren voor elk spreekwezen. Een analyticus, zo beklemtoont hij, moet een verhouding tot zijn onbewuste blijven behouden. De analyticus is op geen enkele manier ontslaan van de taak om te blijven proberen zijn verhouding tot het onbewuste te verhelderen. Hij zegt dus: "die verhouding verhelderen"; en hij vult aan: "ik zeg niet: ervan houden". Dit is interessant en tegelijk ook een vraag voor mij. Wat betekent dat: 'de verhouding tot het onbewuste verhelderen, maar niet ervan houden'...? Om de eigen veronderstellingen steeds in vraag te blijven stellen, effectief, maar ik stelde me daarbij ook de vraag: waar komt dit dan op neer in het omgaan met de onbewuste formaties van de analysant, in de oriëntatie van de kuur? Als voorlopig antwoord formuleerde ik: 'er gebruik van maken zonder erin te geloven', of: 'inzien dat het slechts een veronderstelling is, maar er gebruik van maken in functie van de analyse'?

(3) Het sinthoom

Een ongeneeslijke, onveranderlijke wijze van genieten

Een derde manier waarop Miller dat ongeneeslijke benadert, is door te verwijzen naar het *genot* dat in het psychisch lijden vervat zit. Bij de vorige twee punten ging het om een gat in het symbolische, om iets dat ontbreekt. Hier gaat het om iets anders, een ander facet. In het lijden, in de symptomen die ontcijferd kunnen worden – maar dus nooit volledig – is er ook een *genot* werkzaam, een *genot* dat verstoort, dat ontregelend is voor een subject. Het is het punt dat de psychoanalyse moeilijk te verteren maakt voor de 'publieke opinie', dat aan de basis ligt van de onmenselijkheid van de

psychoanalyticus, die stellingname van: "daar waar je lijdt, geniet je". Lacan construeert het concept *sinthoom* om dat dubbel aspect van het psychisch lijden een plaats te geven: het ontcijferbare deel, de betekenaarscomponent, en het deel *genot*. Het duidt het gemeenschappelijk punt aan tussen symptoom en fantasma, namelijk dat het een singuliere wijze van genieten is van het subject. "Sinthoom = symptoom + fantasma". Het stelt dus de wijze van genieten in de singulariteit op het voorplan, een wijze van genieten die op zich 'hors sens' is.

Dit introduceert meteen ook *iets onveranderlijks, iets ongeneeslijks*. Miller beklemtoont: de wijze van genieten, op het niveau van het sinthoom, is 'ne varietur'. Hij wijst hier op het feit dat dit bij Freud neerkomt op de symptomatische resten van de analyse, als kern van het symptoom en van het fantasma, als wat niet zal veranderen. Via dat 'onveranderlijke', die wijze van genieten als 'intrinsieke ziekte van het spreekwezen', wordt de kwestie van de (on)eindigheid van de analyse weer in vraag gesteld. Of toch: in een bepaald daglicht gesteld. Miller doet dit op een heel heldere manier in het artikel waar ik reeds naar verwees (2001). *Eens Lacan het sinthoom invoert als cruciaal referentiepunt voor zijn kliniek, is er ook een fundamenteel andere conceptualisering van hoe een analyse wordt gedacht.*

Van een logica van traversering en transgressie naar 'de passe van het spreekwezen'

Zolang men het onderscheid maakt tussen symptoom en fantasma, het symptoom als hetgene waaronder men lijdt en het fantasma als waar men (van) geniet, zolang je dat onderscheidt, is er een logica aanwezig in de psychoanalyse van een 'au-delà': er is het symptoom en daaraan voorbij moet de (pure) psychoanalyse komen tot een traversering van het fantasma; of: er is een transgressie nodig om dat *genot* te kunnen bereiken. Binnen die logica van 'au-delà' is het gefundeerd om een onderscheid te maken tussen de pure psychoanalyse en de toegepaste psychoanalyse: waar de tweede zich focust op het symptoom en misschien kan leiden tot 'genezing', hoe problematisch dit concept ook is, is er bij de pure psychoanalyse de *passe*, waar die traversering van het fantasma vorm krijgt. Zoals ik reeds zei, komt dit erop neer dat de *passe* dan een soort radicalere, definitieve vorm van genezing is.

Eens Lacan het over het sinthoom heeft, zijn symptoom en fantasma samen, "sinthoom = symptoom + fantasma". Het *genot* is overal, en Lacan maakt geen gebruik meer van het onderscheid tussen plezier en *genot*, "là où ça parle, ça jouit". Daarmee gaat er een ontwaarding van het spreken en de taal gepaard, ten voordele van een reële dat ingaat tegen of weerbarstig is ten aanzien van de zinverlening, van de wet, van de structuur. Met andere woorden, er is geen logica van transgressie en traversering meer mogelijk. En dit heeft als logisch gevolg – zoals Miller stelt – dat de *passe* als mogelijke traversering van het fantasma daar ge-problematiséerd wordt door Lacan. Lacan stelt: "het wordt

slechts een fantasma"! Het is eveneens slechts een constructie, een constructie van weten, gebaseerd op waarheidseffecten tijdens de analyse, maar het raakt niet het reële wanneer men uitgaat van een fundamentele disjunctie tussen reële en symbolische. De waarheid, die is leugenachtig.

Ik vind het wel belangrijk om toe te voegen dat Miller er ook zegt: het sinthoom is niet het 'schrappen' van alle voorgaande lezingen van de kliniek. Het overstijgt splijtingen en meervoudigheden van voorgaande concepten en haalt daar zijn betekenis uit. Maar daarmee kan niet gesteld worden dat er niet een idee van de passe uitgewerkt kan worden, een idee van een mogelijk, al dan niet tijdelijk, einde van een analyse, die dan niet neer zal komen op 'traversering van het fantasma', maar verwijst naar iets anders... Het feit dat het geïmagineerd wordt, is het effect van een onderwijs, is het effect van een andere nadruk, van het invoeren van het concept 'sinthoom', waardoor de passe niet meer als 'traversering van het fantasma' gedacht kan worden, maar dat invalideert het niet of sluit niet uit dat er een ander concept mogelijk is. In de volgende lessen van Choses de finesse werkt Miller dit verder uit, op een zeer heldere wijze. Daarin zal het gaan over "*la passe du parlêtre*". Wordt vervolgd!

Van ethiek over drift terug naar ethiek (... en weer naar drift)¹

Jeroen Sollie²

In het seminarie 'Les quatre concepts fondamentaux'³ spreekt Lacan zijn onvrede uit ten opzichte van Freuds term het 'onbewuste'. Volgens Lacan is dit geen goede keuze. De bekende notie van Lacan zegt dat het onbewuste gestructureerd is als een taal. Op zijn beurt is een taal gekarakteriseerd door een kloof, een gat. Het onbewuste is niet de keerzijde van het bewuste. Daar wringt voor Lacan het schoentje. Het onbewuste is die 'andere scène' van het subject die hij niet erkent als van zichzelf, namelijk zijn dromen, zijn versprekingen, zijn faalhandelingen, zijn grappen en het exces dat hij ontmoet in de Ander. Het is van daaruit dat Lacan het freudiaanse *Unbewusste* hernoemt als *Une bévue*, een blunder.

Het subject vindt zichzelf uiteindelijk niet terug in de symbolische orde. Er rest het subject dus slechts één pad om te bewandelen ten opzichte van het gat waarin het zich bevindt: het gat zelf incarneren en niet van zijn verlangen afwijken, dat het ontologische gat als motor heeft. Ten opzichte van dit tekort, de ... van het subject, is de rest een surrogaat. Deze ontdekking heeft Lacan ertoe gebracht om het onbewuste niet te funderen op ontisch vlak, maar op ethisch vlak: "Wat er ook van aan is, je moet er heen!"⁴

In het seminarie 'Choses de finesse en psychanalyse' van Jacques-Alain Miller⁵, herneemt Miller de brief die Freud schreef aan Istvan Hollos, psychiater in Boedapest. Deze brief diende als bedanking van Freud aan Hollos, die hem een boek toezond over zijn instelling genaamd het Gele Huis.

"Beste dokter,
Na te zijn geadviseerd dat ik vergat u te bedanken, voor uw laatste boek, hoop ik dat het niet te laat is om dat verzuim te herstellen. Dit ligt niet aan een gebrek aan interesse voor de inhoud, of voor de auteur waarvan ik nochtans heb geleerd hem als filantroop te zien. Het was eerder het gevolg van onvoltooide bedenkingen die me bezighielden nog lang nadat ik het boek uitgelezen had. Het was in wezen een essentieel subjectieve lezing. Ik genoot met oneindige proporties van uw warme toon, begrip en werkwijze, maar nochtans vond ik een soort van oppositie terug die niet gemakkelijk te begrijpen was. Ik moet uiteindelijk bekennen dat ik niet van die gekken hield, in feite maken ze me kwaad. Ik irriteer me eraan hen zo ver van mij en alles wat menselijk is te voelen. Een verrassende onverdraagzaamheid die van mij eerder een slechte psychiater maakt.

Met de tijd houdt mijn interesse op voor mezelf als onderwerp van analyse, helemaal rekening houdend met het feit dat dit geen geldig analytisch argument is. Het is nochtans daardoor dat ik niet meer kon verder gaan in deze stopbeweging. Begrijpt u me beter? Ben ik me niet aan het gedragen als die andere artsen ten opzichte van de hysterici? Zou mijn houding het gevolg zijn van een positie-inname meer en meer binnen het primaat van het intellect? De uiting van mijn vijandigheid ten opzichte van het Es? Of wat nog?"⁶

De patiënten van Hollos staan in intellectuele oppositie ten opzichte van Freud, in oppositie van alles wat hem menselijk lijkt. Freud is duidelijk aangedaan door zijn eigen stopbeweging, maar dit brengt hem er niet toe te vorderen in de analyse van zijn afkeer. Volgens J.A. Miller zit er hier een verdringing in het spel, een "ik wil er niets van weten". We kunnen ons de vraag stellen of Freud hier de ethische insteek van het onbewuste, de maxime "je moet er heen!", niet zelf laat varen. Waarom analyseert Freud zijn afkeer niet? Op een gegeven punt heb je de navel van de droom, de kern van het subject waar hij wordt geconfronteerd met de niet analyseerbare rest. Aan de andere kant heb je echter ook de eindigheid van het enthousiasme. Dat laatste staat in schril contrast met de ethische insteek die Lacan bij Freud veronderstelt. Is Freud verslagen door zijn lakse houding ten opzichte van zijn eigen ethiek?

J.A. Miller geeft ons een eerste richtingaanwijzer. Enthousiasme, zegt hij, was voor Lacan ondraaglijk. Het enthousiasme vervalt snel omdat het slechts onderhouden wordt door tijdelijke omstandigheden. Heeft Freuds enthousiasme de tand des tijds niet overleefd? Zo ver gaat J.A. Miller niet. De bekentenis van Freud is volgens hem geen tekort aan enthousiasme. Enthousiasme is volgens J.A. Miller het momentane vergeten van de permanentie van het onbewuste. Het is een staat van verheerlijking, een effect van de vergoddelijking van het object a, object oorzaak van verlangen, een sublimatie. Dit is volgens hem niet het affect van de psycho-

1 Herwerkte versie van een bijdrage voor het Onderzoeksatelier Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse in *de Kring voor psychoanalyse van de NLS*, Gent, 12 november 2016.
2 Klinisch psycholoog, sollie.jeroen@gmail.com.
3 Lacan, J. (1973 [1964]) *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil.
4 «*Quoi qu'il en soit, faut y aller!*»
5 Miller, J.-A. (2008-2009) *L'orientation lacanienne. Choses de finesse en psychanalyse*, enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII.

6 Freud, S., & Hollos, I. (1985) *Lettre à Istvan Hollos. Souvenirs de la Maison-Jaune*. In *Revue du Champ freudien. Ornica?* Paris, 11(32), 23-28. Eigen vertaling.

analyse. Maar is de analytische ethiek die is afgeleid van Freuds maxime “je moet er heen!” dan geen sublimatie? In het seminarie ‘L’*éthique de la psychanalyse*’ las ik het volgende:

«Dit Ding, waarvan alle vormen die door de mens gecreëerd zijn in het register van de sublimatie liggen, zal altijd worden gerepresenteerd door een leegte, precies daarin dat ze niet kan worden gerepresenteerd door iets anders – of, meer precies, dat ze slechts kan worden gerepresenteerd door iets anders. Maar in elke vorm van sublimatie zal de leegte determinerend zijn.»⁷

Het Ding waarover Lacan het heeft is het *Ding an sich* van Kant, het onkenbare en empirisch niet waarneembare transcendentale Ding. Omdat het niet te kennen is, kan het slechts door een leegte worden gerepresenteerd. Het lijkt me aannemelijk dat enthousiasme een effect is van de leegte, of meer precies van het invullen van die leegte. Zoals J.A. Miller aangeeft is het Griekse enthousiasmós oorspronkelijk de doordrongenheid in de menselijke geest van het heilige, *en theos*.

J.A. Miller vervolgt zijn zoektocht naar een affect dat passend zou kunnen zijn voor de psychoanalyticus. “Lacan wijst erop dat je jezelf als analyticus buiten het domein moet houden dat getekend is door ‘ik heb je graag’ ten opzichte van je analysant. Je moet je analysant niet graag zien, eigenlijk mag je dat zelfs niet.” Filantropie is dus niet de insteek van de analyticus. J.A. Miller zoekt verder. De enige betekenaar die hij iets of wat passend vindt is onthechting, *détachement*. Volgens Miller zit in het affect van de analyticus enerzijds een onthechting ten opzichte van de analysant, anderzijds de onthechting van de betekenaar en het betekende, de reductie van de betekenaar tot louter betekenaar, de reductie van het teveel aan betekenis, of zin, tot klank. Onthechting zou je echter nog kunnen doortrekken naar de analytische ethiek zelf: zouden we onthechting niet kunnen lezen als een ont koppeling van een drijfveer die eventuele (lange termijn) baten van de analyticus viseert?

De morele wet van Kant is volgens Lacan de voorloper van de ethiek van de psychoanalyse. De bekende woorden van Kant in zijn ‘Kritiek van de praktische rede’ suggereren dat er voor hem in elk geval een zeker affect zit in de morele wet. Zijn deze woorden van een andere orde dan het enthousiasme? In elk geval overleefden ze de tand des tijds:

«Twee dingen vervullen de geest met steeds nieuwe en toenemende bewondering en eerbied, hoe vaker en langduriger het denken zich ermee bezighoudt: de sterrenhemel boven mij en de morele wet in mij.»⁸

7 “Cette Chose, dont toutes les formes créées par l’homme sont du registre de la sublimation, sera toujours représentée par un vide, précisément en ceci qu’elle ne peut pas être représentée par autre chose – ou plus exactement, qu’elle ne peut qu’être représentée par autre chose. Mais dans toute forme de sublimation, le vide sera déterminatif”. (Lacan, J. (1986)).

Le séminaire, Livre VII, L’*éthique de la psychanalyse*.

Paris: Seuil. 155, eigen vertaling)

8 Kant, I. (2004). *Kritiek van de zuivere rede* (J. Veenbaas, vert.). Amsterdam: Boom.

Lacan onderstreept in zijn artikel *Kant avec Sade*⁹ echter een aantal problemen in de uitwerking van de morele wet van Kant. De plaats van waaruit de morele wet van Kant is uitgesproken is niet geïdentificeerd. Waar bevindt zich het subject van de uitspraak (*sujet de l’*énonciation**) van de morele wet van Kant? Wie spreekt deze wet uit? Volgens Kant zou de onpersoonlijke categorische imperatief op autonome wijze door het subject aan zichzelf zijn opgelegd. Lacan merkt op dat Sade de uitspreker van zijn morele wet wel doet incarneren. Bij Sade is de uitspreker van de wet geïdentificeerd door de obscene figuur van de folteraar: de agens die zijn obscene genot puurt uit onze pijn en vernedering. Is de kantiaanse imperatief “Doe je plicht!” dus te lezen als een imperatief die heimelijk afstamt van het obscene Boven-Ik? Is Sade dus de waarheid van Kant? Sade beveelt om onvoorwaardelijk het object van het genot (van de Ander) te incarneren. De sadiaanse maxime luidt immers als volgt:

«Iedereen kan tegen me zeggen: Ik heb het recht om te genieten van mijn eigen lichaam en ik zal dit recht uitoefenen zonder enige limiet aan de grilligheid van de afpersingen waaraan ik me met jouw lichaam wil verzadigen.»¹⁰

Lacan merkt op dat de sadiaanse maxime vanuit de mond van de Ander komt (“Iedereen kan tegen me zeggen...”). De wet van Sade is dus uiteindelijk eerlijker dan die van Kant, die de mond van de uitspraak versluiert. Sade behoudt dus de structuur van een onvoorwaardelijke morele imperatief. Hij perverteert deze imperatief echter op een pathologische wijze, pathologisch in de kantiaanse zin: “ik gehoorzaam aan de wet omdat het mij uiteindelijk goed uitkomt, het levert me uiteindelijk genot op”. Het is dus niet onlogisch om Kant op dit punt te bekritisieren. De morele wet kan eender hoe worden ingevuld. Kant heeft hier immers nooit een concrete invulling aan kunnen geven.

Men zou zelfs kunnen zeggen dat de intentie van Sade niet pathologisch is, aangezien zijn wet voor hem van het niveau van het principe is. Sade gehoorzaamt dus niet omdat het hem op lange termijn goed uitkomt. Het is zijn principe om onvoorwaardelijk het lustprincipe voorbij te gaan. Sade is geen opportunist, hij zal zijn maxime niet opzij schuiven op het moment waarop het hem beter zou uitkomen. Sade wijst de waarheid aan van de morele wet van Kant die kan worden gebruikt voor zijn perverse doeleinden.

Maar is niet precies deze eigenschap de sterkte van de kantiaanse morele wet? Wat is precies hetgeen Lacan ons wil meegeven wanneer hij claimt dat de ethiek van Kant de voorganger is van de psychoanalytische ethiek? Op welke manier herdefinieert Lacan de ethiek van Kant voorbij de sadiaanse dimensie van het Boven-Ik?

9 Lacan, J. (1966 [1963]). *Kant avec Sade*. In *Écrits*. Paris: Seuil, 765-792.

10 *ibid.*, eigen vertaling

Lacan concludeert zijn seminarie 'Les quatre concepts fondamentaux' door te zeggen dat de morele wet strikt equivalent is met het zuivere verlangen. Het Boven-Ik daarentegen, dat berust op een compromis ten opzichte van het zuivere verlangen. De schuld die door het Boven-Ik wordt onderhouden getuigt van het verraden van het verlangen zelf.

We zouden dus kunnen zeggen dat de obscene folteraar van Sade het verraden van het verlangen aan het licht brengt, in zoverre dat het perverse fantasme wel een pathologische dimensie viseert, een zeker fetisjisme van het Ding. Slechts wanneer het Ding het absolute verschil incarneert dat de Eén is, de leegte die de meesterbetekenaar creëert, kan men spreken van het zuivere verlangen, ontkoppeld van het Boven-Ik. Sade situeert zich op de plaats van het object a van het genot van de Ander, het object dat de Ander meer in hem viseert dan hem. Via deze weg draagt Sade zijn verantwoordelijkheid over aan de Ander. Zijn gehoorzaamheid aan het Boven-Ik is dus verschillend van de kantiaanse ethiek. De gehoorzaamheid van Sade aan het Boven-Ik is een pervertering van Kants categorische imperatief. De morele wet van Kant beveelt immers dat het subject de gehele verantwoordelijkheid van zijn acties op zich neemt, zonder excuses, zonder compromissen en zonder verwijzen naar de Ander. De morele wet van Kant zegt niet wat mijn plicht is, deze is immers niet gedefinieerd door de Ander. Hij dicteert enkel dat ik mijn plicht moet volgen zonder enig compromis. Op dit punt is er dus een verschil tussen het statuut van het Ding en het statuut van het object a. Deze laatste kan baten op lange termijn, narcistische eigenliefde, een zekere morele arrogantie, opportunistische compromissen of een masochistische gehoorzaamheid aan de Ander viseren. Datgene waar de kantiaanse ethiek om draait, daarentegen, is het Ding als leeg, als absoluut verschil, van overstijgend belang ten opzichte van pathologische categorieën als pijn, vrees of plezier. Misschien kunnen we Lacans definitie van sublimatie op die manier begrijpen: "*Elever l'objet à la dignité de la Chose*".

Laten we onze vragen rond de brief van Freud hernemen. Heeft Freud zijn eigen ethiek verraden, zijn eigen maxime die het onbewuste zelf impliceert, namelijk "Je moet er heen"? Ik las een citaat van de filosoof Slavoj Žižek die in dit geval iets treffend resoneert:

«Lacan zegt dat de obsessie om zichzelf te kennen in se een pathologie is. Voor hem zijn zichzelf leren kennen en louter intuïtief ageren niet elkaars tegenpolen. Het is iets anders. Lacans punt is dat in plaats van jezelf binnen te dringen, je jezelf moet toewijden aan een externe Oorzaak. Je bent niet genezen wanneer je kan zeggen: "Nu kan ik een volledig verhaal over mezelf vertellen!" Het is het punt dat je niet gewoon je lijden dient te verzachten, maar om juist uit deze categorieën van lijden te stappen. Om dingen te ontdekken die belangrijker zijn dan je eigen lijden of plezier.»¹¹

11 Dit citaat las ik op de website van de European Graduate School: egs.edu, eigen vertaling

Onvermijdelijk doet dit de volgende vraag oprijzen: moeten we dan allemaal heilige boontjes worden? Wanneer Lacan als doel van een analyse de ontmoeting met het niet bestaan van de Ander uitwerkt, is het in die zin dat de Ander niet bestaat als garant voor de waarheid. Daar waar het subject kan assumeren dat de Ander, het verondersteld wetende subject, iets weet maar dat hij dit iets voor hem geheim houdt, is het niet-weten van die Ander net het geheim van de psychoanalyse. De ontmoeting met de gebarreerde Ander, de ontmoeting met het tekort in de Ander, is correlatief aan de ontmoeting met het tekort in de betekenaar bij het subject zelf.

Het doel van een analyse is dat de analysant datgene ontmoet waar hij in zijn eigen verhaal, in zijn dromen, lapsussen, faalhandelingen, ... kampt met zijn verlangen dat hem niet met rust wil laten. Het is de confrontatie met die plek, die andere scène waar het subject zichzelf niet had meegeteld. De grote blunder is uiteindelijk niet de faalhandeling of de verspreking, maar het niet herkennen van zichzelf in die leegte, in de gaping die constitutief is voor het subject. Het enigmatische object a dat de Ander meer in mij lijkt te zien dan mezelf, is reeds een invulling van de constitutieve leegte binnen het veld van de verondersteld wetende Ander en dient als basis voor mijn symbolische identiteit die me als het ware een vreemd mandaat geeft waarmee ik maar niet in slaag samen te vallen. Ik kan me slechts terugvinden in de leegte, daar waar het mij aan woorden ontbreekt, een leegte die me geen enkel symbolisch mandaat geeft. Dit houdt een radicale verandering in van het statuut van het object a als het object van het fantasme naar wat altijd al de constitutieve leegte geweest is, de ware leegte van het bestaan van het subject als radicaal verschil: het punt waarop ik zelf als Eén besta. Slechts vanuit deze ontmoeting kan het subject de dimensie van het object a als agalma, het goddelijke object, al dan niet gefetisjiseerd, verlaten voor de waarheid van dit uitschot-object, van de *letter* naar de *litter*.

Maar viseert de analyse dan de aanvaarding van castratie en de weigering van de drift in functie van het verlangen? Ook hier nuanceert Lacan. In het seminarie 'Les quatre concepts fondamentaux'¹² herneemt Lacan wat Freud schreef in zijn artikel 'Driften en hun lotgevallen'¹³. Driften hebben niets te maken met een geheel. Ze zijn conform aan de structuur van het onbewuste, dat een kloof is. De partiële driften viseren slechts de dood en ze representeren niet meer dan de curve van bevrediging van de seksualiteit, wat al niet veel soeps is. De curve van de partiële drift mist steeds net dat object dat verondersteld bevredigend is, maar niet ophoudt met dat niet te zijn. Het is in het mislopen van zijn doel, in het traject van de terugkeer in het circuit dat de drift zich bevredigt. Lacan onderscheidt hier de Engelse term 'aim' van 'goal'. Drift is eerder een drijfveer dan een doel. Het is dat wat Lacan lijkt te bedoelen wanneer hij stelt dat de

12 Lacan, J. (1973 [1964]) Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil.

13 Freud, S. (2006[1915]). *Driften en hun lotgevallen*. In *Werken* 7, 17-44.

integratie van de seksualiteit in de dialectiek van het verlangen mogelijk is. Het is mogelijk voor zover men van de drift een soort apparaat maakt waarvan de drijfveer de mislukking en de terugkeer in het traject is.¹⁴

Lacan neemt dus een pragmatische positie in ten opzichte van de drift: we kunnen het object a dat ondanks alles blijft kleven, niet uitschakelen. Het uitschot-object zal altijd een vlek op het tapijt zijn. De enige mogelijkheid om met dat uitschot om te gaan is een pragmatisch 'gebruik-maken-van'. De ethiek van de psychoanalyse is dus geen zuivere ethiek zoals de ethiek van Kant dat is, maar een afgeleide daarvan. De ethiek van de psychoanalyse houdt er rekening mee dat er altijd een zekere partiële drift in het spel zit. Ook daar is de analyticus verantwoordelijk voor. We kunnen het kind niet behouden en het badwater weggooien, er zal altijd vuil water overblijven. We kunnen slechts de drift gebruiken in de zin dat we behouden wat het waard is om behouden te blijven; om er een deel van de machinerie van te maken in het traject van het verlangen. Maar ook hier geldt dezelfde psychoanalytische maxime: "wijk niet af van jouw verlangen!"

Laten we voor een laatste keer naar de brief van Freud terugkeren. Is zijn stop-beweging een tekort aan enthousiasme dat de tand des tijds niet overleefde? Het valt op dat Freud de Ander in het leven roept als garant voor de goed- of afkeuring van zijn handelen. Hij legt het oordeel niet enkel in de handen van Hollos, hij kijkt ook van buitenaf naar zichzelf, gebruik makend van relatieve vergelijkingen (cfr. "Ben ik me niet aan het gedragen als die andere artsen ten opzichte van de hysterici?"). Het verlangen en de morele wet kunnen echter slechts worden gedefinieerd in het licht van het absoluut verschil. We zouden dus kunnen argumenteren dat Freud hier niet persisteert in zijn verlangen, dat per definitie singulier is, buiten het veld van de Ander. Het valt op dat Freud hier enigszins in de netten van het Boven-Ik verstrikt lijkt.

Toch moeten we ook verder kijken dan dat. De ethiek van de psychoanalyse is geen zuivere ethiek. Dat wil zeggen dat, na het traverseren van het fantasme, het object a en de pathologische drijfveren in geen geval verdwenen zijn. Hetgeen dit wel inhoudt, is dat er naast de pathologische drijfveren een andere niet-pathologische drijfveer ontstaat, een ethische drijfveer, een Oorzaak die de categorieën van pijn en genot overtreft. Het verlangen van Freud was misschien helemaal niet gericht op het uitpluizen van psychose of op het werken met patiënten als die van Hollos. Freuds verlangen ging uit naar de neurose, meer precies naar de vraag "wat wil een vrouw?". Hij persisteerde in dit onderzoek ondanks

zijn pessimisme en ondanks zijn afkeer van filantropie, die van hem "eerder een slechte psychiater maakt". Freud erkent zijn pathologische drijfveren. Zijn ethiek is niet zuiver zoals die van de heilige dat wel is. Over die laatste kan de Kerk getuigen.

14 Lacan, J. (1973 [1964]) Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 161: « L'intégration de la sexualité à la dialectique du désir passe par la mise en jeu de ce qui, dans le corps, méritera que nous le désignons par le terme d'appareil – si vous voulez bien entendre par là ce dont le corps, au regard de la sexualité, peut s'appareiller, à distinguer de ce dont *les corps peuvent s'appareiller* ».

Boudewijn Büch of de kunst te spreken over iets waar geen woorden voor zijn¹

Christel Van den Eeden²

Spreken over het singuliere, over iets waar eigenlijk geen woorden voor zijn, hoe doe je dat? Kan je iets meer doen dan het gewoon aanduiden? Kan je er überhaupt over spreken? Het is een vraag waarmee Jacques-Alain Miller de zesde les van *Choses de finesse*³ begint. Een vraag die ik me ook stel: hoe spreek je over iets waar geen taal voor is? Want het singuliere lijkt op niets anders, het ex-sisteert, het staat buiten wat gedeeld is. En taal zegt alleen maar wat gemeenschappelijk is. Ik heb de uitwerking van Jacques-Alain Miller gevolgd om te proberen een antwoord te vinden op mijn vraag.

Daarnaast klinkt er voor mij iets door van deze kwestie in het levensverhaal van schrijver en mediafenomeen Boudewijn Büch, die in zijn onnavolgbare stijl en doorheen zijn verzonden autobiografie toch iets van zichzelf kon communiceren. Maar daarover straks meer.

Het anti-diagnostisch perspectief

Jacques-Alain Miller vertrekt vanuit het gekende syllogisme: Alle mensen zijn sterfelijk. Socrates is een mens. Socrates is sterfelijk. Hij behoort tot de categorie van de mensen en van de sterfelijken. En daarin is hij niet singulier, hij hoort ergens bij.

Als we het echter bekijken vanuit het standpunt van het singuliere, is Socrates Socrates, is hij uniek, als geen ander. "Socrates is Socrates" is een uitdrukking die het singuliere in hem respecteert, datgene wat onvergelijkbaar is. Hier gaat het erom de ander te laten zijn zoals hij is, ongeacht de categorieën waarin we hem proberen onder te brengen. Dit speelt ook in controle. Daar is vaak de eerste vraag: In welke categorie kunnen we de patiënt onderbrengen? Gaat het

om neurose of psychose, om een obsessie of een hysterica?. Maar eerder dan de patiënt in te schrijven in een categorie, moeten wij ons inschrijven in het kielzog van de patiënt en zijn spoor volgen dat ons zal leiden buiten de platgetreden en gekende paden van categorieën en diagnoses.

Dit anti-diagnostisch perspectief sluit beter aan bij de psychoanalyse, meent Miller. Diagnose is noodzakelijk, maar het is niet het belangrijkste. Freud schreef zich al in deze oriëntatie in toen hij zei dat in een analyse alles moet worden verzameld alsof er nooit eerder iets werd vastgesteld. Bion gaat nog verder, hij vindt dat de analyticus bij elke sessie alles wat voorafging moet vergeten. Wellicht wil hij het accent leggen op de dimensie van evenement van de ontmoeting met de analyticus. In dit opzicht is de analyticus geen geheugen en vergelijkt hij niet: hij onthaalt het opduiken van het singuliere. Soms is de analyticus wél een geheugen en onthoudt hij de betekenaars die in een analyse opduiken, maar dat is van een andere orde dan de oriëntatie vanuit het singuliere.

Het sintoorn is het singuliere bij uitstek. Het heeft geen verdere uitbreiding dan het individu, het kan met niets vergeleken worden. Men zou kunnen zeggen dat het sintoorn de tautologie van het singuliere is.

L'instant de voir

Om nu in een casus iets van dat singuliere te vatten, kan je onmogelijk vertrekken vanuit definities, principes of structureren. Zoals Pascal al zei, gaat het er eerder om juist en zuiver, volgens een gevoel, te oordelen. Zonder de dingen ordelijk te kunnen aantonen zoals in de meetkunde. Men moet het ineens zien, in één enkele blik, en niet passeren langs de weg van de redenering. Het singuliere vereist *l'instant de voir*, het "ogenblik van zien". Het kneedt het horen naar het *instant de voir*. En het nodigt uit om in de praktijk van de psychoanalyse in dat instant de voir te blijven.

De waarheid is dat voor het spreekwezen het effect van ontmoeting ogenblikkelijk is. Alles draait om een evenement, een evenement dat geïncarneerd moet worden, een lichaamsgebeurtenis. Dat is de definitie die Lacan aan het sintoorn geeft. De rest is maar aankleding. Maar de Kern, zoals Freud zegt, de Kern van het wezen, is dat ogenblik, het ogenblik van incarnatie. Het analytisch discours confronteert de analyticus met het singuliere. En omdat dat ondraaglijk is, zoekt hij bescherming in de diagnostische categorie en de psychoanalytische groepering. Terwijl de waarheid de kloof is, de afgrond van het singuliere. Want een geval is wat valt, zegt Miller. Wat buiten de systemen en de mathemen valt. De essentie van een geval ligt precies in het punt waar het radicaal anders is, waar het nergens op lijkt, het punt van *hors-sens*.

Net daartegen is het onbewuste een defensie. Het verdedigt ons tegen het genot van de *hors-sens*. De vadermetafoer lost het genot op doorheen de gedeelde betekenis. Telkens we door iets geraakt worden, wanneer we ontroerd zijn, of

1 Bijdrage voor het Onderzoeksatelier *Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse* in *De Kring voor psychoanalyse van de NLS*, Gent, 28 januari 2017.

2 Lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, werkzaam in privépraktijk voor psychoanalyse en psychotherapie. christel_vandeneeden@yahoo.com.

3 Miller, J.-A. (2008-2009) *L'orientation lacanienne. 'Choses de finesse en psychanalyse'*, enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII. Niet gepubliceerd.

wanneer iets ons aanspreekt, zit de fallus er voor iets tussen, als embleem van de gedeelde betekenis. 'Là où ça parle, ça jouit'.

Tegenover dat genot van de betekenis staat het genot eigen aan het sintoom dat zich niet laat oplossen in de fallische betekenis en dat fundamenteel opaak blijft. En dat is wat geïllustreerd wordt in de oriëntatie naar het singuliere. In zijn allerlaatste onderwijs onderscheidt Lacan het onbewuste en het sintoom, als twee niet homogene ordes. Het sintoom als lichaamsevenement duidt de genietende substantie aan waarvan de wijze van genieten volstrekt singulier en onherleidbaar is. Het gaat om een absolute rest die niet verder te reduceren valt. Ça jouit là où ça ne parle pas.

Het singuliere in Boudewijn Büch

Om de een of andere reden deed dit alles me denken aan Boudewijn Büch. Schrijver, televisiemaker, journalist, boekenwurm... Hij was een wervelwind, een charmeur, een charlatan⁴. Dat wordt over hem gezegd. In zijn leven geeft hij blijk van een merkwaardige gespletenheid: in zijn boeken en gedichten is het al droefenis wat de klok slaat, maar op de televisie raast hij door zijn programma's met het meeslepend enthousiasme van een kwajongen.

Naast schrijver was hij vooral een Bekende Nederlander die de tv-kijkers voor zich innam met zijn erudiete nonchalance en zijn ontembare levendigheid⁵. Goethe, Mick Jagger, exotische reizen, dodo's en eeuwenoude boeken: Boudewijn Büch liet Nederland en België kennismaken met de meest uiteenlopende onderwerpen en zorgde ervoor dat literatuur en geschiedenis even populair werden als popmuziek⁶. Zijn aanstekelijke manier van vertellen was zijn grootste troef. Hij wist mensen te betoveren met zijn op autobiografische leest geschoeide verhalen. De emoties erin waren echt, maar van de verhalen zelf klopte niets.

In zijn literair werk is zijn zogenaamde autobiografie zo goed als het enige onderwerp. De grote motieven in zijn werk zijn: een getroebleerde jeugd, een lang verblijf in een jeugdpsychiatrische instelling, zijn jong overleden zoontje, zijn seksuele geaardheid, de gigantische erfenis die hij kreeg van zijn vader, en zijn hoge diploma's. Maar die autobiografie bleek hij bij elkaar te hebben gelogen. Ook aan zijn omgeving en vrienden vertelde hij verhalen waar niets van waar was. Na zijn overlijden in 2002 – hij was toen 53, eenzaam in een huis tot de nok gevuld met boeken – kwam hij alleen nog in het nieuws als fantast en in de media werden Büch-believers en non-believers opgevoerd.

Boudewijn Büch wandelde op de grens tussen realiteit en verbeelding. Als je de feiten naast elkaar legt, lijkt hij gewoon een pure leugenaar te zijn geweest. Maar er was

meer. Men was voor of tegen Büch, maar hij liet niemand koud. Hij kon mensen enthousiasmeren. En men leefde met hem mee toen hij bijvoorbeeld, kapot van verdriet, vertelde dat zijn zoontje van 6 was doodgegaan aan een hersentumor. Een zoontje dat helemaal niet bestond.

Door het vertellen van verhalen kon hij grip krijgen op het leven. En die verhalen waren niet min. Het leven dat hij verzong, léést ook als een roman: daarin is hij het kind van een Italiaanse moeder en een Duitse vader, beiden van joodse afkomst, die elkaar tijdens WOII leerden kennen. Vader Büch vluchtte, nam in Engeland dienst in de RAF, moest als oorlogspiloot zijn eigen land bombarderen en werd gek. Inmiddels werd zijn familie door de nazi's uitgeroeid.

En het verhaal gaat verder. Als kind leed Boudewijn onder het slechte huwelijk van zijn ouders, die hun onhandelbare zoon op zijn 10de naar een jeugdpsychiatrische instelling stuurden. Zijn door de oorlog getraumatiseerde vader zou na verschillende mislukte pogingen daartoe uiteindelijk zelfmoord plegen⁷. De invloed die het krankzinnige gedrag van vader had op het leven van de familie Büch wordt beschreven in het merendeel van Boudewijns boeken.

Büch outte zich als homoseksueel maar even later vertelde hij dan weer zonder blikken of blozen over zijn pedofiele gevoelens, waarmee hij zich de woede van de goegemeente op de hals haalde. Het getormenteerde gevecht tegen zijn pedofiele geaardheid smeerde hij breed uit in praatprogramma's en interviews.

Maar het bleek allemaal verzonnen. De psychiatrische instelling was een vakantieoord waar hij als kind heen ging om aan te sterken. Het kindje dat hij zijn zoon noemde, was het zoontje van een vriendin. En het ging ook niet dood. Bij een bezoek aan een concentratiekamp barstte hij in tranen uit omwille van zijn vermoorde familie, maar hij had geen joodse familie, sterker nog, hij was helemaal niet joods. Büch hield iedereen voor de gek, zelfs zijn beste vrienden. Hij was innig bevriend met mensen zolang ze hem kritiekloos bewonderden, zolang ze hem de aandacht en het applaus gaven waar hij naar hengelde⁸. Maar zodra ze moeilijke vragen begonnen te stellen, verbrak hij alle contact. En dus bleef er aan het einde van zijn leven niemand meer over.

Zijn privé-archief is jarenlang gesloten gebleven en is pas recent voor het eerst toegankelijk gemaakt voor zijn biografie. Tot haar verrassing blijkt dat ook in zijn dagboeken feiten en fictie in elkaar overlopen. Hij lijkt altijd, ook daar, bezig te zijn met het bereiken van publiek.

4 <http://www.vpro.nl/boeken/artikelen/vpro-gids/2016/november/46-het-verzonnen-leven-van-buch.html>

5 Ibid.

6 <http://www.evarovers.nl/buch>

7 <http://www.vanderleden.com/sandra/buch/biografie.html>

8 http://maartendensing.blogspot.be/2016_11_01_archive.html

De persoon en het personage

Al op zijn achttiende richtte hij zich in zijn dagboeken tot zijn toekomstig biograaf. Ook daarin heeft het personage Büch de overhand. Ook daarin spint hij dezelfde verhalen, schrijft hij over zijn verzonden zoontje, dat dezelfde naam droeg als hij, Boudewijn. Het zijn niet de dagboeken van de persoon Boudewijn Büch, wel van het personage Boudewijn Büch⁹. Alsof er buiten het personage niets of niemand was.

Was hij daarom op zoek naar een dubbel? Voor zijn grote helden, Goethe en Mick Jagger, ging zijn adoratie zeer ver. Jagger heeft hij gedurende jaren achterna gezeten om een interview te krijgen¹⁰. Hij had een gigantische bibliotheek met daarin duizenden boeken over Goethe en hij bezocht ontelbare keren diens huis in Weimar. Mijn vriend Goethe, zo noemde hij hem. Maar al bij al bleek hij meer belangstelling te hebben voor het gebit van Goethe dan voor zijn boeken.

Hij was gefascineerd door het lichaam van Goethe: zijn prachtige donkere ogen, zijn gestalte, die zijn standbeeld niet naar waarheid weergaf, zijn zware stem waarvan Büch meende te weten hoe die had geklonken, zijn edele delen, die aldus Büch door het standbeeld in Weimar waarheidsgetrouw worden weergegeven. Op bezoek in Weimar kust hij het dodenmasker van Goethe en zegt: "Je kan maar op 1 manier nog dichterbij komen bij Goethe, dat is zijn kist openbreken en aan zijn botten likken. En ook dat zou ik doen!"¹¹. Büch, een charlatan?

In een interview verklaart Büch: "De centrale thema's in die duizenden stukken die ik inmiddels geschreven heb, zijn gekte, zelfmoord, eenzaamheid en dood (...) Mijn jeugdfoto's zijn lege witte hokjes met een kartelrandje. Ik ben ze al jaren aan het invullen (...) Alles wat ik schrijf is één grote verdediging."¹²

Zijn verhalen bleken dus gelogen. *So what!* Ook in een analyse gaat het niet om de feiten maar om het singuliere dat doorklinkt tussen de regels en dat gevat kan worden in een "ogenblik van zien", een instant de voir. Büch toonde iets van zichzelf. Hij was een fenomeen eerder dan een schrijver. Iets van zijn singulariteit werd tussen de regels door gecommuniceerd, als een gebeurtenis, een evenement. En een evenement, dat was hij wel! Hij heeft misschien weinig geschreven dat de moeite waard is, maar hij heeft van zijn hele leven zijn kunstwerk gemaakt.

Men noemt hem een charlatan. Bekeken vanuit de oriëntatie naar het singuliere was hij dat allerminst. Hij heeft door zijn werk en zijn leven proberen te spreken over iets waar geen woorden voor zijn.

9 http://www.vpro.nl/speel-WO_VPRO_5998355~boudewijn-b%C3%BCch-verdwaald-tussen-feit-en-fictie-regisseur-aan-de-keukentafel~.html

10 Humo 2691, 02/04/1992

11 <https://www.youtube.com/watch?v=Xp0Wdr8Gtfw>

12 Humo 2409, 06/11/1986 en 2691, 02/04/1992

De rechte draad [droit-fil] van de psychoanalyse is een zaak van verlangen¹

Peter Decuyper²

De term *droit-fil* of rechte draad vinden we terug in de textiel- en houtbranche. 'Rechte draads' wil zeggen: de draad van een stuk hout volgen, of in de textiel, volgens de scherpingdraad van geweven stoffen (scherpingdraden zijn de draden die in verticale richting worden opgespannen en waartussen inslagdraden geweven worden). De rechte draad is dus iets van de orde van een richt- of steunpunt, een te volgen lijn... maar ook iets dat toelaat dat iets geweven kan worden, een bepaald werk en product tot stand kan komen.

Bij het lezen van de eerste twee hoofdstukken van *Choses de finesse en psychanalyse* kan je er niet naast dat de notie 'verlangen' er meteen een centrale plaats krijgt. Jacques-Alain Miller ziet zich genooddaakt om tegen de stroom van de wereld in te gaan en te verdedigen dat de psychoanalyse meer is dan een beschavingsfenomeen, want anders zou ze gedoemd zijn om te verdwijnen. Wat hem aanzet om tegen de stroom in te gaan is het feit dat de analytische praktijk een zaak van verlangen is en geen zaak van remediëring, het is op die 'rechte draad' dat volgens hem moet gewed worden.³

Miller wijst erop dat sommige analytici afdwalen en dat een '*retour à Lacan*' nodig is om de zaak weer scherp te stellen en duidelijk te maken wat psychanalyse is en wat niet. Hij zal dan ook in deze eerste lessen refereren naar het onderzoek en onderwijs van Lacan m.b.t. het 'veld' van het verlangen. We lezen inderdaad hoe Lacan in *Séminaire V, Les formations de l'inconscient* stelt dat in het onderzoek naar de menselijke fenomenen verricht door de hele freudiaanse discipline het

verlangen de plaats van bevoorrecht element inneemt.⁴ In dit seminarie en het daaropvolgende *Le désir et son interprétation* articuleert hij verlangen en *jouissance*, bespreekt hij de dialectiek tussen verlangen en vraag, werkt er de formules en circuits van het verlangen uit en zijn *graphe du désir*.

Miller reageert tegen de tendens binnen de psychoanalytische gemeenschap om de focus te gaan verschuiven naar het therapeutisch handelen (zoals de overheid verwacht), met als 'rechte draad' de maatschappelijke norm van het gemiddelde. Men is steeds meer geneigd daaraan toe te geven, om zo erkend te worden door de overheid, subsidies te verwerven, te kunnen groeien. Even terzijde maar in associatie hiermee wil ik opmerken dat in de sector van de jeugdzorg kan vastgesteld worden dat de overheid nieuwe erkenningen en subsidiëringen koppelt aan een door haar gekozen werkvisie en methodiek. Wie kans wil maken op nieuwe middelen moet zich daarin inschrijven. Zo wordt de organisatie van bijkomende opvangplaatsen voor meisjes uit de gesloten gemeenschapsinstelling gekoppeld aan een criminologisch model en gefaseerd programma rond hervalpreventie en risicobeheersing. Het is dus een keuze om zich daar als instelling al of niet naar te plooiën.

Miller breekt daartegenover resoluut een lans voor de waarheid van de psychoanalyse als een zaak van verlangen. Het is een dispositief om een onuitgegeven verlangen te laten verschijnen waarvan – zo stelt hij iet of wat verrassend gezien gans het parcours van Freud, Lacan en zijn eigen onderwijs – «de structuur nog in grote mate miskend is». De vraag kan gesteld op welke punten die structuur nog miskend wordt?

Sta me toe hier een bruggetje te maken naar het NLS-thema van dit jaar: Rondom het onbewuste. Plaats en interpretatie van de onbewuste formaties in de psychoanalytische behandelingen.

Wat is de relatie tussen het verlangen en het onbewuste? Het verlangen is per definitie onbewust zouden we eenvoudigweg kunnen zeggen. Het is niet te verwarren met een bewuste wens of vraag, en het is dus ook niet eenvoudig door een cognitief zoekproces te achterhalen. Zoals loopbaan-coachen die samen met iemand op zoek gaan naar waar hij of zij goed in is en wat hij of zij eigenlijk wil.

Maar is het daarom een 'formatie' van het onbewuste? Ik denk het niet. De interpretatie van de formaties van het onbewuste (droom, lapsus, grap, symptoom) legt het onderliggende verlangen wel bloot. Lacan zegt dat we in de psychoanalyse te maken hebben met 'de effecten' van het verlangen. "... c'est aux effets du désir au sens très large – le désir n'est pas un effet à coté – que nous avons dans la psychanalyse à faire."⁵ Denken we maar aan het verschijnen van het verlangen in de overdrachtsfenomenen.

-
- 1 Bijdrage voor het Onderzoeksatelier *Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse* in *De Kring voor psychoanalyse van de NLS*, Gent, 18 februari 2017.
 - 2 Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Klinisch psycholoog. peter.decuyper1@telenet.be
 - 3 «qui est un objet de pari» zegt Jacques-Alain Miller bij aanvang van zijn eerste les (12/11/2008) van *Choses de finesse en psychanalyse*, cf. Miller, J.-A. (2008-2009) *L'orientation lacanienne*. Enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII.

4 Lacan, J. (1998 [1957-1958]). *Le Séminaire, livre V, Les formations de l'inconscient*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 251.

5 Lacan, J. (1998 [1957-1958]). *O.c.*, 251.

Op pagina 368 van zijn seminarie *L'éthique de la psychanalyse* stelt Lacan dat: "Indien de analyse een zin heeft, dan is het verlangen niets anders dan dat wat het onbewuste thema schraagt, de articulatie van datgene dat ons doet wortelen in een particuliere bestemming, welke met aandrang eist dat de schuld betaald wordt, en het komt terug, keert terug, en brengt ons telkens in een bepaald spoor [sillage], in het spoor van wat wezenlijk onze zaak is."⁶

'Le sillage du monde, de la norme' waarover Miller het in *Choses de finesse* heeft, kent dus als tegenpool 'le sillage du désir'.

De dimensie van verlangen is gearticuleerd aan de notie genieting

Lacan wijdt hoofdstuk 14 van *Les formations de l'inconscient* aan de relatie tussen verlangen en genieting. Hij stelt dat de genieting een notie is "die altijd min of meer geïmpliceerd is in de wijze waarop de notie van het verlangen gehanteerd wordt, en die verdiend ervan onderscheiden te worden..."⁷.

Miller articuleert op zijn beurt het verlangen aan de genieting, wanneer hij het heeft over de oorzaak van het verlangen. Het is een fundamentele eigenschap van het spreekwezen dat die oorzaak altijd contingent is, het heeft altijd te maken met een ontmoeting, een ontmoeting met de taal, met bepaalde betekenaars die inslaan op het lichaam en zo van de genieting iets singulier maakt.⁸ Die ontmoeting verloopt dus niet voor iedereen op dezelfde manier en bijgevolg is de genotswijze van iemand net als het verlangen, niet te normeren of te programmeren. Het is hierop dat alle universele discours hun tanden breken. "Dat is het schandaal.", zegt Miller. We kunnen hier verwijzen naar de getuigenis van Hélène Bonnaud als AE waarin ze de uitspraak aanhaalt die haar vader deed voor haar geboorte: "Als het een meisje is dan smijten we het uit het raam!". Ze ontdekte in haar analyse de impact van die woorden op haar bestaan en het effect daarvan in haar symptoomvorming, genieting en verlangen.⁹

Een beslissend criterium

De dimensie van het verlangen bevindt zich dus in het hart van de psychoanalytische praktijk en Miller brengt het hier als een beslissend criterium om psychotherapie en psycho-

6 Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *Le Séminaire, livre VII, L'éthique de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 368. (vertaling door auteur) "Si l'analyse a un sens, le désir n'est rien d'autre que ce qui supporte le thème inconscient, l'articulation propre de ce qui nous fait nous enraciner dans une destinée particulière, laquelle exige avec insistance que la dette soit payée, et il revient, il retourne, et nous ramène toujours dans un certain sillage, dans le sillage de ce qui est proprement notre affaire."

7 Lacan, J. (1998 [1957-1958]). *O.c.*, 251. (vertaling door de auteur)

8 *Choses de finesse en psychanalyse*, les van 19/11/2008: "... c'est une expérience vécue, c'est une rencontre, qui donne, pour chacun, à la jouissance, une figure singulière."

9 Bonnaud, H. (2014). Crisismomenten en aan-het-weten-verondersteld subject. In: *iNWIIT 13*, 305-317.

analyse, valse en ware psychoanalyse, scherp van elkaar te onderscheiden.¹⁰

Psychotherapie en valse psychoanalyse zijn de praktijk die uitgaat van de notie en het ideaal (en tegelijk de illusie) van mentale gezondheid en wat hiermee aan normen is verbonden. Hiertegenover plaatst hij de 'erotiek', zijnde 'het apparaat van het verlangen dat singulier is voor elkeen', een fundamentele afwijking en bizarrerie die zich aan geen enkele norm laat afmeten en dus extra-normatief is. Het is charlatanesk zouden we in de context van vandaag kunnen zeggen.

Van hieruit laat zich een duidelijk onderscheid definiëren tussen psychotherapie en psychoanalyse.

Standaardiseren versus expliciteren

Je kunt het 'verlangen' van het subject proberen te standaardiseren, door te stellen dat iedereen het zelfde moet willen. Iedereen moet in de pas lopen, moet de recht draad volgen van de meester, dezelfde idealen en normen delen. De meest extreme realisatie daarvan zien we zich afspelen in het dictatoriaal regime van Noord-Korea.

We zien dit streven naar standaardiseren van het verlangen weerspiegeld in bepaalde adjectieven: de 'autoritaire' psychotherapie, de 'correctieve' pedagogiek en de 'valse' psychoanalyse die een therapeutische finaliteit vooropstelt. De betrachting om iedereen in dezelfde pas te laten lopen wordt verpakt in juridische termen: iedereen heeft recht op van alles maar dan wel op de manier die door de meester vooropgesteld wordt. Lacan wijst op pagina 251 van *Le Séminaire V* op het feit dat in de tijd voor Freud er een morele bezorgdheid en ethiek overheerste die niet gericht was op het bestuderen van het verlangen maar het reduceren en disciplineren ervan. Een tijd die nu op dat punt meer dan ooit terugkeert en waar Yves Vanderveken op wees in zijn tekstje Toekomstperspectief? Een gevaarlijke sprong van 116 jaar terug in de tijd!¹¹

Psychoanalyse staat lijnrecht tegenover dit standaardiseren en disciplineren. Het is de ervaring die een subject toelaat zijn verlangen te expliciteren, "het authentieke van zijn verlangen te vervoegen"¹², en dit kan slechts gebeuren wanneer men elke therapeutische intentie aan de kant schuift. Als er therapeutische effecten zijn, dan zijn die niet het resultaat van een reductie van het verlangen tot het volgen van de norm, maar van het erkennen en autoriseren van het verlangen.

Dit expliciteren van het verlangen is geen eenvoudige zaak. Het vraagt een heel werk om het verlangen dat gekoppeld is aan 'de moraal van het goede' en dat het authentieke verlangen overdekt, te ontmantelen.

10 *Choses de finesse en psychanalyse*, les van 19/11/2008.

11 Tekst verschenen in *Kring Online 2*.

12 *Choses de finesse en psychanalyse*, les van 19/11/2008: "rejoindre l'authentique de son désir"

Verlangen en norm

Hoe zit het dan met de explicitering van het verlangen in het kader van de toegepaste psychoanalyse, bijvoorbeeld in een instelling? De instelling, gesubsidieerd en gereguleerd door de overheid, is bij uitstek het vehikel van het meesterdiscours. Denk maar aan de wijze waarop de onderwijsinstellingen telkens weer geïviseerd worden wanneer iets van het onbehagen in de cultuur de politiek en de media beïvoerd. Dan volgt steevast de directieve dat de scholen daar veel meer aandacht moeten aan besteden, lees: de leerlingen wat dat betreft moeten disciplineren.

Miller stelt in les twee de verhouding tussen verlangen en norm aan de orde. Geïnspireerd zijn door de psychoanalyse wil zeggen: het verlangen van het subject niet reduceren tot de norm, maar de norm te zoeken in het verlangen zelf. Hij verwijst naar zijn deelname aan gevalsbesprekingen in een voorziening waar medewerkers geïnspireerd zijn door de psychoanalyse. Ik citeer: “Ze vonden de norm in het verlangen zelf dat hen tussen de lijnen werd gecommuniceerd.”

Wat betekent dit ‘tussen de lijnen’? Het kan de valkuil openen van imaginaire invullingen op basis van ieders fantasma: “Ik denk dat hij dat doet of zegt omdat ...”. Moeten we er niet aan toevoegen dat het verlangen “naar de letter te nemen is”, zoals Lacan zegt in *La direction de la cure*¹³ en in zijn seminarie VI *Le désir et son interprétation*, waar hij verwijst naar de droomanalyses van Freud?

13 Lacan, J. (1966 [1958]). *La direction de la cure*. In: *Ecrits*, Paris, Seuil, 620.

Passe en poëzie¹

Stijn Vanheule²

In zijn inleidende tekst tot de Engelstalige editie van Seminarie 11 uit 1976, formuleert Lacan de volgende bedenking: "Quand l'esp d'un laps, ... l'espace d'un lapsus, n'a plus aucune portée de sens (ou interprétation), alors seulement on est sûr qu'on est dans l'inconscient."³ (p. 571) Vrij vertaald: pas indien de ruimte van de lapsus niet meer gevuld is met zin of interpretatieve betekenis, kunnen we zeker zijn dat we te maken hebben met het onbewuste. Dat wil zeggen: met het onbewuste als reële opwelling.

Op dat moment vertrouwt Lacan niet meer zo op de waarheidsdimensie van het onbewuste: "Il n'y a pas de vérité qui, à passer par l'attention, ne mente" schrijft hij ook. De waarheid die we over het onbewuste kunnen formuleren draait ons een rad voor de ogen omdat het ons laat denken dat we via het verhalende weten vooralsnog vat kunnen krijgen op ons gebrek-aan-zijn. Het onbewuste is in essentie een Reële of 'essentie-loze' gaping, waarover niets uitiem over te zeggen valt. Er valt daarentegen wel over te vallen, en over te lallen, maar narratieve constructies zijn niets meer dan handige bruggetjes die toelaten om in de hypokeimenon te blijven geloven; dus om het subject-gevoel hoog te houden, wat het Ik uiteraard maar al te graag heeft.

In de neurose wil het Ik de macht eventueel wel delen met het subject van het onbewuste, zo democratisch is het wel ingesteld, maar daarnaast ook de onberekenbaarheid van het Reële voor lief nemen, is iets anders. Vandaar dat Lacan vermoedelijk stelt dat het spreken over het onbewuste neerkomt op 'gehistoriseer': alle histories die over het onbewuste te vertellen vallen, komen voort uit het gehysteriseer van de analysant. Dit gehysteriseer is een effect van het analytisch discours, en net zoals alle andere discours, is het analytisch discours maar een manier van omgaan met de non-rapport; met de seksuele wanverhouding dus.

Deze opvatting heeft interessante implicaties voor ons denken over de analyticus en over de passe. Immers, de passe is een dispositief waarin aan een analyticus wordt gevraagd om iets te zeggen over de lotgevallen van diens onbewuste

en jouissance binnen de analytische kuur. Lacan merkt het volgende op over de analyticus: "l'analyste ne s'historise que de lui-même" (p. 572) en stelt tevens ook dat een analyticus slechts uit eigen beweging de stap naar de passe kan zetten. Dit laatste klinkt evident, maar is heel fundamenteel. Het einde van een analyse impliceert een implosie van het overdrachtelijk onbewuste, waardoor de motivatie om het voor een ander te doen – bijv. om de goedkeuring van de eigen analyticus of van een andere psychoanalytische held te oogsten – niet meer van tel is. Vandaar dat Lacan stelt dat men niemand kan opleggen om een getuigenis over de passe af te leggen, laat staan dat men de passe zou kunnen verheerlijken als de kers op de taart van iemands analytisch werk. Vanuit het Reële gedacht heeft de kuur geen slotstuk; er vallen geen kersen te verdienen.

De analyse produceert geen onderling vergelijkbare 'ieder-eens', maar een 'zootje ongeregeld' dat niet onder één noemer te klasseren valt schrijft Lacan: "D'où j'ai désigné de la passe cette mise à l'épreuve de l'historisation de l'analyse, en me gardant, cette passe, de l'imposer à tous parce qu'il n'y a pas de tous en l'occasion, mais des épars désassortis." (p. 573). Hij laat de passe aan degenen die vooralsnog iets willen zeggen over het Reële qua onmogelijkheid die ze hebben ontmoet, met alle risico's op het verkondigen van 'liegende waarheden': "Je l'ai laissée à la disposition de ceux qui se risquent à témoigner au mieux de la vérité menteuse."

In zijn seminarie van 21 januari 2009⁴ keert Miller terug naar deze tekst van Lacan, die hij situeert binnen het 'ieder-een is gek' tijdperk, om zich eveneens te buigen over het vraagstuk van de passe.

Vanuit de hypothese van het Reëel onbewuste gedacht, is het Symbolisch onbewuste een 'brouwsel van weten' over detail (lalangue); wat het produceert zijn semblants die een schijn van waarheid evoceren; een waas van waarheid die over het Reële wordt gespannen. Miller (p. 136) geeft aan dat dergelijke hystortisering binnen het psychoanalytisch werk fungeert als een antwoord op het verlangen van de Ander, in casu de analyticus. Het is op die manier een omweg van het Ik om grip te krijgen op wat aan de zelfreflectie ontsnapt.

In de mate dat het onbewuste Reëel is, is ze niets meer dan een opwelling die het spreekwezen te beurt valt. Zowel de zelf-reflectieve activiteit van het Ik, als het op waarheid gerichte spreken uit de psychoanalyse trachten die opwelling een plaats te geven. Ofwel door het in het imaginaire te plaatsen ('ik begrijp het') of het middels het imaginaire niet te zien; ofwel door het in het symbolische te gaan lezen als een manifestatie van waarheid. In de twee gevallen wordt de opwelling bevredigd. Of, zoals Lacan zegt in Seminarie XXIII (p. 78) "le vrai, ça fait plaisir ... Le réel, ça ne fait pas plaisir, forcément".

1 Bijdrage voor het Onderzoeksatelier *Zorgvuldigheidskwesties in de psychoanalyse* in *De Kring voor psychoanalyse van de NLS*, Gent, 18 februari 2017.

2 Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Klinisch psycholoog. stijn.vanheule@ugent.be

3 Lacan J. (2001 [1976]), *Préface à l'édition anglaise du Séminaire XI, in Autres Écrits*, 571.

4 Miller, J.-A. (2008-2009) *L'orientation lacanienne. Choses de finesse en psychanalyse*, enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII.

Op het einde van zijn tekst stelt Miller de vraag naar wie de analyticus is ten aanzien van het Reëel opwellende onbewuste en ten aanzien van de bedrieglijke hystorisering. Zijn antwoord is dat de analyticus iemand is die heeft geconcludeerd dat de hystorisering onmogelijk is. Of anders gesteld: iemand die voeling heeft met het feit dat elke hystorisering de non-rapport afdekt.

De vraag is welke waarde we binnen dit paradigma kunnen toekennen aan de getuigenissen van de passe. Het kernprobleem waar we op botsen is dat er bij een getuigenis steeds twee partijen zijn: degene die getuigenis aflegt en degenen die getuige zijn.

Vanuit de hystorisering gedacht zijn vooral de getuigen een problematische component binnen het dispositief. Getuigenissen over een passe articuleren een verhaal. Ook al heeft een passant zijn eigen hystorisering doorprikt door te botsen op het Reële in het eigen doen en laten, diens verhaal vormt onvermijdelijk een hystorie voor het publiek. Het publiek is geneigd om te miskennen dat er geen enkele gelijkenis is tussen de ene getuigenis en de andere, vanuit het verlangen naar een algemene wet die de onverbiddelijke contingentie aan banden legt.

Vanuit de late Lacan gedacht, lijkt elke getuigenis van de passe me vooral een performance, waarbij iemand in zijn eigen taaltje, in zijn eigen detail (lalangue) de botsing met opwellingen uit het Reële evoceert. Toehoorders daarentegen, vooral als ze niet zelf hun imaginaire tanden hebben stukgebeten op het Reële, zijn geneigd om te assumeren dat degene die getuigenis aflegt spreekt in de gedeelde taal en dus effectief een verlicht weten heeft over het onbewuste. Op die manier komt het veronderstelde weten langs een achterpoortje opnieuw binnen. De vraag die ik me naar aanleiding van de lectuur van Lacan en Miller stel, is hoe we dergelijk misverstand kunnen vermijden.

Ik denk dat het kan door getuigenissen van de passe niet te benaderen via de hystoriserende semantiek, maar via de poëzie. Poëzie speelt zowel op het betekende als op de dimensie van de letter. Langs die weg evoceert ze een plaats voor de detail binnen een wereld die gericht is op gedeelde taal, en is ze in staat om het misverstand van de hystorie in haar imaginaire statuut een hak te zetten. Voor een goede verstaander is een getuigenis over een passe dus geen feitelijk relaas, maar een poging om via een poëtische hystorie iets te zeggen over wijzigingen in de manier waarop een passant zich verhoudt met de non-rapport.

**GGZ IN BELGIË
DOORGELICHT**

Uitsluiten voor Dummies

Geert Hoornaert¹

De wet De Block en het KCE-rapport dat er aan samenhangt vertonen bijzonderheden die geïnterpreteerd moeten worden.² Waarom organiseert een Staat die failliet is een terugbetalingsmodel dat één en ander zal gaan kosten? Waarom was het, en dat was de onwrikbare wil van De Block, plotse-ling nodig, noodzakelijk zelfs, om de psychotherapie in te schrijven binnen het medische?

Laat ons proberen deze vragen te beantwoorden door het dispositief dat men wenst op te leggen (het model uit het KCE-rapport) nader te bekijken en laat ons daarbij alle aandacht schenken aan de effecten die dit dispositief teweeg zal brengen. Daar deze effecten voorspelbaar zijn, zijn ze gekend en dus gewild door de experts. Wanneer men deze premisse, die rationeel is, aanvaardt, dan dringt er zich een conclusie op: de wet en het KCE organiseren geen zorgmodel maar zijn in het leven geroepen om het uitsluiten uit zorgtrajecten mogelijk te maken.

Hoe gaat dit in zijn werk? U weet dat de bestaande trajecten in de GGZ, deze die moeten verdwijnen, geen 'procedures' bevatten om een patiënt uit te sluiten. Deze trajecten staan maximaal open en zijn minimaal onderworpen aan voorwaarden. Dit is wat nu kapot moet. Om dit te bekomen heeft men drie zaken nodig: een discours, een dispositief (het project van het KCE) en een mechanisme (de nieuwe wet).

Het discours is gekend. Het is alarmistisch en zegt: 'dat wat bestaat lijkt nergens op en wij hebben daar de oplossing voor'.

Het mechanisme is cruciaal en functioneert als volgt:

1. Men haalt de psychotherapie uit haar plaats in het Koninklijk Besluit 78 om ze in te schrijven in een wet die de geneeskunde moet reglementeren (men maakt er een gezondheidszorgberoep van).
2. Deze wettelijke inschrijving is noodzakelijk, daar ze de voorwaarde vormt voor een mogelijke terugbetaling.

1 Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPaK-Gent. Klinisch psycholoog. hoornaert.geert@telenet.be

2 Vertaling, nagelezen door de auteur, van de lezing gebracht op de meeting *De wet op de geestelijke gezondheidsberoepen: Inzet en gevaren*, te Brussel op 21 oktober 2016.

3. De terugbetaling is op haar beurt noodzakelijk, daarom enkel via de terugbetaling aan patiënten en psy's voorwaarden kan opleggen.

Om het nog anders te formuleren: deze wet maakt, middels de aan de terugbetaling gerelateerde voorwaarden, een procedure van uitsluiting van de patiënt uit het zorgsysteem mogelijk.

Dit is een ongeziene verandering binnen ons veld, en een regelrechte verschrikking.

We citeren De Block: "als er geïnvesteerd wordt in mensen opdat ze het werk zouden hervatten, hebben we dan niet het recht om van hen te verwachten dat ze meewerken?"³. Als ze dat niet doen, dan sanctioneren we. Wat er dus georganiseerd wordt, is niet de zorg, maar een blootstelling van de patiënten aan de machten die in voege zijn, machten die zelf gebruikt gaan onder de dwang van economische beperkingen.

Het dispositief stamt uit de gatekeeping theory en brengt een radicale verandering met zich mee binnen de klassieke definities van wat een patiënt is, wat een psycholoog is, en wat een menselijke ontmoeting tussen iemand die lijdt en diegene tot wie dit lijden zich richt inhoudt.

Van zodra een patiënt ingevoegd wordt binnen het dispositief van het KCE, verkrijgt hij een nieuwe, dubbele definiëring. Links, op het vakje 'start', staat een fragiel wezen dat opbokst tegen al te hoge drempels en al te lange wachtlijsten, een zielenpoot die verloren loopt in een doolhof van een ondoordringelijk aanbod: die moet gered worden! Rechts, aan de uitgang, is hij een profiteur, een onwillige, een ondankbare refuznik: weg ermee! Tussen die twee zijswijzen in ligt de ruimte waarin de metamorfose van de patiënt zich voltrekt, en dit in 1 tot 15 sessies.

Het is binnen deze metafysische conversie dat het Evidence Based gedachtegoed haar mooiste rol mag spelen. Waarom moet de operatie die een lijdende persoon zal omdopen tot een klaploper Evidence Based zijn? Dat is de logica zelve. Mocht de methode zich als feilbaar afficheren, zou er een marge resten waarlangs de sancties als onrechtvaardigheden zouden kunnen gepercipieerd worden; men zou zich van doelwit vergist kunnen hebben. Wanneer de methode zich echter als onfeilbaar promoveert, bereikt men wat er beoogd wordt: met een onfeilbare methode komt de fout fataal bij de patiënt te liggen en is sanctioneren de rechtvaardigheid zelve.

En wat wordt een psy binnen deze affaire? Voor het KCE is hij het koninginnenstuk binnen dit project dat de uitsluiting organiseert. Hij wordt vriendelijk uitgenodigd niet langer na te denken en rustig alles te verraden, zijn patiënten, zijn ethiek, zijn vorming: hij mag nu een Eichmannetje van de zorg worden. Hij zal enkel een beetje terug naar school moeten, om de prikkeldraad die hij in zijn toegereikte hand houdt goed te leren verbergen.

3 *De Standaard*, 18 juli 2016.

Weldra zullen we zien of zijn vorming de psy immuun heeft gemaakt voor de verleiding om een dergelijk functionaris te worden, een dergelijke uitvoerder van een banaal kwaad. Persoonlijk en zonder enige trots beschouw ik mijn expertise en mijn morele onafhankelijkheid als superieur aan deze van die experten. En ik ben verre van de enige. Samen met hen weiger ik met een zeer beslist NEEN deel te nemen aan dergelijk gekonkel. Deze NEEN is niet onderhandelbaar, kalm en rationeel qua substantie, en evident in haar motieven.

Een tirannieke Ander

Jonas Verbauwhede¹

Op twee februari jongstleden verscheen een artikel in De Morgen waarvan ik de koude rillingen nog steeds voel lopen langs mijn rug. Onderzoekers: "Kijk bij behandeling jonge crimineel ook naar biologische factoren".

Aanwijzingen?

Het Nederlandse wetenschappelijk onderzoeksbureau van het ministerie van Veiligheid en Justitie (WODC) stelde een rapport op voor het Nederlandse parlement, waarbij ze aanmaant dat justitie bij de aanpak van jonge delinquenten zich meer zou gaan richten op biologische verklaringen voor hun crimineel gedrag. Er wordt volgens hen teveel gekeken naar sociale en psychologische factoren. *Terwijl er ook **aanwijzingen** zijn dat een lage rusthartslag een risicofactor is voor het ontwikkelen van een probleemgedrag.*

Wat ze voorstellen is hallucinant, de *delinquente* jongeren zouden uitgerust worden met *wearables*, *draagbare gadgets* waarmee ze *regelmatig de hartslag, huidgeleiding en ademhaling van de jongeren kunnen meten, wat een indicatie kan geven van hun stressniveau. Met speekselonderzoek kan worden vastgesteld hoeveel stresshormoon ze in hun lichaam hebben. ... ook het verstrekken van voedings-supplementen (vooral visvetzuren) kan nuttig zijn, aldus het WODC. Er zijn **aanwijzingen** dat die visvetzuren bijdragen aan het verminderen van agressief en impulsief gedrag.*

Dit is tweemaal een aanwijzing die voor mij eerder neigt naar een afwijzing. Een afwijzing van het subjectieve. Maar het is nog niet gedaan, het artikel eindigt met *de wetenschappelijke basis voor die praktijktoepassing is nog niet erg stevig, erkent het WODC... Toch menen de onderzoekers dat niet moet worden afgewacht totdat de wetenschap consistent bewijs heeft gevonden.... Zij pleiten ervoor om in jeugdinstellingen een aantal proefprojecten op te zetten en die te koppelen aan wetenschappelijk onderzoek.*

Exit subject, Exit overdracht, Exit hulpverlener

Even dacht ik een scenario gelezen te hebben van het vierde seizoen van 'Black Mirror', een Britse anthologieserie die de duistere zijde van het leven en technologie toont. Sta mij toe de elementen uit bovenstaand artikel in te zetten voor een mogelijks scenario van deze reeks: jongeren die een misdaad hebben gepleegd, of beter nog, jongeren waarvan men na herhaaldelijke meting gemerkt heeft dat zij een lage rusthartslag hebben en dus tot de risicogroep behoren, worden door de jeugdrechter verplicht een behandelprogramma te volgen in een gesloten setting. Voorafgaand aan hun opname ondergaan ze een operatie, waarbij zowel een meetapparaat als een infuus pompje worden ingebouwd. Aangekomen in de voorziening worden ze in een eerste fase gemonitord door de bewakers (want hulpverleners zijn hier overbodig). Deze controleren de hartslag, de huidgeleiding, de ademhaling, ... Op basis van die resultaten zullen ze een dosis visvetzuren bij de jongere in kwestie inpompen. In een volgende fase leren ze de jongeren hun eigen waarden te meten en de gepaste dosissen visvetzuren toe te dienen. Men leert ze ook uitlokkende stressfactoren te vermijden en via educatieve computerspelletjes hun gedrag te monitoren.

Willen we geloven dat deze *aanwijzingen* en *veronderstellingen* kloppen, willen we ons laten verleiden om proefprojecten op te zetten? Vandaag de dag wordt des te meer duidelijk dat de psychoanalyse niet de waarheid behelst, maar in de eerste plaats een ethische keuze is. De keuzes die we vandaag moeten maken, hebben impact op de verdere ontwikkeling van onze hulpverlening.

Science Friction

En sta mij toe hiervoor de voorlaatste aflevering van het derde seizoen in te roepen.

Het overgesubsidieerde leger moet de arme bevolking beschermen tegen 'roaches', een soort zombieachtige wezens die enkel lijken te schreeuwen. Om hun zintuigen te verscherpen en om beter met elkaar te kunnen communiceren worden de soldaten geüpgraded met het MASS systeem. Het systeem wordt bij hen ingebouwd en legt een film over de werkelijkheid. Een soort van prefab fantasma. Het helpt hen focussen, het helpt om met elkaar te communiceren, het stuurt hun dromen.

Tijdens een confrontatie tussen een soldaat en twee van die 'roaches' proberen deze laatste zich te beschermen met een futiel technologisch object. De roaches hebben geen schijn van kans, maar het object zorgde wel voor een verstoring. Vanaf dan mankeert er iets aan het MASS systeem van deze soldaat. In een volgende confrontatie valt zijn systeem uit en daarbij ook de film die het over zijn waarnemingen legde. Hij ruikt en ziet dat de 'roaches' geen zombies zijn, maar doodgewone angstige mensen. Waardoor hij zich keert tegen een andere soldaat die hen probeert te vermoorden.

1 Klinisch psycholoog, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. verbauwhede.jonas@gmail.com

Terug in de basis wordt hij opgesloten. Een 'coach' legt hem uit dat het MASS systeem het ultieme wapen is, omdat het de soldaten helpt de 'roaches' efficiënt uit te schakelen. Ze zien ze niet meer als mens, ze horen hun geschreeuw niet, ze ruiken hun bloed of uitwerpselen niet, het schakelt de empathie uit. Dit is nodig want de 'roaches' zijn een categorie van mensen met een verhoogd risico op kanker, MS, een laag IQ, delinquente neigingen en afwijkend seksueel gedrag.... Kortom ze zijn een gevaar voor de maatschappij en de volgende generaties. De soldaat krijgt de keuze: ofwel gaat hij akkoord met het resetten van het MASS systeem, waarbij alle herinneringen van de vorige dagen ook worden gewist en hij opnieuw aan het moorden kan, ofwel laat hij zich opsluiten en worden de beelden van de laatste dagen continu op zijn netvlies geprojecteerd...

Ethiek

De technologische en wetenschappelijke evoluties beloven een éénduidige waarheid. Vermoedens en aanwijzingen zijn voldoende om duidelijke acties vorm te geven. Georiënteerd vanuit een leugenachtige zekerheid die het reële bedekt. Hulpverlening is in deze geen overdrachtelijke kwestie meer, maar een verhouding zonder tekort, het toedienen van de correcte dosissen, de verantwoordelijkheid van de 'jonge crimineel' om zijn programma goed te doorlopen.

We leven in verwarrende tijden, waarbij veel verschillende informatie op ons afkomt en wij elk verantwoordelijk zijn voor wat we al dan niet voor waar aannemen. Het is dan ook niet toevallig dat op verschillende terreinen (religie, politiek, ...) het populisme aan aanhang wint. Met hun leugenachtige waarheid verleiden ze ons massaal om onze verdeeldheid op te geven. We winnen hierbij een ontslag aan verantwoordelijkheid.

Wat wordt onze keuze, de rode of de blauwe pil? Ook in onze huidige maatschappij waarbij de technologie belooft elk euvel op te lossen, moeten we de plaats van het subject vrijwaren. De technologie en wetenschap zijn ons genegen, zolang we ook de ethiek in rekening brengen.

Domme psychotherapeuten en domme patiënten¹

Lieve Billiet²

Het zal intussen niemand meer verwonderen. Geen nieuws groot of klein in verband met de wettelijke regeling van de geestelijke gezondheidszorgberoepen of Koen Lowet verschijnt in de pers. Nu dus ook weer naar aanleiding van het arrest van het Grondwettelijk Hof dat een artikel uit de wet tot regeling van de geestelijke gezondheidszorgberoepen van Minister Maggie De Block opschort (de Standaard, 23 december 2016, http://www.standaard.be/cnt/dmf20161223_02642899). Het artikel in kwestie bepaalt dat psychotherapeuten zonder gezondheidszorgdiploma die reeds aan de slag waren voor 1 september 2016 na het in voege treden van de wet nog slechts onder supervisie mogen verder werken. Dergelijke bepaling die bestaande praktijken van de ene dag op de andere onwettig maakt in plaats van overgangsmaatregelen te voorzien, is nu opgeschort.

En wat haast Koen Lowet zich nu op te merken naar aanleiding van dat arrest? Heel eenvoudig gesteld: die psychotherapeuten zijn dom. "Ze schieten in hun eigen voet". Nee sterker, ze zijn oerdom, want "ze schieten (weer maar eens) in hun eigen voet". Het resultaat van hun manoeuvre zal immers zijn dat ze niet zullen kunnen meegenomen worden in een financiering als die er later zou komen. Of wat Lowet beweert, klopt, is nog maar de vraag³, maar het is niet die vraag die ons hier nu interesseert.

Die financiering, daarover gaat het ook weer in het artikel "Jongeren aan de pillen, bij gebrek aan alternatieven". (De Standaard 27 december 2016) Straks wordt psychotherapie eindelijk financieel haalbaar voor iedereen, het is één van de mantra's van de promotors van de wet. Maar het is vooral ook één van de formules waarmee het publiek zand in de ogen gestrooid wordt. Wie het rapport van het KCE

- 1 Deze bijdrage verscheen op woensdag 28 december 2016 op De Wereld Morgen: <http://community.dewereldmorgen.be/lieve-billiet>
- 2 Analytica Lid van de School (AME) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPaK-Gent. Klinisch psychologe. billietlieve@gmail.com
- 3 Zie het antwoord van Meester Letellier op de uitspraken van Koen Lowet naar aanleiding van het arrest van het Grondwettelijk Hof: <http://www.alter-psy.org/Reponse-de-Me-Letellier-au-communicue-de-presse-de-la-FBP.html>

leest over hoe die financiering er dan wel zou uitzien, beseft dat de keerzijde van dat 'geschenk' niet min is. (<https://kce.fgov.be/nl/publication/report/organisatie-en-financieringsmodel-voor-de-psychologische-zorg>) Die keerzijde is het format waar elke psychotherapeutische praktijk in geduwd zal worden. Voorwaar een erg hoge prijs die betaald zal moeten worden voor (bijna) gratis psychotherapie ... niet in het minst ook door de patiënt.

Ach, er wordt natuurlijk wel lippendienst bewezen aan de 'therapeutische vrijheid' van elke geestelijke gezondheidszorgwerker, er wordt natuurlijk wel herhaald dat de Hoge Gezondheidsraad in haar advies 7855 de werkzaamheid van vier psychotherapeutische oriëntaties erkende (<http://www.health.belgium.be/nl/advies-7855-psychotherapieen>), ... Feit is intussen dat het voorgestelde format zelf zo fundamenteel ingaat tegen alles wat in praktijken die het spreken een centrale plaats geven essentieel is, dat het die in feite onmogelijk maakt: zo is daar bijvoorbeeld het gegeven dat diagnose en 'behandeling' zo verweven zijn dat ze niet zomaar 'in de tijd' op te splitsen zijn, alsof van het tweede pas werk kan gemaakt worden, eens het eerste achter de rug is. Een behandeling waarin 'gesproken' wordt, is een behandeling die niet volgt op een reeds gestelde diagnose, maar die in essentie zoekt hoe het particuliere lijden van die bepaalde patiënt zich laat definiëren, preciseren, benoemen. Dat werk van precisering, van benoeming, van 'diagnose' zo men wil, is de behandeling. Verder ook het gegeven dat therapeuten niet louter dragers van kennis en verschillende graden van expertise zijn, maar ook overdrachtelijk geïnvesteerd worden en als dusdanig onderweg niet zomaar inwisselbaar. Of nog het gegeven dat psychische problemen zelden (alleen maar) zijn wat ze lijken en nooit simpel. En zo kunnen we nog wel even doorgaan...

De meeste problemen zijn eenvoudig en snel te behandelen, hoort men nochtans vanuit een bepaalde hoek telkens weer herhaald. Als de patiënt meewerkt ten minste. Tja. Sinds wanneer zouden we van een patiënt kunnen verwachten dat hij meewerkt? En waaraan eigenlijk? Psychische problemen hangen samen met de menselijke conditie en zijn niet te behandelen met eenvoudige recepten en veel goede wil. Freuds onverdroten arbeid leverde ons een magistrale inzicht in de complexiteit van de menselijke psyche op en leverde ons noties als de 'weerstand', de 'therapeutisch negatieve reactie', de 'doodsdrift', de 'negatieve overdracht'. We danken die noties aan het feit dat Freud het mislukken van een therapie nooit zomaar toeschreef aan slechte wil of domheid van een patiënt, maar zich afvroeg wat hij over het hoofd had gezien of waarin zijn theorie tekortschoot telkens de therapie niet de verhoopte resultaten opleverde of een patiënt hem de bons gaf. Eigenlijk telkens een patiënt zich gedroeg precies zoals die domme psychotherapeuten die niet willen luisteren naar iemand die het beter weet en zichzelf daardoor schade berokkenen.

Misschien zijn die psychotherapeuten dus helemaal niet dom, evenmin als Freuds patiënten dat waren. Ze lijken dat alleen voor wie mordicus vasthoudt aan zijn eigen kader, voor wie zijn eigen blinde vlekken weigert in vraag te stellen.

Koen Lowet stelt dat de psychotherapeuten die zichzelf buiten de wet De Block plaatsen, de formidabele voordelen van die wet die een gigantische sprong voorwaarts is, meteen ook zullen mislopen. Maar als die wet werkelijk zo formidabel is, waarom stemt die zoveel van mijn collega's psychologen en psychotherapeuten, die wél een gezondheidszorgdiploma hebben, die klinische psycholoog zijn én een psychotherapeutische vorming achter de rug hebben, die in aanmerking zullen komen bij die financiering, en die van al die andere voordelen van de wet zullen kunnen genieten, dan zo ongelukkig? Waarom baart die hen zo'n grote zorgen? Waarom is er zo'n massaal protest tegen? Want dat is er inderdaad.

Een wettelijke regeling van de geestelijke gezondheidszorgberoepen was dringend nodig gelet op de exponentiële toename van psychische problemen lezen we in de memorie van toelichting van de wet, want depressies en *burnouts* swingen de pan uit en de daarmee gepaard gaande langdurige arbeidsongeschiktheid vormt een steeds hogere economische belasting. Zo kan het niet verder! Kan best zijn... Alleen dreigt met de huidige wettelijke regulering de remedie erger te worden dan de kwaal. Wie weet kondigt een persbericht straks aan dat depressie en *burnout* epidemische vormen aanneemt bij psychologen en psychotherapeuten, ja dat wel sprake lijkt van een heuse beroepsziekte? Of zullen ze eerder last krijgen van *bored out* als hun werk zo gestandaardiseerd en geprotocolleerd raakt dat het verlangen buiten spel gezet wordt?

We hebben geen nood aan volgzaam patiënten maar aan patiënten die ons iets leren, die ons verplichten onze grenzen te verleggen, die ons verplichten de behandeling telkens weer her uit te vinden.

KLIPsy, een noodzaak Voor een ethiek van het verschil¹

Nathalie Laceur²

Medio december 2016 werd KLIPsy opgericht, een beroepsvereniging van klinisch psychologen voor praktijken die het spreken centraal stellen.³ Daarmee is KLIPsy de tweede beroepsvereniging van klinisch psychologen in Vlaanderen, naast de Vlaamse Vereniging van Klinisch Psychologen (VVKP) die gefedereerd is met de Belgische Federatie van Psychologen (BFP). De stichters zijn van mening dat de oprichting van KLIPsy noodzakelijk was nu er werk zal gemaakt worden van de uitvoeringsbesluiten voor de nieuwe wet ter regeling van het psy-veld. Waarom precies?

De miskende diversiteit van het psy-veld in de wet De Block

Het veld van de geestelijke gezondheidszorg is zeer gediversifieerd en verschillende oriëntaties op de behandeling van psychisch lijden bestaan er naast elkaar – hetgeen de rijkdom van dat veld uitmaakt.

De wet De Block ter regeling van dat veld, beweert twee ‘problemen’ in één beweging te kunnen oplossen. De “complexiteit” eigen aan het psy-veld dient niet gerespecteerd maar opgelost te worden en dit door praktijkwerkers tot een eenzijdige vorm van hulpverlening te verplichten: enkel behandelingen waarvan de effectiviteit *evidence based* is, worden toegelaten. Waardoor meteen ook het probleem van ‘charlatanisme’ van de baan zou zijn.

In de aanloop van de stemming klonk er vanuit de verschillende hoeken van dat psy-veld verontwaardiging omdat de Minister een veld regelde dat ze blijkbaar nauwelijks geconsulteerd had. Tal van petitie leverden samen zo’n 22000 handtekeningen op. De Block negeerde dit zeer divers pro-

test. Toen de wet werd goedgekeurd, reageerden de bovengenoemde beroepsverenigingen (de BFP en de VVKP) opgelucht en tevreden. Meteen werd duidelijk met wie De Block wel aan tafel had gezeten.

De verzwegen keerzijde van de terugbetaling

Hoe zit dat precies met de terugbetaling van psychotherapie waarover men vaak eenzijdig positief communiceert? Daarvoor dienen we het rapport⁴ van het Federaal Kenniscentrum (KCE) voor de Gezondheidszorg te lezen, dat de basis vormt van de wet. In dit rapport, dat op vraag van het RIZIV, de FOD volksgezondheid én de VVKP werd opgesteld, stelt het KCE een “organisatie- en financieringsmodel van de psychologische zorg”.

Een van de “kernboodschappen” van het rapport luidt dat “milde en matige psychische problemen niet alleen voor de betrokkene, maar ook voor de maatschappij een grote belasting zijn, in de vorm van ziekteverzuim en verlies van productiviteit”. Dat kan best zijn, maar zulke boodschappen mogen niet de kern worden waarrond klinische zorg die naam waardig, wordt uitgetekend.

Dit dreigt binnenkort wel het geval te worden. In het KCE-rapport worden psychische problemen immers herleid tot arbeidsdisfunctionaliteit en psychologische zorg tot dat “professioneel duwtje in de rug dat voor velen misschien voldoende zou kunnen zijn om hun energie en weerbaarheid terug te vinden” ... op de arbeidsmarkt, welteverstaan. “Adviserende psychologen verbonden aan betalende organisaties” zullen op grond van een “functioneel bilan” de exacte duur (het aantal sessies, zo wordt meermaals benadrukt, dient beperkt te worden) en de aard van die zorg bepalen. De klinisch psycholoog wordt daarmee slechts de uitvoerder van een door hen opgelegd zorgprotocol en de patiënt kan niet anders dan dat protocol te doorlopen, zo niet verliest hij zijn recht op terugbetaling.

Meteen wordt duidelijk hoe de eenzijdige promotie van de *evidence based psychology* (EBP) hand in hand gaat met een gezondheidsbeleid dat inzet op een spoedig herstel van productiviteit. De EBP gaat er namelijk prat op via geprotocolleerde behandelingen snel op voorhand vastgelegde resultaten te kunnen boeken. Het gaat om zichtbare resultaten: gedragswijzigingen. De EBP focust namelijk uitsluitend op de observeerbare effecten van het psychisch lijden (bv. ziekteverzuim), omdat die gecategoriseerd en bijgevolg statistisch kunnen verwerkt worden – daaraan dankt ze overigens haar *evidence based* certificaat.

KLIPsy waarschuwt voor de mogelijks nefaste effecten van behandelingen die de oorzaak van een gedrag, die geval per geval verschilt, en het even persoonsgebonden lijden,

1 Deze bijdrage werd op 1 februari 2017 gepubliceerd op de digitale nieuwssite [knack.be](http://www.knack.be/nieuws/belgie/wordt-een-klinisch-psycholoog-een-wolf-in-schaapsvacht-voor-wie-niet-meer-productief-is/article-opinion-809523.html) <http://www.knack.be/nieuws/belgie/wordt-een-klinisch-psycholoog-een-wolf-in-schaapsvacht-voor-wie-niet-meer-productief-is/article-opinion-809523.html>

2 Voorzitster KLIPsy. Analytica met Praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPaK-Gent. Klinisch psychologe. laceur.nathalie@gmail.com

3 KLIPsy is het Nederlandstalig equivalent van APPELpsy dat in Franstalig België werd opgericht.

4 <https://kce.fgov.be/nl/publication/report/organisatie-en-financieringsmodel-voor-de-psychologische-zorg#.WUurjjiOIGL8>

dat niet zelden persisteert eens het gewenste gedrag bereikt is, ongemoeid laten.

Verwerping van het lijden

Met de wet De Block en het KCE-rapport, dreigt 'zorg' voor een persoon die psychisch lijdt, voortaan eenzijdig te vertrekken vanuit een bezorgdheid om de maatschappelijk-economische effecten van dat lijden en riskeert de remediëring aan deze effecten de finaliteit te worden van die zorg.

KLlpsy wil die klinisch psychologen vertegenwoordigen die zich op het psychisch lijden van mensen willen blijven focussen. Daarom ook stellen zij in hun praktijk het spreken van de patiënt centraal. Want het is slechts door te luisteren naar een patiënt (i.p.v. hem te observeren met checklists) dat duidelijk wordt dat een probleem dat ogenschijnlijk bij meerdere mensen voorkomt, een zeer persoonsgebonden, niet te veralgemenen dimensie heeft. Het is op die eigenheid die slechts binnen de therapeutische band aan het licht komt, dat deze klinisch psychologen beslissingen nemen omtrent de aard, richting, duur en finaliteit van de behandeling.

Naar een veralgemeende vorm van charlatanisme?

Door bij wet vast te leggen aan welke "wetenschappelijke" evaluatiecriteria de psychologische zorg dient te voldoen, zullen klinische praktijken die sinds jaar en dag patiënten hebben geholpen en waarvan de werkzaamheid geval per geval bewezen wordt, juist omdat ze vertrekken van de onmogelijk te categoriseren eigenheid van een persoon, in de toekomst niet meer geduld worden. Charlatans zijn die hulpverleners, die, hoe intensief en permanent hun vorming ook is, anders werken dan zij die de hegemonie over het psy-veld willen claimen.

De vraag dient gesteld of het verdwijnen van die klinische praktijken in het toekomstig *evidence based* zorgbeleid, juist niet de deur open zet voor een andere vorm van charlatanisme die ditmaal effectief in het nadeel van de patiënt speelt.

De klinisch psycholoog wordt een wolf in schapenvacht voor mensen die niet meer productief zijn of bij wie de voorgeschreven behandeling niet de verhoopte effecten heeft. Hij mag misschien nog wel eventjes het adres spelen waar de meeste intieme informatie wordt gedeponereerd, maar vroeg of laat wordt hij verplicht klokkenluider te zijn en de intimiteit van zijn patiënt te grabbel te gooien in het functioneel bilan ten behoeve van de adviserend psycholoog.

Toenemende segregatie zal daarvan het gevolg zijn. Als blijkt dat die klinisch psycholoog eigenlijk slechts een soort arbeidsinspecteur is, dreigen mensen die zich juist overeind konden houden dankzij die therapeutische vertrouwens-

band, voortaan af te haken, met alle gevolgen van psychische destabilisering. Daarnaast valt te verwachten dat bij de meest hulpbehoevende mensen de opgelegde behandeling niet altijd het gewenste effect zal hebben binnen de voorgeschreven termijn. Ze zullen met argumenten als "gebrek aan motivatie", "tegenwerking" etc. uit de zorgcircuits geweerd worden.

Dan toch geen uniform psy-veld in de toekomst?

Eind 2016 deed de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu via het Staatsblad een oproep aan beroepsverenigingen om zich kandidaat te stellen voor de Federale Raad voor de Geestelijke Gezondheidszorgberoepen. Die laatste moet werk maken van de uitvoeringsbesluiten van de nieuwe wet.

Misschien biedt dit heel wat actoren van het gediversifieerde psy-veld alsnog de mogelijkheid een andere, meer klinische, en tot dusver genegeerde visie op zorg te laten horen en wordt de democratische besluitvorming dan toch nog in ere hersteld. Wie weet?

KLlpsy wil daar alleszins op wedden en heeft haar kandidatuur ingediend.

Welke hervormingen worden precies binnen de Geestelijke Gezondheidszorg doorgevoerd? ¹

En welke effecten kunnen we verwachten op het vlak van de uitoefening van de psychotherapie?

Glenn Strubbe²
en Els Van Compernelle³

Situering

Van overheidswege wordt het veld van de Geestelijke Gezondheidszorg diepgaand hervormd. Op 10 juli 2016 werd de wet De Block gestemd, die de GGZ-beroepen regelt. Deze wet vervangt de wet Onkelinx uit 2014 en is op een andere leest geschoeid. Deze leest werd onder meer gevormd door de resultaten uit een onderzoek dat het Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (KCE) uitvoerde en de aanbevelingen die zij van daaruit naar voor schoof. De wet zelf bepaalt wie de uitvoerders zullen zijn van de psychologische zorg, terwijl het KCE-rapport uittekent binnen welke constellatie deze hulpverleners zullen werken.

Wat zeggen deze documenten en tot welke gevolgen kunnen ze leiden?

Voorafgaande opmerking. Best case – worst case

Een wet kan altijd op vele verschillende manieren geïnterpreteerd en uitgevoerd worden en vertoont ook altijd leemtes en onduidelijkheden. Een wet is geen contract, dat een stuk minder dubbelzinnig is. Het is als een hypotheeklening

- 1 Deze bijdrage werd op 12 december 2016 via 'KringNLSNU!', de mailinglist van De Kring voor Psychoanalyse van de NLS verspreid.
- 2 Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Klinisch psycholoog. glenn.strubbe@gmail.com
- 3 Analytica met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Klinisch psychologe. e.vancompernelle@gmail.com

met variabele rentevoet. Er is dus ook altijd een *best case* scenario en een *worst case* scenario denkbaar.

De koers die de huidige regering vaart, doet vermoeden dat we minstens met een *worst case* scenario rekening moeten kunnen houden als het op het menselijke aspect van de zaak neerkomt. Het is in deze optiek dat de hierna volgende lectuur moet gelezen worden.

De wet ter regeling van de GGZ-beroepen (Minister Maggie De Block)

– Wie mag psychotherapie beoefenen en hoe?

De wet, die sinds 1 september 2016 van kracht is, bepaalt dus wie wat mag doen. Dit doet ze door het psy-veld volledig onder te brengen in de Wet ter Uitoefening van de Gezondheidsberoepen (WUG, het voormalige 'KB 78'). Dit betekent dat het psy-veld ingeschreven wordt binnen het veld van de **gezondheid**. De effecten daarvan zullen verregaand zijn en dreigen erg destructief te zijn, de goeie bedoelingen ten spijt.

Een belangrijke term uit de wettekst is '**WUG-beroepen**'. Dit zijn de gezondheidsberoepen die door de Wet ter Uitoefening van de Gezondheidszorgberoepen worden gereguleerd, met name artsen, tandartsen, apothekers, kinesisten, verpleegkundigen, zorgkundigen, vroedvrouwen, paramedische beroepen en nu dus ook klinisch psychologen en klinisch orthopedagogen.

Belangrijk is dat het beroep van psychotherapeut niet langer bestaat. Er is dus geen titel van psychotherapeut. Psychotherapie is voortaan een gespecialiseerde **behandelvorm**, die slechts door een deel van de praktijkbeoefenaars autonoom mag worden uitgevoerd.

Deze praktijkbeoefenaars zijn zij die een diploma master in de klinische psychologie, klinische orthopedagogie of geneeskunde hebben, een therapie-opleiding van 70 ECTS-studiepunten⁴ voltooid hebben én twee jaar praktijkervaring hebben, al dan niet onder de vorm van een stage.

Enkel wie aan deze drie voorwaarden voldoet, mag de psychotherapie **autonoom** beoefenen, als een specialisatie.

Daarnaast is er een groep hulpverleners die niet aan bovenstaande criteria beantwoorden, maar wel van '**verworven rechten**' genieten, waardoor zij toch op een bepaalde manier de psychotherapie mogen beoefenen of blijven beoefenen, al dan niet autonoom, indien ze aan bepaalde voor-

-
- 4 Studiepunten zijn een maat waarmee de zwaarte van (delen van) opleidingen aan een hogeschool of universiteit wordt uitgedrukt. ECTS staat voor European Credit Transfer System. Een studiejaar (1680 studie-uren) komt overeen met 60 ECTS-credits. Eén credit staat dus voor 28 studie-uren. Een (universitaire) bacheloropleiding bestaat uit 3 studiejaar, dus 180 credits volgens het ECTS-systeem. Als je niet weet of je hieraan voldoet, kan je de instelling contacteren waar je je opleiding volgde.

waarden voldoen. Het gaat dus om mensen die geen arts, klinisch psycholoog of klinisch orthopedagoog zijn en/of niet de vereiste therapie-opleiding hebben gevolgd, maar toch psychotherapeutische handelingen stellen.

Een eerste vaststelling is dat er met betrekking tot die groep die van ‘verworven rechten’ genieten, sprake is van een zeer **ambigue** beschrijving. Eerst lezen we: ‘De bepaling bevat met andere woorden een regularisatie voor alle personen die momenteel reeds de psychotherapie uitoefenen of een opleiding volgen om nadien de psychotherapie uit te oefenen.’⁵ Hieruit zou kunnen begrepen worden dat alle praktijkbeoefenaars die nu aan het werk zijn als psychotherapeut, dit kunnen blijven doen, mits ze aan bepaalde criteria voldoen (zoals de extra therapie-opleiding). Verderop echter staat te lezen dat verworven rechten enkel gelden voor zij die in 2016-2017 reeds een opleiding startten. Voor wie dit jaar geen psychotherapie-opleiding is gestart die voldoet aan de voorwaarden, is er geen regularisatie meer mogelijk.

Een tweede zeer belangrijk punt met betrekking tot de verworven rechten, is dat hier het **onderscheid** tussen de WUG-beroepen en de niet-WUG beroepen van belang is. De WUG-beroepen, vermeld in de Wet op de Uitoefening van de Gezondheidszorgberoepen (naast artsen, klinisch psychologen en klinisch orthopedagogen), mogen de psychotherapie autonoom beoefenen mits het beëindigd hebben van een therapie-opleiding. De niet-WUG-beroepen echter niet: afgestudeerden die beschikken over een niet-WUG beroepstitel van minimaal bachelorniveau, een opleiding in de psychotherapie gevolgd hebben én op 1 september 2018 bewijs leveren van de uitoefening van de psychotherapie, mogen de psychotherapie ‘niet autonoom’ blijven uitoefenen. Dit laatste wil zeggen: ze moeten dit doen onder supervisie en op verwijzing van een beoefenaar met een WUG-titel, na een therapie-opleiding en twee jaar klinische ervaring.

Dit alles resulteert in een situatie waarin mensen met een WUG-titel, die niets met het psy-velde te maken hebben, zoals bijvoorbeeld apothekers of vroedvrouwen die een psychotherapie-opleiding volg(d)en en twee jaar ervaring hebben, wel de psychotherapie autonoom mogen beoefenen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld mensen met een opleiding Maatschappelijk Werk. Dit is een (onhandige) poging tot regeling van de bestaande toestand. Vanaf 2017-2018 zal dit niet meer kunnen; dan mogen enkel artsen, psychologen en orthopedagogen aan een opleiding psychotherapie beginnen. Over de groep niet-WUG beroepen (zoals Maatschappelijk Werkers of bachelors Toegepaste Psychologie) zonder therapie-opleiding zegt de memorie van toelichting van de wet: ‘Zij zijn immers geen beroepsbeoefenaar maar kunnen bij wege van overgangsmaatregel uitzonderlijk en onder strikte voorwaarden de psychotherapie als behandelvorm binnen de gezondheidszorg uitoefenen, en dit onder verantwoordelijkheid van de werkgever.’⁶ Hier zijn verschil-

lende interpretaties mogelijk, volgens de goodwill van de werkgever en de invulling van *uitzonderlijk en onder strikte voorwaarden*. Mensen met een jarenlange psychotherapeutische ervaring hebben, in tegenstelling tot de situatie zoals in de wet Onkelinx uit 2014 vastgelegd, dus geen garanties.

Heel veel collega’s die een gedegen maar niet-universitaire klinische vorming hebben genoten en daarnaast veel ervaring in het klinische veld hebben, zullen uit de boot vallen en *kunnen in principe vandaag al juridisch worden vervolgd*. Een problematisch punt is hier ook de **erg gebrekkige overgangsmatregelen**. In de memorie van toelichting van de wettekst staat dat er ruim aandacht gegeven wordt aan overgangsmatregelen, maar wat deze dan inhouden, is zoals we reeds aantoonde, niet duidelijk. Indien je in 2016 niet de nodige therapie-opleiding gestart bent, val je uit de boot en mag je geen psychotherapie beoefenen, al dan niet autonoom.

We vernamen uit goeie bron dat hier **juridisch** heel wat op aan te merken valt. Dit wordt verder onderzocht.

Over de invulling van het begrip ‘psychotherapie’ blijft de wetgever erg vaag. Wel stelt men in de memorie van toelichting bij het wetsontwerp: ‘Ook de psychotherapie moet *evidence-based* zijn en de vooropleiding moet gericht zijn op de overdracht van medisch-psychologische inzichten en wetenschappelijke kennis aan studenten.’ Men reserveert de uitoefening van de psychotherapie dus niet enkel voor een selecte groep praktijkmensen vanuit een medisch-psychologische blik; men vult de psychotherapie ook vrij universitair-psychologisch en economisch in, met een nadruk op de *evidence-based practice*. Over dit laatste zei Daniel W. Rosenberg, een van de grondleggers van de EBM: ‘een dergelijke benadering kan wetenschappelijk aan te bevelen zijn, maar kan slechts in beperkte mate een bijdrage leveren in de klinische praktijk.’⁷ T. Greenhalgh stelde in zijn bijdrage “Evidence Medicine. A movement in crisis”⁸ dat ‘[...] deze onbuigzame en vanuit de technologie geconstrueerde regels [kunnen] eerder zorg verschaffen aan het management dan aan de patiënt.’⁹

– **Kwaliteit van de hulpverlening?**

De nieuwe wetgeving is opgesteld onder het motto dat hierdoor een hogere kwaliteit van geestelijke gezondheidszorg zou ontstaan. Het zou er onder meer voor zorgen dat de charlatans geen kans meer krijgen. Draagt deze wet daartoe bij?

7 J. Barnes, A. Stein, W. Rosenberg, « Evidence Based Medicine and evaluation of mental health service: methodological issues and future directions ». *Arch Dis. Child.*, mar. 1999; 80(3), 280–285. Eigen vertaling uit het Engels.

8 T. Greenhalgh, « Evidence Medicine: a movement in crisis ». *British Medical Journal*, juni 2014. Eigen vertaling uit het Engels.

9 Dank aan Marie Brémont om ons deze laatste referenties aan te brengen.

5 Memorie van toelichting van de wet.

6 Eigen cursivering.

De opleiding zou dus de belangrijkste kwaliteitsgarantie zijn. De keuze om de toegang tot de psychotherapie-opleiding voor te behouden voor artsen, klinisch psychologen en klinisch orthopedagogen zou op zich een waarborg moeten bieden. De **realiteit** is dat deze categorie hulpverleners een psychotherapie-opleiding mag volgen en die mag toepassen op de patiënt, ongeacht of hij of zij dit werk op een ethisch verantwoorde manier uitoefent. Geen enkel diploma biedt een garantie dat iemand zijn eigen positie tegenover de patiënt en tegenover psychisch lijden in het algemeen in vraag stelt en dat charlatans worden geweerd. Er zijn twee soorten charlatans: charlatans mét een diploma en charlatans zonder diploma.

Bovendien is de definitie van psychotherapie dermate vaag dat het **onderscheid met de handelingen van een klinisch psycholoog** niet duidelijk gemaakt kan worden (dit wordt ook zo erkend in de memorie van toelichting bij de wet). Dit impliceert dat klinisch psychologen zich zullen blijven vestigen (zoals nu het geval is) zonder een psychotherapie-opleiding gevolgd te hebben, en patiënten zullen blijven ontvangen, zonder dit als psychotherapie te benoemen. Voor klinisch psychologen zal er dus eigenlijk geen nood zijn om een bijkomende zware psychotherapie-opleiding te volgen – ze mogen immers sowieso al psychotherapie doen zonder dat ze dat als dusdanig benoemen – en dat is een uitzonderingspositie: als een niet-psycholoog dat doet, is hij of zij strafbaar voor illegale uitoefening van de psychotherapie.

– Concrete gevolgen

Ondanks de vaagheid in de beschrijving van psychotherapie en het feit dat er enkel wordt ingegaan op wie psychotherapie mag uitoefenen, zijn er toch een aantal concrete gevolgen die er automatisch uit voortvloeien.

De wet schrijft voor dat een **wachtdienst** zal georganiseerd worden voor patiënten in crisis. In geval van crisis moet een patiënt dus steeds een psy ter beschikking kunnen hebben, zoals dit geldt voor medische zorgen. Dit impliceert een volledige verwisselbaarheid tussen psy's en tussen therapeuten onderling; als je eigen psy niet beschikbaar is, ga je naar de wachtdienst. Hier staat de therapeutische relatie volkomen op de helling.

Elke beoefenaar van psychotherapie is ook onderworpen aan de wet op de patiëntenrechten. Dit houdt bijvoorbeeld ook in dat de patiënt recht heeft op een goed bijgehouden **patiëntendossier** waarvan hij ten allen tijde inzage kan vragen. Pertinent inzake somatische klachten. Of het opportuun is dit zomaar toe te passen op psychische problemen, is nog maar de vraag. Denken we bijvoorbeeld aan een situatie waarin een patiënt met een paranoïde psychose inzage krijgt in zijn dossier. Dit kan het therapeutisch werk volledig onmogelijk maken.

Iedereen die een gezondheidszorgberoep uitoefent, moet naast de erkenning ook een **visum** aanvragen. De erkenning kan nu nog niet geregeld worden, omdat de Federale Raad, die dergelijke zaken zal opvolgen, nog opgericht moet worden; maar men moet dus ook een visum aanvragen: 'Het is

de toegangssleutel tot uw beroep en geeft de zekerheid dat u fysisch en psychisch geschikt bent om uw beroep uit te oefenen.'¹⁰ Hoe zal dat voor de psychologen gaan? Wie controleert hun psychische geschiktheid om het beroep uit te oefenen?

– Wat de wet echter niet regelt

De wet die de psychotherapie regelt, wordt door veel mensen geïnterpreteerd als een grote stap in de richting van een systeem van **terugbetaling** van psychotherapie. **In tegenstelling tot wat de berichtgeving in de media ons kunnen doen geloven, gaat deze wet daar op geen enkele manier op in.** Het enige wat duidelijk is, is dat, als er in de toekomst een terugbetaling komt, dit alleen zal gebeuren wanneer de psychotherapie wordt uitgeoefend door een erkend klinisch psycholoog, klinisch orthopedagoog of arts die een bijkomende psychotherapieopleiding heeft gevolgd. Dat is de enige mogelijke gevolgtrekking die deze wet toelaat te maken.

Intussen tonen recente ontwikkelingen dat terugbetaling van psychotherapie zal leiden tot het **opleggen van een bepaalde vorm van hulpverlening**: deze op basis van cognitief-gedragsmatige technieken, die beter overeenstemmen met een *evidence-based* kijk op de gezondheidszorg. Deze evolutie is nu al gaande: onlangs was er berichtgeving over de terugbetaling bij bepaalde mutualiteiten van psychotherapie bij CVS, voor zover het ging om cognitieve therapie. Op die manier wordt een bepaalde vorm van hulpverlening exclusief toegewezen aan een bepaalde problematiek, omdat men meent dat dit effectiever is, terwijl heel veel onderzoeken uitwijzen dat het de therapeutische relatie is die de meest doorslaggevende factor voor verandering vormt.

In wat volgt, zal bovendien duidelijker worden dat het terugbetaalbaar maken van psychotherapie **niet zo onschuldig en onvoorwaardelijk** is als het lijkt. Wat dit precies is, wordt duidelijker wanneer we de aanbevelingen die het KCE maakt in hun verslag, van dichterbij bekijken.

Het KCE-rapport 'Organisatie- en financieringsmodel voor de psychologische zorg'

Het KCE voerde een onderzoek uit naar de lacunes in de GGZ en schoof van daaruit een **model** naar voor die de **organisatie en de financiering** voor de psychologische zorg uittekent.

Algemeen beschouwd wordt de organisatie heel **sterk vanuit de financiering** (terugbetaling) gedacht. Er wordt heel veel aandacht besteed aan **'het verlies van productiviteit'** dat uit psychische problemen volgt. In het model staat alles in het teken van een bepaalde vorm van efficiëntie, die een **korte-termijn efficiëntie** is. Of dit ook op lange termijn efficiënt is, is opnieuw nog maar de vraag.

¹⁰ <http://www.health.belgium.be/nl/news/afgestudeerd-de-gezondheidszorg-visum-nodig>

Inhoudelijk steunt het model op het **onderscheid** tussen **'lichte en matige' problemen en problemen die een 'meer gespecialiseerde zorg' vereisen**. De eerste groep problemen worden door eerstelijnspsychologen opgevangen in een heel beperkt aantal sessies. Deze opleiding zal binnenkort georganiseerd worden. Volgens het model zou een groot aantal van de psychische problemen daarmee op te lossen zijn.

Het verschil tussen de twee categorieën van problemen wordt vastgesteld aan de hand van een psychologisch bilan, die moet toelaten te meten met welke zwaarte van psychisch leed men te maken heeft.

Deze meting van de ernst van de psychische problemen komt uiteraard uit een **medisch-economisch model**. Buiten dit model is de meting van psychisch leed een erg hachelijke onderneming.

Het is dus belangrijk hoe deze meting gekaderd zal worden. Hier komen we op een cruciaal punt, namelijk de invoering van **'adviserend psychologen'** die, in navolging van de 'adviserend geneesheren', verbonden zullen zijn aan de medische directies van de verzekeringsinstellingen. Zij zullen beslissen welke behandeling de patiënt zal moeten volgen wat de duur van de behandeling betreft. Het moge duidelijk zijn dat op deze manier een heel belangrijk oordeel uit de handen van de hulpverlener zelf genomen wordt en dat budgettaire overwegingen een belangrijke rol zullen spelen in deze beslissing.

Het verstrekken van gespecialiseerde zorg is beperkt tot wettelijk erkende beoefenaars (zie hoger: WUG-beroepen met therapie-opleiding en twee jaar ervaring) die deel moeten uitmaken van een netwerk en een **samenwerkingscontract** moeten hebben met een **Centrum Geestelijke Gezondheidszorg**. Zo krijgen de CGG's een centrale rol toebedeeld in de organisatie van de psychologische zorg. Wat echter de aard van dit samenwerkingscontract is of wat daar de meerwaarde van is, wordt niet gespecificeerd.

Besluit

In de wet De Block en het model dat deze wet onderbouwt, worden **een aantal essentiële aspecten van het psy-veld uitgesloten**. Zij wil dit veld modelleren naar een **medisch-economisch of manager model** qua vorm, dat daar niet voor voorzien is – we verwijzen hier naar de eerder geciteerde woorden van Daniel W. Rosenberg. Ook al wordt de inhoud niet per se medisch-economisch gedacht, de structuur laat weinig aan de verbeelding over: het KCE-rapport tekent een economisch beheersmodel voor de GGZ uit. De inhoud wordt over de gehele lijn aan een economische visie onderworpen.

We besluiten dat hier een vreemde en wat ons betreft hoogst problematische **verschuiving van psychische problemen naar het economische veld** aan de gang is, die misschien, wie weet, de terugbetaling van een beperkt aantal sessies psychologische hulp zal mogelijk maken, maar een terugbetaling gekoppeld aan een visie die erop gericht is

mensen in eerste instantie zo snel mogelijk weer aan het werk te krijgen. Met dat doel dreigt men alles uit te sluiten dat niet binnen dit strikt economisch model past, zowel langs de kant van de behandelaar als langs deze van de patiënt of cliënt. Het levensgroot probleem is hier dat men niet een budgettaire kader schept waarbinnen er klinisch gewerkt kan worden, maar dat **de budgettaire logica in het klinisch werk zelf binnen sijpelt**. Dit is dodelijk voor elke klinische praktijk die naam waardig.

V.U. Nathalie Laceur, Sint-Machariusstraat 9, 9000 Gent

Directrice van de publicatie:

Nathalie Laceur
(voorzitster *Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School*)

Wetenschappelijk comité:

Peter Decuyper, Abe Geldhof,
Nathalie Laceur, Glenn Strubbe
(het Bureau van de Kring)

Hoofdredactie:

Vic Everaert

Redactieleden:

Peter Decuyper, Abe Geldhof,
Nathalie Laceur, Glenn Strubbe

Ontwerp en vormgeving:

Wilfrieda Paessens

Het tijdschrift van de Kring voor psychoanalyse van de New Lacanian School werd opgericht in 2005 onder de naam sKRIPtA en verscheen tot 2015 drie maal per jaar in een papieren versie. Kring Online is de digitale opvolger van sKRIPtA en verschijnt vanaf september 2016 minstens drie keer per jaar.

Meer info over lacaniaanse psychoanalyse:

Kring voor Psychoanalyse van de NLS:

www.kring-nls.org

PPaK-Gent:

www.ppak-gent.be

Eurofederatie van Psychoanalyse:

www.europsychoanalysis.eu

New Lacanian School:

www.amp-nls.org

World Association of Psychoanalysis:

www.wapol.org